T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA'NIN "NESÂYİHÜ'L-VÜZERÂ VE'L-ÜMERÂ" ADLI ESERİNİN GÜNÜMÜZ DEVLET YÖNETİMİ VE TOPLUM HAYATINA ETKİSİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

RAHİME TORAMAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. İsmail PIRLANTA

TEMMUZ – 2023
YOZGAT

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA'NIN "NESÂYİHÜ'L-VÜZERÂ VE'L-ÜMERÂ" ADLI ESERİNİN GÜNÜMÜZ DEVLET YÖNETİMİ VE TOPLUM HAYATINA ETKİSİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

RAHİME TORAMAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. İsmail PIRLANTA

TEMMUZ – 2023

YOZGAT

	YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ **LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ** **LİSANSÜSTÜ TEZ ONAY FORMU**

T.C.

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Enstitümüzün İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı 91122921004 numaralı öğrencisi Rahime Toraman'ın hazırladığı "**Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın 'Nesâyihü'l- Vüzerâ ve'l- Ümerâ' Adlı Eserinin Günümüz Devlet Yönetimi ve Toplum Hayatına Etkisi Bağlamında Analizi"** başlıklı tezi ile ilgili tez savunma sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri gereğince 03/07/2023 Pazartesi günü saat 11:00'da yapılmış, tezin onayına oy birliği ile karar verilmiştir.

Başkan **:** Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ

Jüri Üyesi **:** Prof. Dr. İsmail PIRLANTA

(Danışman)

Jüri Üyesi **:** Dr. Öğr. Üyesi Abdülali ALIEV

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun ……../……../….. tarih ve …… sayılı Enstitü Yönetim Kurulu Kararı ile onaylanmıştır.

……../……../……..

Prof. Dr. Hasan Güner BERKANT

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BEYANI

“Defterdar Sarı Mehmed Paşa’nın ‘Nesâyihü’l- Vüzerâ ve’l- Ümerâ’ Adlı Eserinin Günümüz Devlet Yönetimi ve Toplum Hayatına Etkisi Bağlamında Analizi” adlı yüksek lisans çalışmamı, şahsım tarafından bilimsel ahlaka aykırı herhangi bir yardıma başvurmaksızın yazmış olacağımı bunun yanında çalışmamda yararlandığım tüm kaynakların da kaynakçada mevcut olup bunlara atıfta bulunduğumu beyan eder, onurla sunarım.

Rahime Toraman

03/07/2023

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti, üç kıtada hüküm sürmüş ve dünyanın en uzun ömürlü devleti olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Bu başarısının temelinde "hoşgörü politikası" olduğu kadar güçlü bir devlet yapısı vardır. Ancak Osmanlı devlet adamları ve ilmiye sınıfına mensup âlimler özellikle XVI. yüzyılın son çeyreğinden sonra devlet ve toplum düzeninde bozulmalar meydana geldiğini bu durumu kendi ifadeleriyle "nizâm-ı âleme ihtilâl ve reâyâ ve berâyayâ infiâl" şeklinde dile getirmişlerdir. Devletin bünyesinde meydana gelen bu sorunlara çare olarak ise nasihatname, siyasetname veya ıslahatname tarzında eserler kaleme almışlardır. Lütfî Paşa, Osmanlı düzenindeki çözülme emarelerini fark eden ilk devlet adamıdır. XVII. yüzyılda devrin en önemli siması Katib Çelebî'yle devam eden bu süreç XVIII. yüzyıl 'da Defterdar Sarı Mehmed Paşa ile zirveye ulaşmıştır. Müellifin "Nesâyihü'l Vüzerâ ve'l Ümerâ" adlı eseri, dönemin bozulan devlet sistemi ve toplum düzenine ilişkin ele aldığı konular itibariyle Türkiye çağdaş düşünce tarihinde önemli bir kaynak olarak görülmüştür. Nitekim XVI. yüzyıl' ın sonlarından itibaren meydana gelen değişiklikler hususunda konunun önemiyle mütenasip yoğunlukta çalışmaların yapılmadığı ortadadır. Bu amaçla XVIII. yüzyıl 'da III. Ahmed döneminde yaşamış devlet adamı ve tarihçi olan Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın dönemin devlet yönetimi ve toplum düzenine ilişkin kaleme aldığı dokuz bölümden oluşan ve ıslahatnâme özelliği gösteren "Nesâyihü'l Vüzerâ ve'l Ümerâ" adlı eserinin temel konularının açıklanması, dönemin ve günün şartlarına göre anlaşılması ve yorumlanması gerekmektedir.

Çalışma boyunca bana yol gösteren danışmanım Prof Dr. İsmail PIRLANTA 'ya ve meslektaşım İngilizce Öğretmeni Özlem Arslan Otan'a çok teşekkür ediyorum.

Rahime Toraman

03/07/2023

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA'NIN "NESÂYİHÜ'L- VÜZERÂ VE'L-ÜMERÂ" ADLI ESERİNİN GÜNÜMÜZ DEVLET YÖNETİMİ VE TOPLUM HAYATINA ETKİSİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

RAHİME TORAMAN

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. İSMAİL PIRLANTA

Osmanlı İmparatorluğu'nun teşkilat yapısı 'dâire-i adliye' olarak isimlendirilen bir anlayış üzerine kurulmuştur. Devlet, Kanuni Sultan Süleyman döneminden sonra eski ihtişamlı yıllarını gittikçe kaybetmiş idari, mali, eğitim ve hukuk alanlarında çağının gerisinde kalmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin tekrar eski gücüne kavuşması amacına yönelik devlet adamları, düşüncelerini ihtiva eden raporlar hazırlamışlardır. Lütfi Paşa, "Âsafnâme" adlı eseri, Kâtip Çelebi ise "Düstûrü'l Amel" isimli eserleri kaleme alarak devletin bekası için çözüm önerilerinde bulunmuşlar ve bozulmaların nedenlerini açıklamışlardır. XVIII. yüzyılda Defterdar Sarı Mehmed Paşa ise "Nesâyihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ" adlı eseriyle yaşadığı dönemi iyi analiz ederek çözüm önerilerinde bulunmuştur. Çalışmada müellifin bu eserinden yola çıkarak XVI. yüzyılın sonlarından XVIII. yüzyıl' ın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nin yönetim sisteminde ve toplum düzeninde meydana gelen problemlerin neler olduğu ve bunlara ne gibi çözüm önerilerinde bulunduğu ele alınacak bunun yanında eserde yer alan konuların günümüzün devlet yönetimi ve toplum hayatına etkisi bağlamında analizi yapılacaktır.

2023, x + 115 Sayfa

Anahtar Kelimeler: Islahatnâme, Dâire-i Adliye, Anâsır-ı Erbâa, Kanûn-i Kadîm, Klasik Dönem.

ABSTRACT

MASTER THESIS

ANALYSIS OF THE BOOK TITLED "NESÂYIHÜ'L- VÜZERÂ VE'L- ÜMERÂ" OF THE MINISTER OF FINANCE MEHMED PASHA IN THE CONTEXT OF ITS IMPACT ON TODAY'S STATE ADMINISTRATION AND SOCIAL LIFE.

RAHİME TORAMAN

YOZGAT BOZOK UNIVERSITY

SCHOOL OF GRADUATE STUDIES

ISLAMIC HISTORY AND ARTS DEPARTMENT

SUPERVISOR: PROF. DR. İsmail PIRLANTA

The organizational structure of the Ottoman Empire was based on an understanding called 'dâire-i adliye'. After the reign of Suleiman the Magnificent, the state gradually lost its former glory and started to lag behind its age in administrative, financial, educational and legal fields. In order for the Ottoman Empire to regain its former power, statesmen prepared reports containing their thoughts. Lütfi Pasha's "Âsafnâme" and Kâtip Çelebi's "Düstûrü'l Amel" offered solutions for the survival of the state and explained the causes of deterioration. In the eighteenth century, Defterdar Sarı Mehmed Pasha analyzed the period he lived in and proposed solutions with his work "Nesâyihü'l-Vuzerâ ve'l- Ümerâ". In this study, based on this work of the author, the problems that occurred in the administrative system and social order of the Ottoman state from the end of the XVIth century to the middle of the XVIIIth century and what kind of solutions he proposed to them will be discussed, as well as the issues in the work will be analyzed in the context of the impact of today's state administration and social life.

2023, x + 115 Pages

Keywords: Islahatnâme, Circle of Justice, Anâsır-I Erbâa, Kanûn-I Ancient, Classical Period.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAY SAYFASI……ii
TEZ BEYANI……iii
ÖN SÖZ..... iv
ÖZET v
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER vii
KISALTMALAR LİSTESİ..... ix
1. GİRİŞ.....1
2. XVIII. YÜZYIL'DA OSMANLI DEVLETİ 6
2.1. Dönemin Siyasi ve Sosyal Durumu 6
2.1.1. Siyasi Durum 6
2.1.2. Sosyal Durum.....34
3. OSMANLI'DA YÖNETİM ANLAYIŞI VE TOPLUMSAL DÜZEN 40
3.1. Osmanlı'da Yönetim Anlayışı.....40
3.1.1. Adalet 40
3.1.2. Adâlet Dâiresi (Daire-i Adliye) 41
3.1.3. Erkân-ı Erbaa (Anâsır-ı Erbaâ) 42
3.2. Osmanlı'da Toplumsal Düzen.....45
3.2.1. Askerî Sınıf.....45
3.2.1.1. Saray Halkı.....47
3.2.1.2. Seyfiye (Kılıç Ehli).....48
3.2.1.3. Kalemiye (Kalem Ehli) 49
3.2.1.4. İlmiye (İlim ehli) 50
3.2.2. Reâyâ 50
3.2.2.1. Esnaf ve Tüccar 54
3.2.2.2. Köylüler.....54
4. DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA'NIN HAYATI ve ESERLERİ 57
4.1. Hayatı.....57
4.2. Eserleri 62
4.2.1. Zübde-i Vekâiyat.....62
4.2.2. Nesâyihü'l -Vüzerâ Ve'l -Ümerâ 63

5. DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA'NIN "NESÂYİHÜ'L- VÜZERÂ VE'L ÜMERÂ" ADLI ESERİNE GÖRE OSMANLI'DA DEVLET YÖNETİMİ VE TOPLUM DÜZENİ....65
5.1. Sadrazamların Ahlak ve Davranışları....65
5.2. Makam Sahiplerinin Halleri ve Rüşvetin Zararları....68
5.3. Hazine Defterdarlığı ve Divan Memuriyetliği....69
5.4. Bektaşî Ocağının Nitelikleri....71
5.5. Reâyâ'nın Halleri, Zulmün ve Gariplerin Siteminin Zararları....72
5.6. Düşman ve Sınır Halleri ile Seraskerlik Niteliği....74
5.7. Bazı Ahlaki Değerler....76
5.8. Sadık Dost, Çekiştirme ve Arabozuculuğun Zararları....77
5.9. Zeamet ve Timar Halleri....78
6. ESERİN GÜNÜMÜZ DEVLET YÖNETİMİ VE TOPLUM HAYATINA ETKİSİ BAĞLAMINDA ANALİZİ....81
7. SONUÇ....88
8. KAYNAKLAR....90
EKLER....96

KISALTMALAR LİSTESİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
C	: Cilt
ÇEV	: Çeviren
ED	: Editör
HAZ	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
NŞR	: Neşir
Ö	: Ölüm
S	: Sayfa
Say	: Sayı
TİD	: Tarih Araştırmaları dergisi
TRC	: Tercüme Eden
TTK	: Türk Tarih Kurumu
YY	: Yüzyıl
VB	:Ve Benzeri

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti, "Klâsik Dönem" veya "Altın Çağ" olarak adlandırılan dönemden sonra yönetim, eğitim, hukuk ve toplum yapısında yavaş yavaş bozulmalar meydana gelmiş ve devlet adamları bu sorunlarla başa çıkma ve devleti eski gücüne tekrar kavuşturmanın yollarını aramıştır. Devlet adamları, bu amaca yönelik düşüncelerini içeren raporlar hazırlamışlardır. Osmanlı Devleti'nde özellikle XVI. yüzyılın ortalarından itibaren görülen yönetimsel problemlerin ürünü olan bu eserler, siyasetnâme türüne yeni bir ivme kazandırmıştır. İslam tarihinde temelleri atılan siyasetnâme tarzı eserler Osmanlı döneminde de büyük ilgi görmüş bu türde yazılan eserler Osmanlı Türkçesine kazandırılarak yeni eserler telif edilmiştir.

XVI. yüzyılın ortalarından itibaren devlet yönetiminde ve kamu bürokrasisinde görülen bozulma temayülleri ve aksaklıklar bu eserlerin sayısında ciddi bir artışın olmasına sebebiyet vermiş buna bağlı olarak da farklı farklı yönetim anlayışları ile üslup ve muhteva zenginliğine bağlı yeni bir literatür ortaya çıkmıştır. Bu sahada bilhassa XVII-XVIII. yüzyıllarda bir kısmı anonim olan mükemmel örnekler ortaya konulmuştur. Islahatnamelerde yazarlar, çağın olaylarına tanıklık ederek kendi tecrübe ve gözlemlerini dile getirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde ıslahatnâme yazarlarının eserlerinde doğrudan kendi tecrübe ve gözlemlerine dayanarak güncel konuları işlemeleri, ıslahatnamelerin geleneksel siyasetnâme yazımından çıkarak yeni bir şekil aldığını göstermiştir.

Islahatnâmeler, geleneksel siyasetnâmelerde açıklanan devlet ve toplum anlayışını temel alarak, görüşlerini desteklemek için benzer tarihî olayları, ayet, hadis ve vecizeleri kullanmış olmalarına rağmen siyasetnâmeler ile aralarında temel bir fark bulunmaktadır. Siyasetnâmelerde nazari olaylar ele alınırken ıslahatnâmelerde devlet ve toplum yapısında görülen bozuklukların nasıl düzeltilebileceği konusuna değinilmiştir. Siyasetnâmelerden farklı bir diğer özellikleri de ıslahatnâme yazarlarının örnek olarak seçtikleri olayların uzak geçmişten değil yaşanılan dönemden veya yakın geçmişten olmasıdır. Köklü bir geleneğe sahip olan siyasetnâmelerin varlığı İslâm dünyasında Hz. Muhammed dönemine kadar uzanmaktadır. İslam dünyasında Hz. Peygamberin yöneticilere tavsiyeleri, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin emirnameleri, devlet adamlarına öğütleri bu türün ilk örnekleridir.

İslâm filozofları gerek Eflatun ve Aristo'nun fikirlerinden, gerekse İran tesirinde kalan nasihatnâmelerin görüşlerinden büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Bu etkilerin doğrultusunda İslâm dünyasında yazılan ilk büyük eser İslâm filozofu Farabi'nin (ö. 950) "El-Medînetü'l-Fâdıla" adlı eseridir. Müslüman Türk devletlerinde siyasetnâme türü daha da geliştirilmiştir. Türklerin Müslüman olduktan sonra yazdıkları ilk siyasetnâme örneği Yusuf Has Hacib tarafından yazılan "Kutadgu Bilig tir. Büyük Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk'ün (ö. 1092) "Siyasetnâme" adlı eseri de bu türün önemli örneklerindendir. Bu yazım geleneği Anadolu Selçukluları döneminde de devam etmiştir. Osmanlı Devleti dönemine bakıldığında ıslahatnâme türü eserlerin en önemli özellikleri herhangi bir istek üzerine yazılmamış olmaları ve Kânun-i Kadîm'e tavizsiz uyulması gerektiğini dile getirmeleridir. Bunun yanında XIX. yüzyılın başlarından itibaren kaleme alınan layiha ve risaleler ise bizzat padişahın isteği üzerine yazılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde ıslahatnâme veya nasihatnâme tarzı eserler incelendiğinde XVI. yüzyılda Lütfî Paşa (ö. 1563) "Âsafnâme" adlı eserini hazırlamış, müellif eserin başında kendi hayatını anlattıktan sonra veziriazamların vasıflarından, yetkileriyle padişah ve devlet adamlarının halka nasıl davranması gerektiğinden, kara ve deniz seferlerinin öneminden, hazinenin önemi ve reayanın korunması gibi hususlardan söz etmiştir. Onu takiben Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600) "Nushâtü's-Selâtin" adlı eserinin birinci bölümünde sultanlarda gerekli on yedi özelliğin neler olduğundan ikinci bölümde uygunsuz hal ve hareketlerin halka yansımalarından söz etmiş devlet düzenindeki aksaklıkların kanunlara uyulması ve padişahın devlet işleriyle bizzat kendisinin ilgilenmesiyle engellenebileceğini ifade etmiştir. Müellifi belli olmayan "Hırzü'l- Mülûk", III. Murad'a sunulmuş, Hasan Kâfi'nin (ö. 1615) kaleme aldığı "Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmü'l-Â'lem" adlı eser de ıslahat türü olarak kaleme alınmıştır. Nitekim müellif eserinde XVI. yüzyıl' ın ikinci yarısından itibaren meydana gelen hadiselerin sebeplerini incelemiş ve bu dönemdeki problemleri ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Müellif Avrupa'daki gelişmelerin savaşlara etkisinden söz etmesiyle diğer ıslahatnâme yazarlardan ayrılmaktadır. XVII. yüzyıl' da ise Veysî'nin (ö. 1628) I. Ahmed'e sunduğu "Habnâmesinde" bir devletin nasıl ve hangi sebeplerden dolayı çökebileceği hususunda gerekli bilgiler vermiştir. Ayrıca müellife göre bozulmayı önlemenin yolu şeriata sımsıkı sarılıp görevi ehil olana vermektir. Bir diğer ıslahat türü eser II. Osman'a sunulan "Kitâb-ı Müstetâb "'tır. Bu eserde müellif bozulmanın kaynağı olarak Kanûni dönemini referans alınmakta ancak asıl bozulmanın III. Murad devrinde adaletin ihmal edilmesi ve kanunlara

aykırı hareket edilmesiyle başladığını dile getirmiştir. Bir diğer eser, Koçi Bey'in (ö. 1650) IV. Murad ve Sultan İbrahim'e sunduğu risaledir. Koçi Bey de padişahların idareden uzaklaşmasıyla yöneticilerin haksızlığa uğradıklarını, tımarların hak etmeyenlere verildiğini gibi sorunlar nedeniyle bozulmanın Kanûni döneminden itibaren ortaya çıktığını söylemiştir. Bu yüzyılın en önemli simalarından Kâtib Çelebi'nin (ö. 1657) "Düstûru'l-Amel li-Islah'il-Halel" adlı eserinde de devlet ve toplum düzeni, reaya, asker ve hazinenin durumu ile ilgili bilgiler verilmiştir. Kâtib Çelebi'nin "Mizânü'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ehakk" adlı eseri de devlet ve toplum düzeninde yaşanan aksaklıklarla ilgili bilgi vermesi açısından önem taşır. Bu eserde XVIII. yüzyıl'a baktığımızda Muhsinzâde Abdullah Efendi'nin (ö. 1704) "Nizâmüd-Düvel'i" devlet düzenine ait bilgiler verir. Bu yüzyılın ilk çeyreğinde önemli devlet adamları ve maliyecilerinden olan Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın (ö. 1717) "Nesayihü'l- Vüzerâ vel'l-Ümerâ" adlı eseri de sadrazamın ahlak ve davranışları, devlet görevlilerinin durumları, rüşvetin zararları, hazine, asker, reaya, ordu komutanlarının ve sınırdaki askerlerin durumunu ve timar sistemindeki meseleleri ele alır. Yine XVIII. yüzyılın önemli aydınlarından İbrahim Müteferrika'nın (ö. 1747) 1731'de kaleme aldığı ve 1732'de matbaasının dokuzuncu kitabı olarak bastığı "Usûlü'l Hikem fî Nizâmü'l Ümem" adlı eseri de bu türün önemli örneklerindendir. Nitekim eserde en önemli mesele olarak Osmanlı ordusunun Avrupa orduları karşısındaki durumu karşılaştırmalı olarak ele alınmış Osmanlı ordusunun Batıdaki gelişmelere göre yeniden düzenlenmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bunun yanında Şehrizâde Mehmed Said (ö. 1764) "Tâcü'l-Kavânîn" adlı eserini I. Mahmud'a sunmuş dönemin en önemli yazar ve bürokratı olan Ahmed Resmî Efendi de 1769'da Halil Paşa'ya 1772 yılında ise Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya devlet ile ordunun durumlarına dair layiha sunmuştur. Canikli Ali Paşa'nın (ö. ?)"Tedâbirü'l-Gazavât'ı" ile Mehmed Dürrî Efendi'nin (ö. 1736) 1768-1774 yılında Osmanlı Devleti'nin uğradığı büyük kayıp üzerine devlet düzeninde görülen aksaklıları ve bunları gidermeye yönelik çözüm yolları ile ilgili tavsiyelerini içeren "Nuhbetü'l Emel-fî Tenkihi'l-Fesad ve'l-Halel" adlı eseri de dönemin en önemli ıslahat türü eserlerdir. III. Selim döneminde devlet adamları padişahın talebi üzerine Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmesi için ıslahat layihaları kaleme almışlardır. Bunlara "Nizâm-ı Cedid layihaları" adı verilmiştir. Bu layihaları hazırlayanlar arasında Sadrazam Yusuf Paşa, Mehmed Râşid Efendi, Salihzâde Ahmed Esad Efendi, Mustafa Reşid Efendi, Sadullah Enverî, Defterdar Mehmed Şerif Paşa vardır. Bunun yanında Kuşmânî'nin (ö. 1808'den sonra), "Fezleke-i Nasihât-ı Kuşmânî" adlı eseri de

önemli layihalar arasındadır. Teoriden çok pragmatik özellik gösteren bu eserler XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı'da görülen sosyo-politik problemlere nasıl ve ne şekilde çözüm üretildiğinin birer kanıtı olmuştur.

II. Mahmut döneminde de büyük reformlar yapılmasına karşın ıslahat risalesi oldukça azdır. Keçizâde İzzet Molla (ö. 1829) ve Râgıb Efendi (ö. 1848) devlet düzeninde yapılması gerekenlerle ilgili II. Murad'a birer risale sunmuşlardır. Bunun yanında XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı'da toprak düzeni, kanunları ve maliyesiyle ilgili kılavuz kitap niteliğinde kanunnameler hazırlanmıştır. Örneğin: Ayn Alî'nin (ö. ?) merkez ve taşra teşkilatına ait olan 1607'de veziriazam Kuyucu Murad Paşa'nın emriyle yazdığı "Kavânin-i Âl-i Osman der-Hulasa-i Mezâmin-i Defter-i Divan'da" tımar ve zeamet sistemine dair kanun hükmünde ilkeler ortaya koymuştur. Nişancı Abdurrahman Paşa (ö. 1691) tarafından bu yüzyılda bir teşkilat kanunnamesi hazırlanmıştır. "Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi" de tımar sistemine yönelik hazırladığı eseridir. "Kavânin-i Yeniçeriyân" adlı eser de Yeniçeri Ocağına dair hazırlanmış kanun ve kaideleri ihtiva eder. Kanunnamelerin ıslahatnamelere nazaran azlığının nedeni olarak XVII. yüzyıl padişahların kapsamlı hükümlere ihtiyaç duymamaları, geçici bir duraklama döneminin yaşandığı bunun yanında Fatih Kanunnamelerinin devlet teşkilatı ile ilgili tek kaynak olduğu ve ulema sınıfının tedvin çalışmalarına karşı çıkması dolayısıyla padişahların bu kanunları sürekli hale getirmekte tereddüt göstermemeleri vb. ihtimaller ileri sürülebilir.

Çalışmanın ana konusunu teşkil eden Defterdar Sarı Mehmed Paşa, XVIII. yüzyılın en buhranlı dönemlerinde yaşamış kaleme aldığı eserlerle devletin merkezi ve idari yapısında görülen problemlere karşı orijinal fikirler ileri sürmüş ve dönemin siyasi düşüncesine damgasını vurmuştur. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, gerileme döneminde görülen aksaklıkları Osmanlı'nın en parlak dönemi olan Kanûnî dönemiyle mukayese etmiş ve dolayısıyla sistemi değil onun işleyiş tarzını tenkit etmiştir. Devlet idarecilerinde en başta zekâ, bilgi, dürüstlük ve tecrübenin bulunması lâzım geldiğini belirtmiş devlet memuriyetine yapılacak tayinlerde de mutlaka bu niteliklerin aranması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yanında müellife göre yapılması gereken "Klâsik Çağ "da uygulanan kavram ve ilkelerin tekrar uygulanmaya başlanmasıdır. Nitekim bu kavramlar, adâlet, adâlet dâiresi, erkân-ı erbaâ, ilkeler ise emanetleri ehline vermek, reayaya iyi davranmaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecini gözlemlemek açısından oldukça önemli bir makamda olan Defterdar Sarı Mehmet Paşa, XVIII. yüzyılın başlarında yazmış olduğu risalede Osmanlı devlet sistemindeki aksaklıklar ve bozulmalar hakkında bilgi

vermiş olup kendi döneminin şartlarını 200 yıl öncesiyle karşılaştırmıştır. Nitekim o, sistemdeki aksaklıkları onu idare edenlerin ahlaki olarak yozlaşmasına bağlamıştır. Eserinde devlet ve toplumun yönetiliş tarzı, idarecilerde olması bulunması gereken nitelikler, adalet, devlet memuriyetlerinde atamaların liyakatle yapılması, toplum düzeni vb. ilkelerin yerine getirilmesinin gerekliliğinden söz etmiştir. Bu noktada çalışmada XVIII. yüzyılda dönemin siyasî düşünce sisteminin temelini oluşturan Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın "Nesâyihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ" adlı eserinde yer alan temel hususlar sıralanmış ve bu hususlar dönemin siyasi ve sosyal manzarasına göre değerlendirilmiştir. Bunun yanında eserin günümüzün devlet yönetimine ve toplum hayatına etkisi bağlamında incelenip analiz edilmesi de çalışmanın ana konusunu teşkil etmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu amaçla hazırlanan çalışma beş ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde müellifin yaşadığı dönemin siyasi ve sosyal durumu ele alınmış olup ikinci bölümde Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışı ve toplum düzeni incelenmiş üçüncü bölümde müellifin hayatı, eserleri ele alınmış, dördüncü bölümde Osmanlı'da devlet yönetimi ve toplumsal düzeni, eserin temel konuları ışığında değerlendirilmiştir. Beşinci bölümde ise eserin günümüz devlet yönetimi ve toplum hayatına etkisi bağlamında analizi yapılmıştır. Çalışmada; kaynak olarak Lütfî Paşa'nın (ö. 1563) "Âsafnâme-i Vezir Lütfî Paşa" 'sı Gelibolulu Mustafa Âli'nin (ö. 1600)"Nushâtü's Selatin"i, Koçi Bey'in (ö. 1650) "Koçi Bey Risalesi", Kâtib Çelebi'nin (ö. 1657) "Düstûrü'l-Amel li- Islah'il- Halel" i, Müellifi belli olmayan "Kitâb-ı Müstetâb", Müellifi belli olmayan III. Murad'a sunulan "Hırzü'l- Mülûk", Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın (ö. 1717) "Nesâyihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ "'sı, temel alınmıştır. Ayrıca Atâ Bey'in (ö. 1919) "Târih'i", Naîmâ'nın (ö. 1716) "Naîmâ-i Târih'i", Silahdâr Mehmed Ağa'nın (ö. 1726-27) "Silahdâr Târih'i", ile "Nusretnâmesi", Küçük Çelebizâde Âsım'ın (ö. 1760), "Âsım Târih'i"', Mehmed Râşid'in (ö. 1735) "Râşid Târih'i", İzzî Süleyman Efendi'nin (ö. 1755), "Târih'i", Vâsıf Ahmed Efendi'nin (ö. 1806) "Târih'i", Cevdet Paşa'nın (ö. 1895) "Târih'i"', vb. eserler de XVIII. yüzyıl Osmanlı vak'anüvis ve devlet adamları tarafından kaleme alınmış olup dönemin siyasi ve sosyal durumu hakkında bilgi vermesi açısından önem arz etmektedirler.

2. XVIII. YÜZYIL'DA OSMANLI DEVLETİ

2.1. Dönemin Siyasi ve Sosyal Durumu

2.1.1. Siyasi Durum

Yükselme döneminde güçlü bir devlet modeli ortaya koyan Osmanlı Devleti, bu dönemden sonra bir takım siyasi, sosyal ve iktisadî sorunlarla baş etmek durumunda kalmıştır. Nitekim gaza ve fetih düşüncesi giderek durağan bir yapı arz etmiş askeri amaçlı yapılan fetihler artık mevcut olan toprakların korunmasına yönelik gerçekleştirilmiştir. Bilhassa doğuda, fayda vermeyen yıpratıcı savaşlara girilmiştir. Tüm bunlara rağmen ayakta durmayı başaran devlet, Kanûni dönemi siyasi başarılar, askeri zaferler ve hızlı yükselişe özlem duymuş bu durum XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir. Merkezi idareyi sarsan dâhili ve harici karışıklıklarla baş etmeye çalışan Osmanlı, IV. Murad (1623-1640) döneminde merkezi idarenin yeniden sağlanması hususunda gerekli çalışmaları tesis etmiş orduyu doğuya sefere hazırlamıştır. XVII. yüzyıl başlarında savaşlar ve içte yaşanan sorunlar otorite boşluğuna neden olmuş bunun yanında merkezi idare kapıkulları tarafından kontrol edilmiştir. İktidar mücadelesinde olan paşalar da bu yönetimi kendi çıkarları için kullanmışlardır. III. Murad (1574-1590) ve III. Mehmed'in kardeş katli modeline uymamaları da veraset anlayışını yeniden gündeme getirmiştir. Bunun yanında merkezi idarede görülen boşluklar nedeniyle saray halkı ve valide sultanlar yönetimde etkili olmaya başlamışlardır (Uzunçarşılı, 1988). Genç yaşta tahta geçen II. Osman (1618-1622) ise otoriteyi sağlamak, güçlü bir hükümdar olmak, kaybedilen toprakları yeniden ele geçirmek ve yönetimde söz sahibi olan kapıkullarının gücünü kırmak gibi vaatlerde bulunmuştur. Bu çerçevede Genç Osman öncelikle ticaret ve esnaflıkla uğraşan tecrübesiz yeniçeri gruplarını kontrolü altına almaya çalışmıştır (Peçevî, 1981). Bunun yanında Hotin Seferi dönüşü kapıkullarına ve Mısır Cündilerine karşı da ordu kurmuştur. Fakat bu uygulamalar sonucunda II. Osman'a suikast düzenlenmiş ve boğularak öldürülmüştür. Böylece yeniçerilerin idarede söz sahibi oldukları bir kez daha kanıtlanmıştır. Bu olay taşrada büyük bir tepkiye neden olmuş yeniçeriler padişah katili sıfatıyla anılmaya başlanmışlardır. Erzurum valisi Abaza Mehmed Paşa ise padişahın kanının yerde

kalmaması şeklinde bir dava gütmüş böylece Orta ve Doğu Anadolu'ya hâkim olmuştur (İnalcık, 2003). Kapıkullarının kırımına başlayan valinin bu hareketi kendisine Bosna valiliği verilmek suretiyle kontrol altına alınmıştır. Bu arada II. Osman'ın katli ıslah çalışmalarının sekteye uğramasına neden olmuştur. Ancak merkezi zaafların mevcudiyeti devletin batıdaki gücünden bir şey kaybettirmemiştir. Devletin iç denizi olan Karadeniz'den İstanbul'a ulaşan Kazak gruplarıyla ve Kırım Hanlığıyla mücadelelere girişilmiştir. Lehistan Seferi'nde ise II. Osman'ın Hotin seferi dönüşü katledilmesi nedeniyle başarılı olunamamıştır. Ancak Boğdan hâkimiyet altına alınmıştır (Emecen, 1999; Solakzâde, 1297).

XVII. yüzyılın ilk yarısından sonra Doğu meselesine çözüm getirilirken Osmanlı devlet adamları bu sefer gözlerini Avrupa'daki gelişmelere çevirmiştir. Nitekim tüm Avrupa'yı etkileyen Otuz Yıl Savaşları döneminde endişeye kapılan Avusturya, 1645'de Osmanlı'nın Girit Bölgesinde ablukaya alınmasından sonra rahat bir nefes almıştır. Öte yandan Osmanlı, Akdeniz'de Rodos ve Kıbrıs adalarını ele geçirerek deniz ticaretini canlandırmıştır. Sorun olarak kabul edilen Girit Seferi ise Osmanlı ile Venedik arasında ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Bu sırada içte iktidar mücadeleleriyle uğraşan Osmanlı Devleti otoriter bir kurtarıcı arayışına girmiştir. Henüz küçük yaşta olan IV. Mehmed, biriken sorunların üstesinden gelemeyeceği için onun adına devleti yönetecek kişinin vekili sadece veziriazam olabilirdi (Naîmâ, 1280). Bu süreçte Köprülü Mehmed Paşa'nın yönetime el koymasıyla batıda yeni bir atılım söz konusu olmuştur. Bu arada içte karışıklıklar had safhaya gelmiş çalkantılı bir dönem başlamıştır. 1640'da IV. Mehmed'in ölümü üzerine merkezde yeni çekişmeler başlamış kapıkulu, ulema, vezirler ve saray bu çekişmelerin başrol oyuncusu olmuştur. Öte yandan IV. Murad ve Sultan İbrahim'in anneleri Valide Kösem Sultan'ın otoritesi oğlu İbrahim'in döneminde artmıştır. Ancak IV. Mehmed'in tahta çıkmasıyla annesi Valide Turhan Sultan'la Kösem Sultan arasında taht mücadelesi başlamış bu durum 1651'de Kösem Sultan'ın ölümüyle sonuçlanmıştır. Bu olay merkezdeki otoritesizliği daha da arttırmış olmakla birlikte taşradaki güçlerin başıboş ve daha rahat hareket etmelerine de yol açmıştır (Emecen, 1999; Uzunçarşılı, 1988).

İçte yaşanan problemlerin çözümü için tüm yetkileri eline alan Köprülü Mehmed Paşa, önce Venedik'i daha sonra Limni ve Bozcaada'yı geri almıştır. Dalmaçya sahillerinde de ilerleme sağlanmıştır. Girit'e yönelmek istediyse de bunda başarılı olamamış Erdel üzerine düzenlenen seferler de Anadolu'da Abaza Hasan Paşa'nın isyanıyla sekteye uğramıştır. Ancak bu isyan kısa sürede bastırılmıştır.(1659) 1656'da Osmanlı Devleti gaza fikrini

yeniden canlandırarak fetihleri hızlandırmış 1683'te gerçekleşen Viyana Kuşatması başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Mantran, 1995). Bu durum Osmanlı için bir felaketin başlangıcı olmuştur. Veziriazam Amcazade Hüseyin Paşa, savaşlardan yorulan orduyu yeniden toparlama imkânı sağlamak ve iç huzuru temin etmek için barışı ön planda tutmuş 1699 Karlofça Antlaşması'yla Osmanlı Devleti, Macaristan üzerindeki Habsburg hâkimiyetini tanımıştır. Bu antlaşmayla Tımışvar Osmanlılara, Mora ve Dalmaçya Venediklilere, Kamaniçe ve Podolya Lehistan'a verilmiştir. Bunun yanında Ruslar Azak'ı zapt edip Karadeniz sahillerine hâkim olmuşlardır. Sırp, Arnavut ve Rumlar dış güçlerin tahrikleriyle ağırlaşan vergileri bahane ederek toplu isyan başlatmışlardır (Özcan, 2003; Unat, 1992).

Viyana Bozgunuyla Avusturya İmparatorluğu, iktisadi anlamda nüfuzunu kendi çıkarına uygun olarak kalıcı hale getirmiştir. Aslında Osmanlı Devleti bu bozgunla çeyrek asır süren yükselişlerden sonra artık askeri alanda yetersizliklerinin farkına vardı. Bu kuşatma ayrıca Osmanlı'yı Batının üstünlüğünü kabul etmeye de mecbur bırakmıştır. Artık Osmanlı Devleti çözümü kendi içinde değil Batı'da arama sürecine girmiştir. Tüm bu savaşlar neticesinde ağır toprak kayıpları yaşayan Osmanlı'da içte Celâli Ayaklanmaları yeniden ortaya çıkmış hatta bu ayaklanmalar Müslüman toplulukları dahi etkisini altına almayı başarmıştır. Bu savaşlar mali kaynakların tüketilmesine sebep olmuş ve devlete pahalıya mal olmuştur. Karlofça Antlaşması'ndan sonra on altı yıl boyunca devam eden mağlubiyetler de Osmanlı Devleti'nde siyasi ve sosyal alanda yeni sarsıntılara sebebiyet vermiştir. Bu noktada her şeyin savaşla halledilemeyeceği düşüncesi doğmuş masa başında diplomasiyle çözüm üretmenin önemi ortaya çıkmıştır. Böylece hem Avrupa hem Osmanlı Devleti, politika ve çıkar amaçlı diplomasi faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Bu ittifakların oluşumunda dini birliktelikler ile milli çıkarlar belirleyici unsur olarak gösterilebilir. Nitekim Avrupalı devletler, Makyavelizm olarak bilinen "amaca ulaşmak için her türlü yol mubahtır" anlayışıyla hareket etmişlerdir. Bunun yanında zenginlik adına savaşarak birbirleri üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmışlardır. Ayrıca sürekli yapılan ittifaklarla rakipleriyle arasındaki güçleri dengelemeyi amaçlamışlardır. Savaşın yanı sıra diplomasi ise devletlerin çıkar amaçlı ilişkilerinde bir silah olarak kullanılmıştır (Emecen, 1999). Bu dönemde en güçlü Avrupa devleti olarak Fransa gösterilebilir. İngiltere'yi kendisine rakip olarak görmüş ve yedi yıl süreyle bu ülkeyle savaşmıştır. Ancak Fransa bu savaşlar neticesinde sömürgelerinin çoğunu İngiltere'ye bırakmak zorunda kalmıştır. Öte yandan Fransa'nın Osmanlı Devleti ile ilişkisi ise 1740 yılında kendisine verilen Kapitülasyonların

sürekli hale getirilmesine, Osmanlı aleyhine Rusya ile Tilsit Antlaşması imzalamasına, dönemin sonlarında ise Mısır'ı işgal etmesine vesile olacaktır. Bu dönemde İngiltere, güçlü donanması ve diplomatik ilişkilerinin aktifliği sebebiyle imparatorluk unvanını almıştır. Osmanlı'nın stratejik konumu itibariyle yeraltı ve yer üstü kaynakları bakımından önemli bir bölgede yer alması İngiltere'nin 1791 yılından sonra Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunmaya başlamasına gerekçe gösterilebilir (Uzunçarşılı, 1988).Yine bu dönemde Avusturya da Avrupa ve Balkanlara hâkim olma yarışına dâhil olmuştur. Balkanlarda yayılma siyaseti izleyen Avusturya, Belgrat ve Bosna'yı almaya çalışmış Osmanlı'ya karşı Rusya ile iş birliği yapmıştır. Bunun yanında Almanya'da birliğini sağlamaya çalışan Prusya ile mücadele etmiş Fransız İhtilalinden sonra iç sorunlara ağırlık vererek Osmanlı Devleti ile savaşmaktan vazgeçmiştir. Çar I. Petro'nun reformlarıyla ülkesini kalkındırmaya çalışan Rusya ise öncelikle Kırım'ı alarak Karadeniz'e inmeyi ve ardından Boğazları ele geçirerek sıcak denizlere ulaşmayı hedeflemiştir. Bunun yanında Rusya'nın Slavları birleştirmek, Ortodoksları himaye altına almak ve Orta Asya'ya doğru genişleme siyaseti izlemek gibi hedefleri de vardır. Bu dönemde Osmanlı Devleti ise Avrupa'ya karşı kendisini üstün görme politikasından vazgeçmiş aksine Avrupa'ya karşı barış politikası izlemeye başlamıştır (Jorga, 2009).

Osmanlı Devleti'nin dış politikada hedeflediği ilkeler:

• XVII. yüzyıl 'da Karlofça ve İstanbul Antlaşması'yla kaybedilen toprakları geri almak,

• Pasarofça Antlaşmasından sonra mevcut toprakları koruma politikası gütmek (1718),

• Toprakların korunması için Avrupa Devletleri'nin rekabetinden yararlanarak denge siyaseti izlemek,

• Avrupa'yı örnek alarak ıslahat çalışmalarını hızlandırmak.

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıla ilk defa toprak kaybeden devlet olarak girmiştir. (Karlofça Antlaşması) Nitekim bu dönemde ilk iş olarak kaybedilen toprakların geri alınması için planlar yapmaya başlamıştır. Bunun yanında Osmanlı XVII. yüzyılda en çok Avusturya ile savaşmışken bu dönemde Rusya ile savaşacaktır. Osmanlı Devleti'nin Kanuni'den beri dost olan Fransa ile XVIII. yüzyılın sonunda 1798 yılında Mısır'a saldırı üzerine aralarındaki siyasi ilişkiler zarar görecektir. Bu dönemde toprak kaybı fazlalaşan Osmanlı, Avrupa'nın bilim ve tekniğini de örnek almaya çalışacak ancak yapılan

çalışmalar yeterli düzeyde olmayacak sonuçta Osmanlı Devleti, Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalacaktır. Bu dönem Osmanlı için Karlofça'dan sonra yeniden toparlanma ve rövanşa geçme dönemidir (İnalcık, 2003; Kantemir, 1979).

Bu dönemde aktif rol oynayan ilk padişah II. Mustafa'dır. II. Mustafa (1695-1703) 1683 Viyana Kuşatmaları sonucu çok uluslu yapıların oluşmaya başladığı sıralarda tahta geçmiştir. Tahta geçer geçmez ilk yapacağı iş devletin kontrolünü sağlamak olacaktır. Padişah Allah'ın kendisine halifelik bahşettiğini bunun yanında özellikle Fatih Sultan Mehmed 'den bu yana padişahların eğlenceye düşkünlükleri ve bu sebeple yönetimde gösterdikleri ihmalleri göz önünde bulundurarak düşmanın tüm İslâm âlemini ele geçirmeye çalıştığının altını çizmiştir (Mehmed Râşid, 1282). II. Mustafa, tüm bu sebeplerden dolayı kendisinin de intikam almak için bizzat gaza ve cihada katılacağını, atası Kanuni Sultan Süleyman'ın da böyle yaptığını ifade etmiştir. Ayrıca devlet adamlarının bir araya gelerek sefere çıkma konusunda görüşmeler yapmalarını da istemiştir. Bunun yanında savaşlardaki kötü gidişatın ancak hükümdarın da başında olmasıyla giderilebileceğini söylemiştir. Ancak sadrazam başta olmak üzere tüm devlet ricali böyle bir niyetin çeşitli masraflara neden olacağını tahmin ettiklerinden padişaha Edirne'de kalmasının daha uygun olacağı tavsiyesinde bulunmuşlarsa da II. Mustafa onları masraf olmayacağı konusunda ikna etmeyi başarmıştır. Halk da padişahın savaşlara bizzat katılması yönünde telkinlerde bulunmuştur (Özcan, 2020).

II. Mustafa hükümdarlığı süresince devlet kademelerinde birçok değişiklikler yapmış ilk olarak hocası Feyzullah Efendi'yi şeyhülislamı olarak atamıştır. İçte yapılan değişiklerin yanı sıra dış ilişkilerle ilgili de hemen harekete geçen II. Mustafa önce Venediklilerden Sakız Adası'nı almıştır. Kırım Tatarı Şahbaz Giray ise Lehistan topraklarına girerek Lemberg'e kadar ilerlemiş çok sayıda esir ve ganimet elde etmiştir. Mora'da da Hersek cephesinde güçlü askeri birlikler etkili olmuştur. Sakız Adası'nın geri alınmasıyla Edirne'de büyük bir coşku seli yaşanmış bu zaferin hemen akabinde II. Mustafa 1695'te Avusturya seferi için hazırlıklara başlanmasını emretmiştir (Mehmed Râşid, 1282). Sefer sonunda birçok ganimet, savaş malzemeleri ve esir ele geçirilmiş ancak Lippa Kalesi'nin korunması ağır maliyetlere sebep olacağından bu sebeple yıkılmasına karar verilmiştir. Temes suyunun kenarında ormanlık ve bataklık bir alanda bulunan 'Buldur' denilen yerde General Veterani kumandasındaki Avusturya ordusuyla yapılan savaşa, padişah da katılmış ve hatta gönderdiği hatt-ı şeriflerle askeri şevke getirmeyi amaçlamıştır. Neticede bu savaşı Kırım kuvvetlerinin de desteğiyle Osmanlı kazanmıştır. Bu savaşın sonunda Veterani

hayatını kaybetmiş, Osmanlı tarafında ise Rumeli ve Diyarbakır Beylerbeyi şehit olmuştur. Öte yandan Lugoş 'ta kuşatılmıştır. Bu savaşlardan elde edilen zaferin ardından II. Mustafa'ya "Gazi" unvanı verilmiştir (Uzunçarşılı, 1988). Bu arada Azak'ın kuşatılması da Osmanlı için bu kalenin tekrar ele geçirilmesi adına fırsat oluşturmuştur. Kaptan-ı Derya Mezemorta Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı donanması harekete geçerek Sakız Adası'nın civarında ve Mora'da Venediklilere karşı zaferler kazanmıştır. Bu sırada Edirne'de bulunan II. Mustafa ise İstanbul'a dönerek sefer sırasında giderlerinin artması ihtimaline karşı devlet adamları ve vezirlerden sefere çıkacak olan askerlerin tüm masraflarını kendilerinin karşılamalarını istemiştir. Dönemin hükümdarının böyle bir talepte bulunması devletin içinde bulunduğu idari durumun ne kadar da bozulduğunun göstergesi olmuştur. Yine bu dönemde tarihte ilk defa 1500'e yakın İstanbul ve Edirne bostancısına da sefer emri verilmiş, Ruslar 'ın Azak'a saldırmasıyla da Selim Giray Kırım'da bırakılmıştır. Öte yandan padişah Belgrad'da yapılan istişare sonrasında hırka-i şerif sandığını açtırmış, ulemâ ve vüzerâ önünde ağlayarak dua etmiş ve kendisinin de Kanûnî Sultan Süleyman'ın Mohaç 'ta kazandığı zafere benzer bir zafer bahşetmesi için Allah'a yalvarmıştır. Bu durum onun nasıl bir psikolojiye sahip olduğunu göstermektedir. Bir nevi padişah Kanuni Sultan Süleyman devrini model alarak savaş stratejisi geliştirmek ve Avrupa topraklarında başarı kazanmak istemiştir (Emecen, 1999; Kantemir, 1979).

Avusturya Seferi için Belgrat'ta padişahın huzurunda istişare yapılmıştır. Nitekim bu istişareler sonucunda Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Varadin üzerine hücum edilmesi teklifi kabul görmemiştir. Bunun yanında Elmas Mehmed Paşa'nın ve Tımışvar muhafızı Koca Câfer Paşa'nın ısrarıyla padişah Tımışvar yönüne gidilmesi kararını vermiştir. Bu arada birçok nehir ve bataklık sebebiyle Varadin'e göre uzakta olan Temeşvar'a gitmek için köprüler kurulması gerekiyordu. Tisa Suyu üzerine köprü kurularak Zenta'ya kadar gelinmiş, asker karşı tarafa geçirilmeye çalışılmış, sadrazam başta olmak üzere birçok devlet adamı ve kumandan ise geride kalmıştır. O sırada Prens Eugen Osmanlı ordusunun harekâtından haberdar olmuş hücum emri verilmesi için imparatorla görüşmeye gittiğinde imparator kendisine sadece savunma görevini vermiştir. Bu durumdan yararlanan Prens Eugen ajanlarını Osmanlı ordusunun durumunu öğrenmek için bölgeye göndermiş neticede daha karşıya geçmemiş olan kuvvetler üzerine ansızın saldırmıştır. Böylece iki taraf arasında şiddetli çarpışmalar yaşanmış Osmanlı ordusu karşı tarafa geçen kuvvetlerden yardım alamayarak paniğe kapılmış ve bulundukları yeri terk ederek dağılmışlardır. Bu savaşta başta Veziriazam Elmas Mehmed Paşa olmak üzere yirmiye yakın kumandan şehit

edilmiş pek çok malzeme, hazine sandıkları, vb. eşyalar da Avusturyalılar 'ın eline geçmiştir. Tüm bu yaşananlardan haberdar olan II. Mustafa ise hemen Temeşvar'a doğru hareket etmiştir. Bunun yanında Avusturyalılar da çok fazla zayiat verdikleri için yeni bir saldırıya teşebbüs edememişlerdir. Bu olayların akabinde sadrazamlığa Belgrad muhafızı olan Amcazâde Hüseyin Paşa getirilmiştir.(1697). Bu arada Kaptan-ı Derya Mezemorta Hüseyin Paşa da Venedikliler'e karşı Bozcaada ve Andros adası civarında zafer elde etmiştir. Bunun yanı sıra Zenta Savaşı'ndan sonra ise Bosna'ya gelen Prens Eugen, Saraybosna'ya kadar ilerleyerek burada büyük bir tahribata sebebiyet vermiştir. (1697). Öte yandan Daltaban Mustafa Paşa Bosna Beylerbeyliğine getirilerek bazı kaleleri geri almış böylece Venedikliler'i ülkelerine tekrar geri dönmeye mecbur bırakmıştır (Bostan, 2004; Uzunçarşılı, 1988). Bu savaş neticesinde mağlûbiyet gerçekleşmiş ancak II. Mustafa savaşı sürdürmek niyetinde olduğunu söylemiştir. Bunu barışın olması durumunda büyük bir rahatlığa kavuşulacağından korktuğu ve bu durumun da Osmanlı Devleti'nin şerefini sarsacağı endişesine kapılmasına bağlayabiliriz. Öte yandan Amcazâde Hüseyin Paşa başta olmak üzere tüm devlet adamları da, bu uzun ve yıpratıcı savaşın sona ermesinin Lehistan, Venedik ve Rusya cephelerinde yapılan savaşların da Osmanlılar aleyhine gelişmesiyle daha da elzem olduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim savaşın sona ermesi için İngiltere elçisi W. Paget ile Felemenk elçisi J. Colliers aracı olarak teklifte bulunmuşlar neticede Belgrad civarında bulunan Karlofça'da çeşitli devletlerin katıldığı temsilci heyetle görüşmeler yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin temsilcilerinden olan Reîsü'l-küttâb Râmi Mehmed Efendi ile Dîvân-ı Hümâyun tercümanlarından olan İskerletzâde Aleksandr Mavrokordato arasında Karlofça Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla on altı yıldan beri süregelen savaşlar sona ermiş Tımışvar hariç Osmanlı Devleti, bütün Macaristan'ı kaybetmiştir. Mora Yarımadası ise Venedikliler'e, Ukrayna ile Podolya ise Lehistan'a bırakılmıştır. Akabinde Rusya ile İstanbul Antlaşması imzalanmış, bu antlaşma ile Azak Kalesi Rusya'ya bırakılmıştır (1700). O sırada barış yapılan devletlerin temsilcileriyle görüşen 1699'da İstanbul'a giden II. Mustafa ertesi yıl barışın yapıldığı devletlerden gelen elçileri kabul etmek için tekrar Edirne'ye dönmüştür. Bu arada devlet merkezinden uzakta olan eyaletlerde bölgesel isyanlar patlak vermiş bastırılamamaları neticesinde ise bu isyanlar siyasî bir kimlik kazanmıştır (Mehmed Râşid, 1282).

Karlofça Antlaşması'ndan hemen sonra beş yıllık bir sürede devletin bünyesinde birtakım bozulmalar meydana gelmiş bu sorunlara karşı içte birçok askerî, malî alanda tedbirler alınmışsa da bu tedbirler asker, halk ve ulemâ arasında II. Mustafa'ya karşı ciddi bir

hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Bunun nedeni olarak ise padişahın vaktinin çoğunu Edirne'de geçirerek idari ve mali tüm işleri devlet ricalinin üzerine yüklemiş olması gösterilebilir. Bu durum yeniçerilerde ve halk nazarında, gittikçe tıpkı babası gibi olan bir padişah imajı vermiş olup padişahla ilgili türlü dedikodular yayılmaya başlamıştır. II. Mustafa hükümdarlığının ilk beş yılında devletin tüm işleriyle meşgul olmuş ancak bu süreçten sonra babasının birtakım yanlış hareketlerini taklit eder hale gelmiştir. Ayrıca savaşlara katılan padişahın tek başarısının da sadece düşmanın devletin sınırları içerisine girmesini önlemesi olduğu söylenebilir. Tüm bu ihtimaller göz önünde bulundurulduğunda barış antlaşmalarının yapıldığı bir dönemde savaşlardaki başarısızlık ve kaybedilen topraklar sebebiyle padişaha karşı memnuniyetsizlikler doğrudan padişahın kendisi hedef alınarak dile getirilmiştir. Öte yandan on altı yıl süren savaşlar ve toprak kaybının göstergesi olan Karlofça antlaşması Osmanlı Devleti'nde idari, sosyal ve mali birçok alanda çalkantılı yılların yeniden oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bilhassa Rumeli'de yapılan savaşlarda insan gücüne duyulan ihtiyaç hâsıl olmuş bu ihtiyaç sonucunda müslüman askeri gruplar oluşturulmuştur. Bu askeri gruplar XVIII. ve XIX. yüzyıllarda daha da etkin hale getirilmiştir. Öte yandan müslüman Türk halkı Balkanlarda bulunan gayr-i müslim halka karşı topraklarını korumak amacıyla mücadeleye girişmişlerdir. Karlofça antlaşmasından sonra Edirne yakınlarına çekilen II. Mustafa, yerine Şeyhülislam Feyzullah Efendi'yi vekili olarak atamıştır. Eline önemli bir fırsat geçen Şeyhülislam Feyzullah Efendi bu durumdan faydalanarak devlet memuriyetliğine yakınlarını getirmiştir. Bu sırada padişahın Edirne'de ikamet ettiği süre içerisinde burada saraylar yaptırması halkı telaşa düşürmüştür. Halkın telaşa düşmesine sebep ise padişahın Edirne'yi başkent yapacağı söylentisinin yayılmasıdır. Bu söylentiler üzerine İstanbul'da etkin olan cebecilerden bir grup asker isyan çıkarmıştır. Hedeflerinde ise padişahın hocası ve aynı zamanda devlet işlerinde vekil olan Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi vardır. Şeyhülislam Amcazâde Hüseyin Paşa, Daltaban Mustafa Paşa ve Râmi Mehmed Paşa'yı hükümet işlerinde sadrazam olarak tayin etmiştir. Bunlardan Karlofça Antlaşması'nın baş mimarı olan Amcazâde Hüseyin Paşa şeyhülislâmın baskılarına daha fazla dayanamayarak sadaretten ayrılmış bunun yanında Daltaban Mustafa Paşa ise makamının elinden gitmemesi için ona boyun eğmek zorunda kalmış ayrıca Feyzullah Efendi de Kırım'da yaşanan olayları bahane ederek onun idam edilmesinde etkili olmuştur. Râmi Mehmed Paşa ise kurnazlık yaparak şeyhülislamı azlettirmenin yollarını aramıştır (Özcan, 2000). O sırada, 200 kadar cebeci, ulufelerinin ödenmemesinden yakınarak Gürcistan'a

gönderilecekleri sırada isyan başlatmışlardır. Kurnazlığıyla bilinen Râmi Mehmed Paşa ise bu ayaklanmayı el altından destekleyerek kısa sürede büyütmüş ve bu durum devletin içişlerinde önemli bir sorun haline gelmiştir. Bu sayede İstanbul'a hâkim olan asi grup Edirne'ye isteklerinin yazılı olduğu bir belge göndermişler ancak Feyzullah Efendi bu yazının padişaha ulaşmasına engel olmuştur. Edirne'de tüm bu durumlardan habersiz olarak ikamet eden II. Mustafa'nın asilerin Edirne'ye doğru yürümesiyle rahatı kaçmış asiler saltanat değişikliği yapmak istediklerini beyan ederek İmam-ı Sultânî Mehmed Efendi'nin teklifiyle Şehzade Ahmed'in tahta çıkmasını istemişlerdir. Neticede sorun herhangi bir karışıklık yaşanmadan Edirne hükümetinin temsilcisi olan ikinci vezir Hasan Paşa ile İstanbul'un temsilcisi Ahmed Paşa'nın çabalarıyla halledilmiştir. Bu arada Edirne'den ve İstanbul'dan gelen heyet II. Mustafa'yı yalnız bırakmış padişah yanında sadece saray halkı ve vezirler ile beraber Edirne'ye geri dönmüştür. Kardeşi Ahmed'in olduğu yere gelerek, "Birader, kul seni padişah istemişler" demiş ve kendi rızasıyla tahtını kardeşine bırakarak onun kaldığı yere gitmiştir (22 Ağustos 1703) (Emecen, 1999).

II. Mustafa, her ne kadar tahtını kardeşine teslim edip bir taraftan rahatlamış olsa da diğer taraftan aslında kardeşi için endişelenmektedir. Kardeşinden kendisini serbest bırakmasını söylerken asi grubun bir gün kendisini de tahtından indireceklerinden şüphesi olmamasını ve onlara çok fazla güvenmemesini tavsiye etmiştir. Nitekim kardeşine asilere güvenin sonunda bulunduğu konumdan uzaklaşacağını da söyleyerek bu gibi sorunların çıkmaması için onların bir an önce cezalandırılmasını söylemiştir. Bu tip isyanların (Kapıkulu İsyanları) çıkmasında 1683'ten bu yana süregelen olayların derin etkisi vardır. Bu etkilerin başında idari ve mali alanda görülen eksiklikler ve bozukluklar gelmektedir (Sarı Mehmed Paşa, 1977). Bu dönemde savaşlar kalabalık bir grup olan kapıkullarına güveni sarsmış, saray halkı da padişahın Edirne'de bulunmasından rahatsızlık duyup esnafla iş birliği yaparak araya fitne tohumları ekilmesine ve içte karışıklıklara sebep olmuştur. Bunun yanında Şeyhülislam Feyzullah Efendi bu karışıklıklardan faydalanarak nüfuzunu daha da arttırmış ve siyasi otoriteyi eline almayı başarmıştır. Bu durum da huzursuzlukların daha da artmasına neden olmuştur. Nitekim isyanların ilk hedefinde Feyzullah Efendi'nin yönetimi ele geçirmesi vardır. İsyancılar Edirne'ye doğru yola çıkıp oraya vardıklarında ilk iş olarak şeyhülislamı hapsetmişler ardından da idam etmişlerdir. Bu olay sonucunda isyancılar tarafından II. Mustafa tahttan indirilerek yerine III. Ahmed geçmiştir. Tarihte "Edirne Vak'ası" (Cebeciler Olayı) olarak geçen bu olay Osmanlı devletinde derin yaralar açmıştır (Özcan, 1994; Uzunçarşılı, 1988). Edirne Vak'ası (1703) sırasında, buraya

yürüyen cebeciler aralarında müftü tayin ettikleri Mehmed Efendi'nin de telkinleriyle III. Ahmed'i (1703-1730) tahta oturtmak istemişlerdir. (17 Ağustos 1703) Nitekim bu talepleri Çorlu'da III. Ahmed adına hutbe okunmasıyla yürürlüğe girmiştir. Bayezid Camii'nde adına hutbe okunduğu sırada askerler cülus bahşişi ve aylık ödeneklerinin zamanında ödenmemesi yüzünden isyan çıkarmışlar III. Ahmed bu isyanı onlara para dağıtarak bastırmıştır. Padişahın bu davranışı kalıcı bir çözüm değildi aslında. Çünkü asker bazlı isyanlar devleti en çok tehlikeye düşüren isyanlardır (Kantemir, 1980; Naîmâ, 1281). Bu yüzden de padişahın bu gibi durumlar karşısında daha etkili tedbirler alması lazımdır. III. Ahmed eski Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'yi katlederek, çocukları ve damatlarını yakalatmış tüm eski vezirlerin saraydan uzaklaşması için emir vermiştir. Bu arada yeniçeri ile bostancılar, III. Ahmed, İstanbul'a ayak basar basmaz cebecileri örnek alarak ayaklanmışlar, fakat bu ayaklanma yayılmadan kısa sürede bastırılmıştır (Mehmed Râşid, 1282). Padişah devlet kademelerinde birçok değişiklik yaparak âsilerin elebaşlarından olan Yeniçeri Ağası Vezir Çalık Ahmed Paşa'yı sadarete getirmiş, Sadrazam Kavanoz Ahmed Paşa ve Şeyhülislâm İmam-ı Sultânî Mehmed Efendi'yi de görevinden alarak şahsına yönelik baskılarından kurtulmuştur. III. Ahmed padişahlığının ilk dönemlerinde devlet idaresine tam manasıyla hâkim olmuş ilk olarak devleti meşgul eden iç meselelerle ilgilenmiştir (Aktepe, 1989). Dışta ise XVIII. yüzyılın başından itibaren ortaya çıkan Veraset amaçlı savaşlar Avrupa'da büyük bir yankı uyandırmış olsa da padişah bu durumu barış yoluyla idare etmeye çalışmıştır. Bunun yanında özellikle Lehistan Krallığı meselesi sebebiyle İsveç ile Rusya arasında meydana gelen muharebelere de katılmayarak devletin tarafsızlığını korumayı amaçlamıştır. Doğuda da İranlılarla dostça ilişkiler geliştirmiştir (Naîmâ, 1280; Uzunçarşılı, 1988).

Padişahın dostça sürdürmeye çalıştığı ilişkiler İsveç Kralı XII. Şarl'ın Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın padişahın izni olmadan aracılık yaparak Osmanlı Devleti'ne sığınmasını sağlaması sonucu Rusya'nın Osmanlı topraklarına saldırmaya karar vermesiyle sekteye uğramıştır. Nitekim Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş açarak öncelikle hedefinde Baltık Denizi üzerinden sıcak denizlere çıkabilmek için İsveç'le mücadele etme düşüncesi vardır. Bu bakımdan Rusya ilk olarak İsveçlileri takip ederek Osmanlı topraklarını tahrip etmiş 1700 İstanbul antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'ne verilen Azak Kalesi'ni tekrardan geri almak için imparatorluğun gölgesinde yaşayan Ortodokslar arasında isyan çıkarmıştır Sonuçta, bu saldırı ile Çar Petro'nun 1700'de imzalanan İstanbul Antlaşması hükümlerine riayet etmemesi bunun yanında Kırım Hanı Devlet Giray'ın tahrikleri, III. Ahmed'in

Rusya'ya karşı savaş açmasına neden olmuştur. Böylece ileride "Prut Seferi" adını alacak olan Osmanlı-Rus harbi, ordunun 9 Nisan 1711 tarihinde İstanbul'dan hareketiyle başlamış oldu (Uzunçarşılı, 1988). Baltacı Mehmed Paşa idaresindeki Osmanlı ordusu, Kırım kuvvetleriyle birleştikten sonra, Prut Nehri üzerinde bulunan Çar Petro kumandasındaki Rus ordusu ile karşılaşmış ve büyük bir zafer kazanmıştır. Ancak 23 Temmuz 1711'de imzalanan Prut Antlaşması'nın bilhassa Ruslar tarafından uygulanmaması sonucunda Baltacı Mehmed Paşa sadaretten uzaklaştırılmış, III. Ahmed ise yeni bir Rus seferi için ordu hazırlatarak kendisi de bu sefere katılmış olup ordu ile birlikte Edirne'ye kadar ilerlemişlerdir. Bu sırada İsveç Kralı XII. Şarl'ın faaliyetleri Rusya ile zaman zaman gerginliğe sebep olmuşsa da Silâhdar Ali Paşa'nın sadrazamlığı döneminde Edirne'de Ruslarla yapılan yeni bir antlaşma (24 Haziran 1713), iki taraf arasındaki anlaşmazlıklara bir süreliğine de olsa ket vurmuştur (Aktepe, 1992; Uzunçarşılı, 1988). Böylece Osmanlı Devleti Rusya'dan Azak ve çevresini geri alarak İstanbul'da elçi bulundurmayacağına ve Lehistan'ın da iç işlerine karışmayacağına dair söz almıştır. Bu antlaşma sonunda Demirbaş Şarl ülkesine geri gönderilmiştir. Ayrıca bu antlaşma (Prut Antlaşması) Osmanlı için 1699 Karlofça Antlaşması'yla Venedik Cumhuriyetine bırakılan Mora Yarımadası'nın geri alınması için bir fırsat da oluşturmuştur. Bu arada Venedikliler, Karadağlıları isyan etmesi yönünde tahrik edince Köprüzâde Numan Paşa 1714'de Venedik üzerine gönderilmiş ancak kesin bir sonuç alınamamıştır. Öte yandan Venedikliler, Enişte Hasan Paşa'ya ait eşyaları Akdeniz'de yağmalamış bu durum savaşın çıkma olasılığını daha da arttırmıştır. Bu arada Venedik Ortodoks olan Mora halkına yurtlarını terk etmeleri için baskı yapmıştır. Venedik Mora halkının Osmanlı'dan yardım istemesini gerekçe göstererek Akdeniz'de Osmanlı gemilerine saldırmıştır. Bu durum Osmanlılar için Mora Yarımadası'nın fethini kaçınılmaz hale getirmiştir (Beydilli, 2007).

Savaş hazırlıklarına başlayan III. Ahmed, ilk olarak Sadrazam Ali Paşa'yı Venedik tahakkümünde olan Mora Yarımadası ve Akdeniz'deki bazı adaların alınması için görevlendirmiş (8 Aralık 1714) donanmanın idaresini de Kaptan-ı Derya Canım Hoca Mehmed Paşa'ya vermiştir. Diğer yandan savaş için orduyu uğurlarken padişah Sadrazam Ali Paşa'ya Mora Yarımadasını Venediklilerden almadan gelmemesi için talimat vermiş ve bu arada şehirler fetih için hazır gele getirilmiştir. Yapılan savaşın neticesinde Mora Venedikliler 'den alınmış, Girit'in bazı kaleleri de ele geçirilmiştir. (Sperlanka, Granbosa, Suda) Tüm bu gelişmeleri Edirne'den takip eden padişah 23 Kasım 1715'de İstanbul'a gelerek zaferin kutlanması için emir vermiştir. Ancak Avusturyalıların Körfez (Korfu)

Seferine müdahaleleri (1716) ile Petervaradin'de Sadrazam Damat Ali Paşa'nın şehit düşmesi bu başarıya gölge düşürerek Osmanlı Devleti'nde ordunun dağılmasına ve padişahın da Korfu Kuşatmasını kaldırmasına sebep olmuştur. Bunun yanında Avusturyalılarla yapılan seferlerde zafer kazanılması amacıyla art arda sadarete getirilen Arnavut Halil Paşa ve Kayserili Mehmed Paşa zamanlarında da istenilen başarı elde edilememiştir (Sicilî Osmanî, 1971). Erdel Kralı François Rakoczi'nin Macaristan'da Avusturya İmparatorluğu'na karşı bir isyan çıkarması için Fransa'dan getirttirilerek Eflak'a gönderilmesi amacı de bir fayda vermemiştir. Her ne kadar Avusturyalıların Niş tarafına kadar gelmeleri Osmanlı'yı tedirgin etmiş olsa da Ruslara ve Venedik'e karşı elde edilen başarılar Avusturyalılar tarafından rahatsız edici bir durumdur. Nitekim Avusturya Osmanlı'ya savaş açmak için Karlofça Antlaşması'nın şartlarını çiğnediğini ilan etmiştir. Nihayetinde Petervaradin adını alan savaşta Osmanlı Devleti yenik düşmüştür.(1716) Bu savaş sonunda Osmanlı Devleti barış teklifinde bulunarak Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın talebi, ardından İngiltere ve Hollanda'nın da aracılık etmesiyle Pasarofça Antlaşması imzalanmıştır.(1718) Pasarofça antlaşması Osmanlı Devleti için kazançlı bir antlaşma olmuştur aslında. Çünkü bu antlaşma ile Osmanlı Sırbistan'daki toprak kaybını önlemiş olup, Venedik ile dostane ilişkiler kurmuştur. Yine bu antlaşma ile Mora Yarımadasının Osmanlılara verilmesine, Dalmaçya, Arnavut, Hersek kıyılarındaki bazı kalelerin Venediklilere bırakılmasına karar verilmiştir. Bu kararla Venediklilerin Ege kıyılarından uzaklaştırılması amaçlanmıştır. Bu antlaşmadan Avusturya da karlı çıkmış, Banat, Belgrad, Sırbistan'ın kuzeyi ve Eflak'ın batısına sahip olmuştur. Osmanlı Devleti tarafında ise Sadrazam İbrahim Paşa tüm çabalarıyla batıda ve kuzeyde huzur ve sükûneti sağlamaya çalışmıştır (Özcan, 1997). Bu arada doğuda ise İran ve Afganlılarla olan münasebetler saltanatının sonlarına doğru yaklaşan III. Ahmed için kafa karıştırıcı siyasi bir mesele olması hasebiyle önem taşımaktadır. Doğu sınırında bulunan İran'ın Şirvan ve Dağıstan bölgelerinde Rusya tarafından Hazar denizi sahilleri geçilerek baskıya maruz kalan halk III. Ahmed 'den yardım talebinde bulunmuştur. Bu durum İran'da iç karışıklığa neden olmuş, Osmanlı ordusu ise halkın bu yardım talebine sessiz kalmayarak doğu sınırında güvenliği sağlamak için Batı İran şehirlerine akınlar düzenlemek zorunda kalmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı ile Rusya devleti Kafkasların doğu kısmında Derbent ve Bakü meselelerinden dolayı karşı karşıya gelmişler, ancak bu karşılaşma Fransız elçisi Marquis de Bonnac'ın aracılığı ile İstanbul'da "İran Mukâsemenâmesi" adı verilen antlaşmanın imzalanmasıyla tatlıya bağlanmıştır. (23 Haziran 1724) Bu antlaşma sonunda

İran şehirleri Osmanlı ile Rus arasında paylaşılmış olup bu durum iki devlet arasındaki buzları bir nebze olsun eritmiştir. Osmanlı paylaştığı Batı İran şehirlerinden Merend, Gence, Hoy, Revan, Nahcıvan Selmas, Nihâvend Sîne, Hemedan ve Kirmanşah'ı kuşatmıştır. Yapılan mücadele neticesinde yenik düşen II. Tahmasb, 1724'de imzalanan İran Mukâsemenâmesi 'nin şartlarını kabule mecbur kalmıştır. Bu yenilgiyi fırsat bilen Mîr Üveysoğulları ise, II. Tahmasb'ı tahttan indirmeyi hedefleyerek idareyi eline almak istemiştir. Diğer yandan Eşref Hansa ise yapılan antlaşmanın şartlarını kabul etmediğini dolayısıyla İran'ın batı şehirlerinin kendisine bırakılmasını istemiştir. Neticede Osmanlı ile İran şeyhi arasında Nihavend yakınlarında meydana gelen savaşta Osmanlı ordusu ağır bir yenilgiye uğramıştır. (Kasım 1726) Bu savaşın sonunda tüm yetkileri elinde toplayan Eşref Han ise 4 Ekim 1727 tarihinde Hemedan Mukâsemenâmesi 'ni imzalayarak İran'da iç karışıklıklar çıkmasını amaçlamıştır. Bu Mukâsemenâmesi'nde Osmanlı lehine hükümler konulmuşsa da devlet tedbir amaçlı sefer hazırlığına başlamıştır. Nitekim bu mesele III. Ahmed'in saltanatı süresince önemli bir konu olarak görülmüştür (Emecen, 1999; Uzunçarşılı, 1988).

Doğuda meydana gelen bu savaşların başarısızlıkla sonuçlanması neticesinde padişah III. Ahmed ve bilhassa Sadrazam İbrahim Paşa'ya karşı birtakım memnuniyetsizlikler ortaya çıkmıştır. Nitekim bu memnuniyetsizliklerin başında II. Tahmasb'ı himayesine alan Afganlı Nadir Şah'ın İran'ın batısında bulunan bazı şehirleri ele geçirmesi gelir. Nadir Şah'ın bu hamlesi İstanbul halkı arasında padişaha ve devlete olan güveni sarsmış olup buna gerekçe olarak; yapılan seferler neticesinde vergilerin atması, leventlerin isyan hareketi, taşrada ortaya çıkan asayiş sorunu, doğu bölgelerindeki aşiretlerin soygunculuk faaliyetleri, İstanbul'a olan göçün aşırılığı bu bağlamda işsizliğin artması, esnaflardan gelen şikâyetler gibi iktisadî ve sosyal anlamda birçok karışıklık gösterilebilir. Tüm bu sıkıntılı durumlara ek olarak devlet adamlarının İstanbul'un çeşitli mekânlarında eğlenceye düşmeleri de başka bir etkendir (Özcan, 2007). Ayrıca, ehliyet ve liyakat gözetilmeksizin devlet kademelerine bazı vezir yakınları ile sadrazam ve şeyhülislâmlar getirilmiş olup bu durum da devlet erkânı ve ilmiyeye mensup kişiler arasında memnuniyetsizliklere neden olmuştur. Bu arada Nadir Ali Şah'ın doğuda zafer elde etmesi, III. Ahmed ve sadrazam İbrahim Paşa'nın bu şahın üzerine tekrardan sefer hazırlığına yanaşmamalarının bir göstergesidir. Padişah ve sadrazam bir tür öğrenilmiş çaresizlik örneği sergilemiş bu durum Patrona Halil İsyanı 'nın çıkmasına sebebiyet vermiştir (1730). Üsküdar'da Hatice Sultan'ın konağında bulunan III. Ahmed olayı duyunca, 28 Eylül 1730 gününün gecesinde

gizlice Topkapı Sarayı'na dönüş yapmıştır. Gece gizli bir şekilde dönüş yapmasının nedeni olarak asilere karşı üstünlüğünün kalmaması ve onların yönetim karşıtı faaliyetlerinden çekinmesi gösterilebilir. Padişah âsiler nazarında üstünlüğünü koruyamayınca onların birtakım isteklerini kabul etmiş bu çerçevede damadı Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa ile onun damatları olan Kethüda Mehmed Paşa ve Kaptanıderya Kaymak Mustafa Paşa'yı boğdurtarak âsilere teslim etmiştir. Daha sonra âsiler tarafından tahtından zor bela indirilerek yerine II. Mustafa'nın oğlu I. Mahmud padişah olarak getirtilmiştir (Altınay, 1973; Çelebizâde Âsım, 1282).

I. Mahmud (1730-1754) amcasının tıpkı kardeşi II. Mahmud'dan aldığı tavsiye niteliğinde bir konuşmayla tahtına geçmiştir. Amcası ona devletin kontrolünü elinden bırakmamasını ve kimseye güvenmemesi gerektiğini dile getirmiştir. Aynı tür hataların bu padişah zamanında da yaşanmış olması padişahlığı boyunca yaptığı faaliyetlerle ortaya çıkacaktır. Bu süreç elbette kaçınılmaz bir durumdur. Çünkü artık gerileme döneminin zirvesinde bir devlet modeli vardır. Bu padişah zamanında da asi grupların talepleri doğrultusunda hareket edilmiştir (Silahdâr, 1925). Patrona Hali İsyanı 'nın kurucusu Patrona Halil ve yandaşlarına bir takım şeyhülislamlık ve kazaskerlik gibi görevler verilmiştir. Bu zümre ocak ağalıklarına başta yeniçeri ağalığı olmak üzere kendi adamlarını getirip, Silâhdar Mehmed Paşa'yı da sadrazam olarak atamakla görevlerine başlamışlardır (Özcan, 2000). Bunun yanında Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın koyduğu bazı vergi hükümlerini fes etmişler, Lale devrinde eğlence mekânları olarak kullanılan Kâğıthane ve Sâdâbâd'daki köşkleri de asi grubun isteği üzerine yıktırmışlardır. Tüm bu olayların neticesinde devlet Patrona Halil'in idaresi altına girmiş olup artık Et Meydanı'nda bulunan kırk dokuzuncu cemaat odasından yönetilir hale gelmiştir. I. Mahmud bu yaşanan hadiseler üzerinde derin düşüncelere dalmış Patrona Halil yandaşlarından bir an önce kurtulmak için güvendiği adamlarının tavsiyesiyle asker takımını kendi safına çekmeye karar vermiştir. Bu sayede Patrona Halil'in nüfuzu kırılmak istenmiş, saraya çağırılarak ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Patrona Halil taraftarı olan Arnavutlular bu şahsın ortadan kaldırılması noktasında harekete geçmiş ancak I. Mahmud bu ayaklanmanın daha fazla yayılmaması için gerekli tedbirleri almıştır (Mehmed Râşid, 1282). Bu ayaklanma başrolde olan Yeniçeri ve cebecilerin tüm çabalarına rağmen başlatılamamış halkın desteğiyle kısa sürede bastırılmıştır. Böylece Arnavutlular, Boşnaklar ve yeniçerilerin İstanbul'dan uzaklaşması sağlanmıştır. Bunun yanı sıra sıcağı sıcağına 2 Eylül 1731'de başka bir ayaklanma girişimi daha ber taraf edilmiştir (Hammer, 1991; Özcan, 2003). Bu arada

İstanbul'da ikamet eden padişah toplumda sıkı bir disiplin sağlamaya çalışmış bu konuda gerekli tedbirler almıştır. Örneğin; kadınların giydikleri kıyafetlerin niteliği, esnafın ziyaret edilmesi ve denetlenmesi, fuhuş olayları, narh ile ilgili meselelerle ciddi şekilde ilgili olamaya çalışmıştır. Bu bağlamda hem bu faaliyetlerini gerçekleştirmek hem de cülûsunu duyurmak amacıyla Rusya, Avusturya ve Lehistan'a elçilerle hediyeler göndermiştir. I. Mahmud aldığı dış desteklerle Âsi grupları ortadan kaldırmayı başarmış artık rotasını dış meselelere doğru çevirmek istemiştir. Bu bakımdan o ilk olarak İran'la mücadeleye girişmiştir. Ayrıca 15 Eylül 1731'de Bağdat Valisi Ahmed Paşa'yı Şark seraskerliğine getirmiş nitekim Ahmed Paşa İranlılarla yaptığı mücadelede başarılı olmuştur. Bu sırada Urmiye ve Tebriz de Hekimoğlu Ali Paşa tarafından alınmıştır. Bunun yanında Muhammed Rıza Kulu ile Ahmed Paşa arasında 10 Ocak 1732'de bir barış antlaşması imzalanmış, bu antlaşmaya göre ise Hemedan, Kirmanşah Huveyze Luristan, Tebriz, Erdelân İran'a; Revan, Şemâhî, Tiflis, Şirvan ve Dağıstan dolayları ve Gence Osmanlılara bahşedilmiştir. Bu arada I. Mahmud diğer yerler hariç Tebriz'in İran'a bırakılmasına şiddetle karşı çıkarak barış antlaşmasına öncülük eden Sadrazam Topal Osman Paşa ve Şeyhülislâm Paşmakçızâde Abdullah Efendi'yi görevlerinden almıştır. Onların yerine Beşir Ağa'nın tavsiyesiyle sadârete Hekimoğlu Ali Paşa'yı getirmiş ve 6 Ekim 1733 tarihinde İran üzerine sefer düzenlemeye karar vermiştir (Ata Bey, 1292). Ancak Nadir Ali antlaşma şartlarını kabul etmeyerek önce İran'a hâkim olmak sonra da Kerkük'e saldırmak üzere hazırlıklara başlamıştır. Bağdat'ı kuşatan Nadir Ali sekiz ay kadar daha bu savaşlara devam etmiştir. Nihayet Erzurum valisi Osman Paşa duruma el koyarak bu muhasarayı bastırmıştır. Bu kuşatma sonucunda I. Mahmud'a "Gazi" unvanı verilse de Tebriz elde tutulamamıştır. Ancak Bağdat muhasara altındadır. Durumun vahameti üzerine İran seraskerliğine Abdullah Paşa getirilmiş ancak Arpaçay savaşında 1735'te Revan civarında yenilmiş ve Hekimoğlu Ali paşa sadaretten alınmıştır. Böylece Bağdat valisi ve İran seraskerliğinde kadro değişikliği yapılmıştır. I. Mahmud Bağdat valiliğine Gürcü İsmail Paşa'yı İran seraskerliğine ise Rakka Valisi Ahmed Paşa'yı getirmiştir. Bunun yanında Kırım hanının da Kafkaslar yoluyla İran üzerine sefere gitmesini emretmiştir. Fakat bu emir daha sonra Osmanlı ile Rusya'nın aralarının açılmasına neden olacaktır. Bu durumu sezen padişah İran'la barış görüşmelerinin yapılmasının yollarını aramıştır (Emecen, 1999). Rusya'nın barış teklifine olumlu cevap vermeyeceğini tahmin eden I. Mahmud Rusya'ya karşı Avusturya ile müttefik olmak istemiştir. Bu arada Rusya 1736'da Kırım'ı kuşatmış ve Lehistan'ın iç işlerine müdahele etmiştir. Bu olaylar da Osmanlı'nın

Rusya ile ittifak yapmasına engel olmuştur. Dolayısıyla devlet Rusya üzerine savaş hazırlıklarına başlamıştır. Bunun yanında Rusya, Avusturya ile birlik olarak Kırım, Sırbistan ve Bosna Hersek topraklarını aralarında paylaşmışlardır. Öte yandan Azak kalesi de –bu bölge Osmanlı'nın himayesindedir- Ruslar tarafından kuşatma altına alınmış olup bu sayede Rusya Osmanlı'ya karşı İran'ı destekleyen bir pozisyon almıştır. Yapılan tüm seferlerde başarı elde eden Osmanlı Devleti ise, Rusya'nın Kırım kuvvetlerine yenik düşmesi ve savaşta İsveç'in de Osmanlı Devleti tarafında olması dolayısıyla Rusya'yı barış yanlısı politika izlemeye mecbur bırakmıştır. Bu çerçevede Avusturya ve Rusya çaresiz olarak Belgrad antlaşmasının imzalanmasını istemişlerdir. (1739). Bu antlaşma bir nevi Avusturya ve Rusya'nın çaresizliğinin göstergesi olmuştur. Nitekim Avusturya, Pasarofça Antlaşmasıyla devraldığı Belgrad'ı Osmanlılara geri vermiş, Azak Kalesi de yıkılarak Rusya'ya bırakılmıştır. Osmanlı Devleti tarafından bakılırsa kazançlı bir antlaşma olan Belgrad Antlaşması, Batı ile münasebetlerin resmileştiği son antlaşmadır. Kazançlı bir antlaşma olmasına bir başka gerekçe olarak Avrupa'ya açılan kapıların kapanması ve Karadeniz'in Osmanlı'ya ait bir bölge olarak ilan edilmesi gösterilebilir (Unat, 1992).

Doğudaki gelişmelere göz atıldığında 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla Osmanlı Devleti ile İran arasındaki ilişkiler bir müddet sekteye uğramış bunun yanında Osmanlılar'ın İran'daki iç karışıklıklardan yararlanarak bölgeye saldırması üzerine tamamen bozulmuştur. Bu arada Rusya da İran'daki iç karışıklıklardan faydalanmak isteyince Osmanlılar ile Rusya arasında İstanbul antlaşması imzalanmıştır (1724) Bu şekilde İran topraklarını aralarında paylaşmayı planlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin İran topraklarını paylaşma isteğine delil olarak İran'ın Rusya ile baş edebilecek güçte olmaması, burada daimi kalmak istemesi ve Çar I. Petro'nun da Osmanlı ile savaşmaya yanaşmaması gösterilebilir. Nitekim İran Rusya ile topraklarının paylaşılmasına karşı çıkmış ve 1779'a kadar savaş yapılmamasına razı olmuştur. Bir müddet devam eden savaşlar neticesinde devletler arasında Ahmed Paşa ve (1731) II. Kasr-ı Şirin (Kerden) adında antlaşmalar (1748) imzalanmıştır (Uzunçarşılı, 1988). Bu arada Rusya Lehistan'da veraset adı altında yapılan savaşları müttefiki Avusturya ile kendi lehine çevirmiş ayrıca Osmanlılarla yaptığı antlaşmalara aykırı hareket ederek Podolya ve Ukrayna'yı topraklarına katıp bu şehirlerde yeni yeni kaleler inşa ettirmiştir. Bunun yanı sıra Azak Kalesi'nin civarına da asker sevkiyatı yapmıştır. Rusya Kırım kuvvetlerine karşı İran sınırında olan Kafkasya'daki Kabartay bölgesinin kendi himayesinde olduğunu söyleyerek I. Mahmud 'un asker desteğini protesto edip emrin geri alınması talebinde bulunmuştur. İsteğinin reddedildiğini

düşünen Rusya Mart 1736 tarihinde Azak kalesine asker çıkartmış oradan da Kırım'a saldırarak Orkapı'yı ele geçirmiştir (Murphey, 2001).

Osmanlı hükümeti Rusların bu soluksuz saldırılarına karşı 2 Mayıs 1736 tarihinde divanda toplantı yapmaya karar vermiş, Fransız elçisi Marquis de Villeuneve de devleti bu içinden çıkılmaz durumdan kurtarılması amaçlı tahriklerde bulunmuştur. Devlet artık iç işlerinde dahi dış devletlerin baskısı altına girmiştir. Bu karar bağlamında ordu seraskerliğine Sadrazam Seyyid Mehmed seçilmiş, Kaptanıderya Canım Hoca Mehmed Paşa da donanma ile birlikte Kırım sahillerine doğru yola çıkarılmıştır. Öte yandan Özü muhafızlığına da Trabzon Valisi Yahyâ Paşa getirilmiş, İran sınırında bulunan askeri kuvvetlerin bir bölümünün sevki Kefe'ye, Bosna'da bir araya getirilen kuvvetler de artık Babadağ ordusuna katılmıştır. Bu arada Fransa büyükelçisi Villeuneve, Avusturya ve Rusya'nın kendi yanında savaşa dâhil olmaması için gerekli diplomatik faaliyetlere hız kazandırmıştır. Buna karşılık VI Karl, Çariçe Anna ile bir araya gelmiş planladığı hazırlıkların uygulanması amacıyla Osmanlı büyükelçisi Talman'ı aracı yaparak Bâbıâli'yi oyalama girişimlerinde bulunmuştur. Tüm bunlara rağmen rahat durmayan Rusya 13 Temmuz 1736'da Gözleve, Orkapı, Azak Kalesi, Kılburun ve Orkapı'yı muhasara altına almak için Akmescit ve Bahçesaray'da büyük hasarlanın oluşmasında etkili olmuş böylece Osmanlı hükümeti barıştan yana bir siyaset izlemeye razı olmuştur. Avusturya'nın Özü, Vidin ve Bender muhafız ordularının haberlerini de kulak ardı eden Osmanlı ordu kuvvetleri 16 Haziran 1736 tarihinde İstanbul'dan hareket ederek Babadağ'ında beklemeye koyulmuş I. Mahmud tarafından kabul edilen Talman ise devleti oyalamaya çalışmıştır (Kâtib Çelebi, 1286). Görüşmelerle oyalanan devlete Avusturya tarafından üç koldan saldırı düzenlenmiş, (1737) bu noktada 11 Temmuz 1737'de Ruslar Özü'yü, Avusturyalılar da Banyaluka, Niş ve İzvornik'i abluka altına almış, ayrıca Eflak'a girerek Bükreş'i de ele geçirmişlerdir. Bu ağır kayıplardan dolayı üzüntü duyan I. Mahmud hemen sadrazam değişikliği yaparak sadarete Muhsinzâde Abdullah Paşa'yı getirmiştir. Rikâb kaymakamı Köprülüzâde Hâfız Ahmed Paşa'yı Rumeli beylerbeyi olarak görevlendirmiş akabinde Niş'i alması için talimat vermiştir. Ayrıca Banyaluka 'ya Sadrazam Abdullah Paşa'yı, Bosna'ya Hekimoğlu Ali Paşa'yı, Vidin civarına da İvaz Mehmed Paşa'yı göndererek Avusturyalıların ber taraf edilmesini emretmiştir. Bu sırada İstanbul'a dönen padişah ordunun da İstanbul'a dönmesinin akabinde sadrazamlık makamında değişiklik yaparak Yeğen Mehmed Paşa'yı sadarete getirmiştir. Başlatılan savaşın da Avusturya'ya ait olduğunu dile getiren Osmanlı bu durumu şart olarak öne sürerek Fransa'nın barış

antlaşmasını sınır boylarında güvenliği sağlama noktasında kabul etmiştir. Aslında bu tür antlaşmalar I. Mahmud için Belgrad'ın alınmasına yönelik bir hazırlık evresiydi. Padişah uzun süredir Tekirdağ'da ikamet eden II. Rakoczi Ferenc 'ine 1738' de Erdel tacını giydirerek zaman kazanmaya çalışmıştır. Bu amaçla Osmanlı ordusu 1738 ilkbaharında Adakale ve Belgrad'a doğru hareket ederken, bu sırada Avusturyalılar da Tımışvar bölgesinden hücuma geçmişlerdir. Böylece Orsova, Mehâdiye ve Semendire dolaylarında şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır. Diğer yandan Orsova, Adakale ve Mehadiye'yi ele geçirip Tımışvar'a da akınlar düzenlemişlerdir. 17 Ağustos 1738'de Adakale kuşatılmış, bunun yanında Şebeş ve Lugoş kaleleri de tahrip edilmiştir. Yeğen Mehmed Paşa Niş'e gelerek oradan Belgrad'a doğru akınlar düzenlemiştir. Bender seraskeri olan Numan Paşa ise Özü için Dinyester ve Aksu sınırlarında düşmanla çarpışmıştır (Kılıç, 2001). Nitekim Ruslar 1738 yılında Dinyester'i geçmek isterken geri püskürtülmüşler ayrıca Azak'tan Karadeniz'e doğru hücuma geçen Rus donanması, Osmanlı filosu başkanı Kaptanıderyâ Süleyman Paşa tarafından yakılmıştır. Bu arada Fransa'nın Pasarofça antlaşmasının içerisinde yer alan barış içerikli maddeleri mağlûp olmuş, ittifak devletleri tarafından kabul edilmemiş, dolayısıyla I. Mahmud, sadrazam Yeğen Mehmed Paşa'yı görevinden azlederek yerine İvaz Mehmed Paşa'yı sadarete getirmiştir. İvaz Mehmed Paşa'nın ilk hedefi ise Belgrad'ı ele geçirmek olmuştur. (1739) Hazırlıkların tamamlanmasının ardından Osmanlı kuvvetleri ile Belgrad-Hisarcık arasında şiddetli çatışmalar yaşanmış, Osmanlı kuvvetleri Avusturyalılar'ı mağlup ederek Belgrad'ı muhasara altına almıştır. Bu hadise Avusturya'nın Osmanlı Devleti'nden barış istemesine neden olmuştur. Bu antlaşma 27 yıllık bir antlaşma olarak süregelen savaşlara son vermiş, Avusturyalılar da Tuna'nın kuzeyine çekilmek zorunda kalmışlardır. (28 Eylül 1739) Bu arada Rusya ise emellerine kavuşmak için Besarabya üzerinden Memleketeyn'e girmeyi hedeflemiştir. Ancak Fransa'nın Baltık denizine donanma göndermesi, İsveç'in Fransa ile yakın münasebetleri, Osmanlı-Prusya'nın yakınlaşması ve Osmanlı'nın da İsveç'le ticari ilişkileri geliştirmesi Rusların bu amacını gerçekleştirmesinde karşılaştığı engellere birer örnek teşkil eder. (10 Ocak 1737) Sonuçta Rusya tüm bu engelleri de göz önünde bulundurup öte yandan Avrupa'daki gelişmeleri de yakından takip ederek müttefiklerine karşı savaştan çekilmiş ve Osmanlı Devleti ile barış görüşmeleri yapmak zorunda kalmıştır. (12 Aralık 1739). Yapılan antlaşma neticesinde bir türlü paylaşılamayan Azak Kalesi Ruslar'a, kalenin yönetimi ise Osmanlılara verilmiş olup Kabartay bölgesi ise her iki taraf için bağlantı yolu haline getirilmiştir. Osmanlıyı iç siyasette etkileyen Fransa'nın elçisi Villeuneve,

Kapitülasyonların 1740 yılında yeniden revize edilip genişletilmesi yönünde devlete tahakkümde bulunmuştur. (4 Ocak 1740) Yine savunma amaçlı bir antlaşma da İsveç'le yapılmış, ardından İspanya ile de Fransa büyükelçisinin telkinleriyle bir ticaret antlaşması imzalanmıştır Böylece 1768'e kadar sürecek barış döneminin temelleri atılmış olup bu antlaşma Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasında bir denge siyasetinin oluşması bağlamında bir dönüm noktası olmuştur. I. Mahmud döneminde savaşlar sona ermiş ancak 1740 yılında küçük çaplı isyanlar ve ayaklanmalar ağır kış şartları sebebiyle daha fazla yayılmadan bastırılmıştır. Ayrıca bu dönemde İstanbul'da ikamet eden işsiz güçsüz kimselerin memleketlerine geri gönderilmesi için de talimat verilmiştir (Unat, 1992).

III. Osman (1754-1757) döneminde göze çarpan herhangi bir siyasi hareketlilik söz konusu olmamıştır. Ancak I. Mahmud 'un vefatından sonra 58 yaşında Cuma günü tahta oturan III. Osman (14 Aralık 1754) devletin idari ve yönetim işleriyle en çok meşgul olan padişah olarak tarihe geçmiştir. Kılıç kuşandıktan sonra ilk olarak görevine birlikte çalışacağı görevlileri seçmekle başlamıştır. Bu işi bizzat kendisi titizlikle yerine getirmiştir. Padişah saltanatı süresince başta sadrazam ve şeyhülislam olmak üzere devlet erkânı ile ilgili kısa aralıklı değişiklikler yaparak kendisinden önceki padişahın kurduğu düzene karşı yeni bir düzenin ihyasını sağlamak istemiştir (Beydilli, 2007). Bu cümleden olarak şeyhülislamlığa Vassâf Abdullah Efendi'yi (12 Ocak 1755) sadrazamlığa da Hekimoğlu Ali Paşa'yı getirmiştir. (15 Şubat) Ali paşa vazifeye bu padişah döneminde tekrardan getirilmiştir (Vâsıf, 1219). Kısa süreli değişiklikler yapmaya devam eden padişah Nâilî Abdullah Paşa'yı sadrazamlığa ve 8 Haziran'da Damadzâde Feyzullah Efendi'yi şeyhülislamlığa getirmiştir. Ayrıca Köse Mustafa Paşa bu dönemde toplam 5 ay sadarette kalan Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed Said Paşadan mührünü devralmıştır. (1 Nisan 1756) Bunun yanında padişah devletin idari kadrosunda görevde olan bazı tehlikeli gördüğü sadrazamları bir müddet görevinden uzaklaştırma kararı almıştır (Ata Bey, 1292). Bu durumun sebepleri arasında ise rüşvet ve yolsuzluk iddiaları, halkın şikâyetleri, yalan söyleme, meydana gelen yangınlar gösterilebilir. III. Osman bu tür eylemlerde bulunan sadrazamları gözünün yaşına bakmadan görevinden azletmiş, devletin öncelikle iç işlerinde güç kazanmasının gerekli olduğunu yaptığı faaliyetleriyle kanıtlamaya çalışmıştır. Bunun yanında padişahın meşrep sahibi bir kişiliğe sahip olması sebebiyle kendisinin prensiplerine uygun davranmayan kimseleri görevinden aldığı da söylenebilir. Saltanatı boyunca devlet kademelerinde aralıklarla değişiklik yapan III. Osman Eflak ve Boğdan voyvodalıklarında da değişiklik yapmıştır. Bu bağlamda Kırım hanına Halim Giray'ı, Cezâyir Garb

beylerbeyliğine -Mehmed Paşa'nın öldürülmesinden sonra- Ali Paşa'yı atamıştır (Sarıcaoğlu, 2007).

III. Mustafa döneminde devlet (1757-1774) 1739 Belgrad antlaşmasından sonra tahta geçtiği sıralarda Avrupa yakasında bir barış sürecine girmiştir. Bu durum mali yeterlilik bakımından da önemli bir etken olmuştur. III. Mustafa dönemi diğer dönemlerde gerekli yenilenme ve ilerlemenin yapılmadığı ve padişahın da bunu kabullendiği kayıp yıllar olarak adlandırılabilir. III. Mustafa'nın dışa dönük siyasetine bakıldığında öncelikle Rusya, Prusya ve Avusturya devletlerine karşı zorlu mücadelelerle karşı karşıya kalınmıştır. Bu dönemde Prusya kendi çıkarlarını düşünerek Osmanlı Devleti'yle aralarındaki dostça ilişkileri pekiştirmek için devleti yanına çekmeye çalışmıştır. Osmanlı devleti ise bu yakınlaşmaya karşılık vererek diğer devletlere karşı Prusya ile müttefik olmaya karar vermiştir. Bu arada içte meydana gelen karışıklıklar Koca Râgıb Paşa tarafından tespit edilerek söz konusu sadrazam daha etkili ve tedbirli olmaya yönelik politika ve planlarla devleti ayakta tutmaya yarayacak fikirleri uygulamaya geçirmiştir (Afyoncu, 2020). Râgıb Paşa titizlikle yürütmeye çalıştığı bu politika ile devletin yeterli oranda mali hazineye sahip olmadığını göstermeye çalışmıştır. Prusya ile barış sürecine giren Osmanlı Devleti Râgıb Paşa'nın vefatından sonra Ahmed Resmî Efendi'yi Berlin'e gitmesi için görevlendirerek Prusya kralı ile görüşmesini istemiş ancak kral bu görüşmeye "artık çok geç" tarzında bir ifade ile karşılık vermiştir. Bu durum da devletin ve padişahın dış siyasette ne kadar da zayıf olduğunun göstergesi olmuştur. Ahmed Resmî Efendi ve diğer devlet adamları ve ulemanın savaş karşıtı söylemlerine karşılık III. Mustafa devletin bekası için savaşın gerekli olduğunu ısrarla vurgulamıştır. Ancak bu durum karşısında son merci olma özelliğini sergileyememiştir. Sadrazam tavsiyesini dikkate almayan III. Mustafa'nın Ruslarla yapılan savaşta Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın savaş hazırlığı yapılmadan ve sınır kalelerin kontrol edilmeden elden çıkarılmasının yanlış olduğu yönündeki tavsiyelerini dikkate almaması ayrıca savaşın kötü gidişatı ve orduyu ehil olmayanlara teslim etmesi otoritesinin sarsıldığının kanıtı olmuştur. Bu durumun sonucu olarak Rus donanması Akdeniz'e yaklaşarak Çeşme'de bulunan Osmanlı donanmasını yakmıştır. Ayrıca (6-7 Temmuz 1770) Kırım ve Memleketeyn'i muhasara altına alarak Tuna'ya kadar ulaşmışlardır. (Temmuz 1773) Tedbirsizlik ve usulsüzlük sebebiyle ortaya çıkan ağır yenilgi ve bozgun durumları askeri de bir dizi düzensizliğe sevk etmiş nitekim asker takımı savaşmaktan kaçınmış, isyan ve yağmacılık gibi bir takım yolsuzluklar sergilemişlerdir (Aydıner, 2007). Osmanlı Devleti'nin kaybedilen yerlerin tekrar ele geçirilmesi noktasında

ittifak anlaşması yapılmasını istemesi de mali yönden birçok sıkıntının yaşanmasına neden olmuş olmakla birlikte Lehistan'ın Avusturya Rusya ve Prusya arasında taksim edilmesine olanak sağlamıştır. (6 Temmuz 1771) Kırım'ı barış için şart koşan Rusya'nın bu teklifine sert bir şekilde karşılık veren ve yönetimde söz sahibi olan ulema bu şekilde bir barış yapılmasına karşı çıkmışlardır. Bunun yanında III. Mustafa'nın Kırım halkının halifesi olarak Rus temsilcileriyle yapılan görüşmelere katılması da tartışma konusu olmuştur. Nitekim padişaha verilen bu statü, bir ayrıcalık olmaktan çok savaş ve barış zamanlarında başarısızlıkların önde gelen sebebi olmuştur. 1774 Küçük Kaynarca antlaşması ile "Kırım'ın Osmanlı hükümetinde kalması" maddesi Ruslarla yapılan görüşmeler sonucunda feshedilmiştir. III. Mustafa sadrazamı Ragıp Paşa'ya Rusya ile yapılacak olan savaşa hazır olduğunu söylemiş ancak devletin mali alandaki yetersizlikleri sebebiyle bu savaştan istenilen sonucun elde edilemeyeceğini söyleyen Ragıp Paşa'ya çözüm olarak oğlu Selim ve kızı Şah Sultan'dan borç alacağını söylemiştir (Babinger, 1982; Beydilli, 1985).

Ruslarla yapılan Hotin muhasarasında başarılar elde eden III. Mustafa'ya Haziran 1769'da "Gazi" unvanı verilmiştir. Ancak yapılan savaşlarda görülen aksaklıklar ve başarısızlıklar sebebiyle Ayasofya Camii'nde adına okunan hutbe sırasında III. Mustafa'nın "Gazi" unvanı ile anılması bir grup Mevleviler tarafından yüksek ses tonlarıyla protesto edilmiştir. Saltanatının ilk yıllarında III. Mustafa devleti idare etme noktasında herhangi bir sorunla karşılaşmamıştır. Ancak savaşların kötü gidişatı padişahı bir hayli yıpratmış olmalı ki bu durumlar sağlığını kötü etkileyerek, günlük yaşamını olumsuz etkilemiştir. Tüm bu sebepler padişahın erken ölümüne yol açmıştır. Padişah geride savaşlar nedeniyle büyük hasarlar alan ve mecburi olarak barış görüşmelerine mahkûm olmuş bir devlet modeli bırakmıştır. Rusya ve Lehistan'la sorunlar bu dönemde hala devam etmiş olup. (1768-1774) Rusya, Lehistan'da kral olarak istediği kişiyi seçtirmek için ordu göndermiş bu sayede Lehistan'da hükümete karşı isyan başlatılmıştır. İşgalden kaçan bir kısım Lehler ise Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Ruslar gelişen bu durum üzerine Osmanlı topraklarında yaşayan Balkan halkını kışkırtarak isyana sevk etmiş böylece Osmanlı –Rus savaşı patlak vermiştir. (1768) 6 yıl süren bu savaşta Rusya, Kırım, Eflak ve Boğdan'ı muhasara altına almış, Baltık Denizi üzerindeki donanmayı da Mora'ya kadar indirerek buradaki yerli halkı isyana zorlamıştır. Bu isyan Osmanlı tarafından kısa sürede bastırılmıştır. Bu gelişme üzerine rahat durmayan kısasa kısas diyen Rus donanması Çeşme limanına bir baskın yaparak Osmanlı Devleti'ne ait donanmayı yakmıştır. Tüm bu olaylar Osmanlı ile Rusya

arasında Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasına neden olmuştur (1770) (Beydilli, 1985; Uzunçarşılı, 1988).

III. Mustafa'nın ölümü üzerine I. Abdülhamid (1774-1789) 21 Ocak 1774'te kırk dokuz yaşında Osmanlı Devleti'nin en buhranlı ve sıkıntılı dönemlerinde tahta oturmuştur. Diğer padişahlar gibi geleneğe uygun olarak Eyüp Sultan'da cülusunun 6. gününde kılıç kuşanan I. Abdülhamid, saltanatının ilk yıllarında öncelikle dışta İran ve Avusturya ile münasebetlerini geliştirmeye çalışmıştır. İçte ise devlet kademelerinde idareciler arasında değişiklikler yapmıştır. Devlet işlerinde tecrübesi olmayan bir padişah olan I. Abdülhamid, Muhsinzâde Mehmed Paşa'yı sadârette bırakarak devletin tüm işlerini ona sevk etmiştir (Afyoncu, 2020). Bunun yanında padişah III. Mustafa döneminde bitmek bilmeyen Ruslara yönelik savaşları da nihayete erdirmek için gerekli tüm hazırlıkların yapılması için talimat vermiştir. Ayrıca padişahın niyetinde Hırsova'yı alarak Eflak ve Boğdan'ı da Ruslar'ın işgalinden kurtarmak ve böylece bir barış antlaşmasına mecbur bırakmak vardır. Ancak padişah işlerin hiç istediği gibi gitmemesi ve ordusunun da Şumnu ve Kozluca'da yenilmesiyle Rusya ile barış yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Bir başka Küçük Kaynarca antlaşmasının imzalanması sonucunda Türk ve Rus delegeleri aralarında barış görüşmeleri yaparak bu antlaşmayı resmileştirmişlerdir (21 Temmuz 1774) Bu antlaşma ile bir kez daha toprak kaybının şokunu yaşayan Osmanlı Devleti, Azak kalesi ve kuzey sınırlarını tamamen kaybetmiş olup Kırım'ın bağımsızlığını da kabul etmiştir (Cevdet Paşa, 1309). Bunun yanında Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Ortodoks Hıristiyanlar Rusya'nın kazançlı çıktığı savaşta taraf değiştirerek devletin hâkimiyeti altına girmişlerdir. Bu antlaşmayla ticari imtiyazlardan yararlanacak olan devlete Rusya da eklenmiştir. (Emecen, 1999; Uzunçarşılı, 1988). Bu savaştan bir müddet sonra I. Abdülhamid, dış ilişkilere ara vermiş iç meselelere yönelmiştir. Öncelikle padişah içte yaşanan isyanları Cezayirli Gazi Hasan Paşa ve Silâhdar Seyyid Mehmed Paşa (Karavezir) aracılığıyla bastırmaya çalışmış, devlet düzenine ait ıslahat faaliyetlerini de Halil Hamid Paşaya vermiştir. Bilhassa 1768'de meydana gelen Rus seferi sonucu meydana gelen karışıklıklardan yararlanmak isteyen Suriyeli Zâhir el-Ömer Akdeniz'de bulunan Rus donanmasının komutanlarıyla iş birliği yaparak Osmanlı Devleti'nin başına yeni yeni belalar açmış ancak isyan büyümeden kısa sürede bastırılmıştır (1775). Bunun yanında Mısır'da hüküm süren isyankâr Kölemenler takımı da izaya getirilmiştir. Diğer taraftan, Mora'da da oluşan karışıklıklar da son bulunca devlet ele geçirdiği tüm yerlerde sükûneti sağlamıştır (Vâsıf, 1246). Tüm bu olayların bertaraf edilmesinde bilhassa Kaptanıderyâ Gazi Hasan Paşa ve Cezzâr Ahmed Paşa'nın

ciddi oranda katkıları olmuştur. Ancak olaylar bununla da bitmemiş I. Abdülhamid, içte karışıklıklara neden olan Levendlerle de uğraşmak zorunda kalmış neticede bu isyanların yarısından fazlasını bastırmayı başarmıştır. (1775-1776). Bu sayede devlet içte barış ve huzuru sağlamıştır. Ancak Vehhâbîlik hareketi Arap Yarımadasında tekrardan yayılmaya başlamış söz konusu bu akımın temsilcisi olan Necid Emîri Abdülazîz b. Suûd Orta Arabistan'ının hamisi rolünü almıştır. Bu olayın sonucunda İran hükümeti ile olan münasebetler de yavaş yavaş bozulmaya başlamış olup padişah bu duruma binaen önlem amaçlı İran'a elçi göndermek için Sünbülzâde Vehbî'yi seçmiştir. Bu sırada İran'da iç karışıklık çıkmış, zira Kerim Han, Zend'in hükümdarlığını kısa süreliğine tanımış ancak, Baban Ailesi ve Sancağı sebebiyle Osmanlı Devleti'ne karşı savaş başlatmıştır. Bunun yanı sıra Basra şehrini, Bağdat ve çevresini aynı zamanda Güneydoğu Anadolu bölgesini de abluka altına almıştır. (1775). Böylece İranlılar sınırların korunması ve bir takım sorunlardan doğan mücadelelerle Osmanlıları zor durumda bırakmıştır. I. Abdülhamid, saltanatı boyunca da bu ufak çaplı problemlerin çözümüne yönelik bazen dostça ilişkiler yoluyla çözüm bulmaya çalışmıştır. Bu arada devlet dışta Bağdat Kölemenleriyle de baş etmek zorunda kalmıştır (Aktepe, 1988; Büyükkara, 2012).

Bu dönemde Rusya ile münasebetlere bakıldığında devletin Kırım üzerindeki nüfuz elde etme mücadelesi Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra daha da artmıştır. Aslında Osmanlı Devleti de bu antlaşmadan istediği sonucu elde edememiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, yönetim ve idare ile ilgili işlere yönelerek özellikle ordunun iyileştirilmesi faaliyetlerine hız kazandırmak istemiştir. Rusya ise kendi iç işlerine yoğunlaşmış ve bu iki devlet Kırım Sorununa bir süre ara vermişlerdir. Ancak Kırım'da han atama sorunlarının olması her iki devleti tekrardan harekete geçirmeye yetmiştir. Neticede Kırım Hanlığı meselesinde Osmanlı ile Sahib Giray aralarında anlaşmazlığa düşmüşler daha sonra Rusya bu devlete destek vererek Şahin Giray'ın Kırım Hanlığı'na getirilmesine öncülük etmiştir. I. Abdülhamid bu durumu şahsına yapılacak olan saldırının habercisi gibi görmüş 12 Ocak 1778'de İstanbul'da acil bir toplantı yaparak muhtemel bir saldırıya karşı askeri amaçlı önlemlerin alınması için talimat vermiştir. Diğer taraftan, Giray Han'ın başa geçmesini hedefleyen padişah Şahin Giray'ın hanlık görevine sıcak bakmamıştır. Böylece her iki devlet arasında savaş ortamı oluşmuş bunun yanında Fransa'nın savaş sırasında araya müdahale etmesiyle İstanbul'da Aynalıkavak Kasrı'nda acil durum toplantıları yapılmış ve Osmanlı ve Rusya arasında Aynalıkavak Tenkihnâmesi imzalanmıştır (1779). Bu tenkihnâmeye göre Kırım'ın durumu sabit kalacak, Ruslar da

burada bulundurdukları askerlerini geri çekecek, Osmanlı Devleti de Şâhin Giray'ın Kırım hanlığını kabul etmeye razı olacaktır. Ayrıca antlaşmada Hristiyanlar için ibadetlerini serbestçe yapabilecekleri Eflak ve Boğdan voyvodalıklarında yeni kiliselerin yapımı, ayrıca Hotin, Bender ve İbrâil kalelerinin civarında olan ve 1739 Belgrad Antlaşması'yla kazanılan yerlerin geri iade edilmesi bunun yanında Mora'da muhasara altına alınan kalenin eski Hristiyan sahiplerine geri verilmesi de bu antlaşmada yer alan maddelerdendir. Küçük Kaynarca Antlaşması Rusya için en kazançlı antlaşma olmuştur. Bu antlaşma ile Rusya sadece Kırım Hanlığı üzerinde değil Balkanlarda yaşayan tüm Hıristiyan tebaanın özellikle de Ortodoks kesimin hamiliği üzerinde etkili olmayı başarmıştır. Ruslar'ın bu dış politikasına karşı Osmanlı Devleti ise Kafkasya'nın güney kısımlarını ele geçirerek Rusya'ya karşı ültimatom uygulamıştır. Bunun için Doğu Karadeniz'de yer alan Anapa ve Soğucak Kalelerinin tamiri ile uğraşılmış aynı zamanda Çerkez kabilelerinin bir arada bulundurulması için ise Soğucak Muhafızı Ali Paşa görevlendirilmiştir. Bu arada Tiflis Hanı olan Ereğli Han ile Rusya'nın anlaşması Osmanlı Devleti'ni de Dağıstan halkı ile yakınlaşamaya sevk etmiştir. Hemen harekete geçen padişah Özbek'te Buhara hâkimi olan Ebülgazi Seyyid Muhammed Bahadır Han'a bir mektup göndererek Rusya'nın olası bir savaşa teşebbüs edip Kırım'ı ele geçirmesine karşılık yardım etmesini istemiştir (Çelebizâde Asım, 1282).

Rusların Kırım'da Şahin Giray'ın telkinleriyle Avrupa usulü bir devlet yönetim tarzını uygulamasına müteakip bazı reformlara girişmesi halk arasında isyan ateşini alevlendirmiştir. Bu duruma daha fazla dayanamayan Şâhin Giray Kırım'ı terk etmiş ancak Rus Mareşali Potemkin bu kaçma girişiminden sonra Kırım üzerine baskın düzenleyerek binlerce Müslümanı katletmiştir. Akabinde Şâhin Giray'ı tekrar Kırım Hanlığı 'nın başına getirmiştir. Bu durum İslâm dünyasında sorunlara yol açmış olup Kırım'da camilerde hutbe okunurken halifenin adı anılmamıştır (1783). Daha sonra Kırım'ı tamamen ele geçirmek isteyen Potemkin, bu durumu resmileştirmek adına "Kırım Senedi" adı verilen üç maddeden oluşan bir antlaşma ile Rusya'ya bahşetmiştir. (9 Ocak 1784) Tüm olaylara seyirci kalan padişah ise ordunun durumunun kötüye gitmesi bunun yanında savaş hazırlıklarının istenilen düzeyde olmamasını gerekçe göstererek yeni bir Rus harbine hazır olmadığını söylemiştir. Bu sebeple Osmanlı-Rus münasebetleri birkaç sene daha gergin hale getirilmiş olup bir takım faaliyetler askıya alınmıştır. Bu sırada diğer devletlerin Rusya ile İttifakı neticesinde Fransa Rusya ile Avusturya tarafına geçmiş buna karşılık Prusya ile İngiltere de Osmanlı Devleti tarafına geçmiştir. Avrupa devletleri arasında

oluşturulan bu denge politikası, I. Abdülhamid adına olumlu bir gelişme olmuştur. Daha sonra sadarete Koca Yusuf Paşa'yı getirmesi de devletlerin siyasi emellerine karşılık bir önlem olarak kabul edilebilir. Padişah, Koca Yusuf Paşa'yı sadarete getirerek Rusya'nın Kırım'ı işgali sonucunda Osmanlı'ya sığınan Şahin Giray'ı ortadan kaldırmak için Rodos'ta idam ettirmiştir. Ancak sadrazam Rusya'ya karşı Prusya ve İngiltere'nin isteklerine göre hareket etmiştir. Bu duruma seyircisiz kalmayan Rusya ise Osmanlı Devleti'ne karşı Avusturya ile ittifak yapmıştır. Tüm bu ittifakların sonucunda padişah bu müttefik devletlerle savaşmak zorunda kalmıştır. Avusturya ile Petersburg'da müzakereler yapan Rusya, "Rum Projesi" adı ile bir antlaşma imzalayarak Osmanlı Devleti'ne ait toprakları kendi aralarında paylaşma kararı almışlardır. Buna göre Rusya; Eflak, Boğdan, Bulgaristan ve Trakya ile İstanbul ve civarını Avusturyalılar ise Bosna-Hersek, Sırbistan, Arnavutluk ve Mora taraflarını istila etmiştir. Ancak bu topraklarla yetinmeyen Rusya, ilk defa Kafkas Kabileleri, Kazaklar, Eflak, Boğdan, Gürcistan ve Karadeniz'in ticaret merkezi olması ile ilgili Osmanlı Devleti'ne el açmıştır. Ancak Rus Konsolosluğu'nun Mısır'da hüküm süren Çerkez Kölemenlerini Osmanlı aleyhine kışkırtması sonucunda iki devlet arasında savaş kaçınılmaz olmuştur. Nitekim İstanbul'da bulunan Rus elçisine Reîsülküttâb Süleyman Feyzi Efendi tarafından yedi maddeden oluşan anlaşma gönderilmiş ancak Rusya'dan cevap gelmesi beklenilmeden Sadrazam Koca Yusuf Paşa, Rusya'ya savaş açmıştır. Bu durumdan İstanbul'da elçi bulunduran Avrupa devletlerinin de haberi olmuştur. "1787 seferi" adı verilen bu savaşın amacı Kılburun Kalesi'ni Rusların elinden geri almaktır. Özü Kalesi'ni kuşatan Ruslar müttefiki Avusturya ile Osmanlı Devleti'ne karşı savaş başlatarak Semendire, Belgrad ve Niş taraflarını ele geçirmişlerdir. Bu arada Avusturya cephesine müdahale eden Koca Yusuf Paşa ise öncelikle Avusturya İmparatoru II. Josef'in saldırılarını bertaraf etmiş daha sonra orduyu hazırlayarak düşmanları kendi topraklarında mağlup ederek Rus cephesine doğru yola koyulmuştur. Ancak Rusya ile girişilen mücadeleler Rusların lehine Osmanlılar'ın ise aleyhine olmuş neticede Yaş ve Hotin kalelerinin muhasara edilmesinin ardından Özü Kalesi'nin kurtarılması yönündeki çabaları boşa giden Osmanlı donanması mağlup edilmiştir. Bunun yanında kuşatmaya takviye ekip olarak gönderilen Kaptanıderyâ Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın donanma kuvvetleri de bu kuşatmada etkili olamamıştır (Uzunçarşılı, 1988).

I. Abdülhamid Dönemi; işe yarar devlet adamlarının yetersizliği, ordunun düzensizliği, ıslah noktasında durgunluk vb. sebeplerle durumun kötüye gittiği bir dönemi ifade eder. Nitekim bu padişah zamanında maalesef Râgıb Paşa'dan sonra işin ehli bir devlet adamı

gelmemiştir. III. Selim (1789-1807) dönemi ise tüm bu sorunların devamı niteliğinde olup bu padişah da kendi döneminde bu tip sorunlarla meşgul olmuştur. Bu minvalde Ruslarla olan savaşların yenilgiyle sonuçlanması ayrıca Küçük Kaynarca Antlaşması'yla (1774) Kırım'ın bağımsızlığını ilan eden Rusya tarafından hazırlanan belgede Şehzade Selim'in de imzasının bulunması bu padişahın tahtın yeni varisi sıfatına sahip olabileceğini göstermiştir. III. Selim dönemi Küçük Kaynarca Antlaşması'yla kaybedilen yerlerin tespit edilip tekrardan kazanılması noktasında önemli bir atılım olabilir. Kırım halkının ülkeyi terk etmesi için müslüman halkın amcası aleyhine söylediği sözler de kendisinin tahta geçeceğine dair rivayetlerdendir (Emecen, 1999).

1787-1788 yılları arasında hüküm süren III. Selim, tahta çıkmasıyla birlikte Rusya ve Avusturya savaşını "iki cepheli olarak" sınıflandırmış özellikle Rusya cephesi konusunda gerekli tedbirlerin alınmasını şart koşmuştur. Bu savaşları kötü gidişat olarak nitelendirmiş ve seferlere bizzat katılma kararı almıştır. Savaşın seyrini değiştirecek olan işin ehli kumandanları kura veya istihareye başvurarak seçmesi işini şansa bıraktığına kanıt olarak gösterilebilir. Bu durum halkın tepkisine yol açmıştır. İşini şansa bırakan III. Selim ilk olarak orduyu iyileştirmeye yönelik çalışmalar başlatmıştır (Eren, 1964). Bu arada dış ilişkiler noktasında Prusya ile hiçbir tereddütte mahal vermeden ittifak yapmayı kabul etmiştir. Bunun yanında Hristiyan dinine mensup bir devletle ittifak yapılmasının dinen caiz olmamasını gerekçe gösteren muhalefet kesimin fetvalarını da fesh ederek protesto etmiştir. (1790). III. Selim, saltanatına zarar gelmemesi adına Kırım'ı geri almak için kolları sıvamış ve zafer elde etmeden savaşı sonlandırmaya dahi yanaşmayacağını dile getirmiştir (Beydilli, 2009; Karal, 1942). Padişah, Avusturya ve Prusya'nın zaten barıştan yana olduklarını önemli olanın Rusya ile yapılacak olan muharebede zafer elde etmek olduğunu ifade etmiştir. Ancak Rusya ile yapılacak bir savaşta ne kadar zafer elde etme ümidi olabilir ki? Nitekim savaşın seyrini takip eden kesim bu zaferin kolayca elde edilemeyeceğini padişaha göstermek istemişlerdir. Bu durumu o dönemde benzerine az rastlanır bir boykotla protesto etmişlerdir. Boykotun oluşturulma sebepleri arasında bilhassa savaşların kötü gidişatına neden olan orduda ve donanmada düzenin bozulması ile nitelikli asker sayısının azlığı nedeniyle düşmanla mücadeleyi sürdürmeye güç yetiremeyecek durumda olamama gösterilebilir. Bu noktada savaş yerine barış stratejisinin uygulanmasının en uygun yöntem olduğu görülmüş olup hazırlanan kararname bütün ordu ve devlet adamları tarafından imzalanarak resmî bir dilekçeyle padişaha bildirilmiştir. Bu dilekçe tüm kadro tarafından onay alınca III. Selim barış antlaşması yapmaktan başka bir

çaresinin olmadığını anlamıştır (Cevdet, 1309). Öte yandan aslında III. Selim'in de zihninde kökten bir yenilenme düşüncesi vardır. Bunun yanında yeniden yapılanma noktasında ıslahat yapılmasının gerekliliği fikrini doğuran da işte bu gelişmeler olmuştur. Nihayet ordunun savaş sonrası dönüş yolunda bu kararlarla ilgili yapılması gerekenlere dair padişah ıslahatnâmeler (risale, layiha) hazırlanması için emirler vermiştir. Böylelikle Rusya ile yapılan savaşların sonu aslında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu döneme yeniliklerinin yapıldığı, yeniden düzenin başlangıcı olması anlamında Nizâm-ı Cedîd adı verilmiştir. (1792) (Beydilli, 2007; Şen, 2003).

Gerek dış gerekse iç siyasette III. Selim dönemi pek çok önemli hadiselerin yaşandığı bir zaman dilimini kapsar. Bilhassa içte merkezî idare ve otoritenin sağlamlaştırılması ve güçlendirilmesi noktasında verdiği çaba dikkate değerdir. Ancak verdiği bu uğraşlardan hedeflediği sonuca ulaşamamıştır. Çünkü padişah ortaya çıkan Tirsiniklioğlu, İşkodralı, Canikli, Kavalalı Pazvandoğlu, vb. birtakım âyan zümresinin faaliyetlerine karşı tahammül etmek zorunda kalmıştır. Bunların arasında bilhassa Pazvandoğlu'nun isyanını ber taraf etmekte zorlanmıştır. (1798) Ayrıca III. Selim'in , "Bizi dünyaya rezil ettiler" diye tabir ettiği, "Dağlılar" olarak da anılan Kırcalılar, 1792 yılı barışından sonra yıllar boyunca Balkanlar'ı kasıp kavuran eşkıya çetesidir (Özkaya, 1977). Dolayısıyla padişah bu çetenin faaliyetlerine karşı olası bir tehlike durumunda önlemler almaya çalışmıştır. Ayrıca Sırplar tarafından başlatılan isyan da bu dönemde ulusal bir nitelik kazanmıştır. (1804). Bunlara ek olarak Vehhâbîler'in Mekke, Medine vb. kutsal şehirleri muhasara altına alarak buralarda katliam yapmaları, tüm bölgeyi talan etmeleri ve hac ziyaretine engel olmaları da padişahın saltanatına gölge düşüren ve meşruiyete zarar veren ciddi bir sorun olarak görülmektedir (1806) (Vâsıf, 1246).

Devletin dış siyasetteki rolüne bakıldığında bu dönemde Avrupa'da birtakım karışıklıklar zuhur etmiş özellikle Fransız ihtilaline karşı bir mücadele başlamıştır. Bu mücadeleler Osmanlı Devleti'ne de etki etmiştir. Nitekim Osmanlı, Adriyatik Denizi'nde Fransa ile komşu olma, Napolyon Bonapart 'ın İtalya'yı kuşatması, Venedik Cumhurunun yıkılması (Ekim 1797), Mısıra dört koldan saldırı -İngiliz-Fransız muharebesi- (Temmuz 1798), dolayısıyla Mısır'ın kısa zamanda kuşatılması vb. sebeplerle Rusya'nın da içinde bulunduğu bir müttefik Fransa ile karşı karşıya gelmiştir. (Ocak 1799). Fransa, İngiliz ve Rus güçlerinin birleşimi neticesinde 1802'de barış yaparak ele geçirdiği Mısır'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Bu arada padişah orduda yenilik hareketlerinin Rumeli'de yapılması için talimat vermiştir. Bu durum da hükümdarlığında diğer padişahlara göre farklılık

yarattığını göstermektedir. III. Selim bu önemli görev için Kadı Abdurrahman Paşa'yı seçmiş Abdurrahman Paşa da kendi idaresi altında bulunan Nizâm-ı Cedîd Kuvvetleri ile yola çıkmıştır. Kadı Abdurrahman Paşa; Tekirdağ, Çorlu ve Silivri'de katı bir muhalefet ordusuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu olaya bir de ayanlar eklenmiş bu durum olayın daha da büyümesine neden olmuştur. Ayanların bu tür olaylarda aktif rol almasının altında yatan temel eylem muhalif güçlere gizliden destek olmaları ve Sadrazam Hâfız İsmail Paşa'nın unutulmayacak olan ihanetidir. Tarihte ikinci Edirne Vak'ası olarak da bilinen bu hadise sonucunda yapılacak olan tüm uygulamalar iptal edilmiştir. Bu arada padişah, yenilik karşıtı olan sadrazamı azletmiş ve daha sonra da sürgün etmiştir. Ayrıca düzen ve yenilik yanlısı olarak da bilinen Şeyhülislâm Salihzâde Esad Efendi'yi görevinden alan padişah, muhalefete karşı bunu yapmak zorunda kalmıştır. Bu amaçla Yeniçeri Ağası olan İbrâhim Hilmi Ağa'yı sadârete getirmiş, bunun yanında yenilik karşıtlarından Topal Âtâullah Efendi'yi de yapılacak olan toplantının başına getirmiştir (14 Eylül 1806). Bu gelişme III. Selim'in hükümdarlığının sonunu hazırlamış ve saltanatına ağır bir darbe vurmuştur. Dolayısıyla bu gibi olaylar sonucunda padişah otorite kurmakta bir hayli zorlanmıştır. (Emecen, 1999).

Otorite zayıflığı dış ilişkilerde olumsuz etkiler yaratmıştır. Napolyon imparator kabul edilmiş bu durum Avrupa'da bir sorun haline gelse de önce Prusya sonra da Osmanlı Devleti tarafından sorgusuz sualsiz kabul edilmiştir. (1806) Fransa ile ilişkilerde İngiltere ve Rusya ile müttefikliği sona erdiren devlet 1806'da bu iki devletle savaşmak durumunda kalacaktır. İngiliz deniz filosunun Çanakkale'den herhangi bir sıkıntı yaşanmadan rahatça geçip İstanbul önlerine kadar gelmeleri de III. Selim'in saltanatına ağır bir darbe vurmuştur (Şubat 1807). Bu süreçte İngiliz filosunun şehirde başlattığı ekonomik ambargo kıtlık ve pahalılığa yol açmış reformların uygulanmaması sebebiyle padişaha karşı kızgınlıklara bir yenisi daha eklenmiş ve halk patlama derecesine gelmiştir. Bunun yanında bu olayla ilgili birtakım söylentiler yayılmaya başlamıştır. Nitekim İngiliz filosunun Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırdığına dair söylentiler infiale yol açmıştır. Ancak İngiliz filosunun Şubat'ın sonunda çekilmesinin hemen akabinde 12 Nisan 1807'de ordu Rus seferi için hazırlıklara başlamıştır. Yenilik karşıtı olan Köse Mûsâ Paşa, Şehzade Mustafa'nın da telkiniyle sadrazamlık makamına tayin edilmiştir. III. Selim'e karşı başlatılan ayaklanmalar ordunun Edirne'ye gelmesiyle tamamlanmış olup Nizâm- Cedîd karşıtı kişiler (Köse Mûsâ Paşa ve Şeyhülislâm Topal Âtâullah Efendi) tarafından isyan başlatılmıştır. (Kabakçı Mustafa İsyanı). Böylece meydana gelen ayaklanma İngilizler, Ruslar ve diğer reform karşıtı

gruplar tarafından da desteklenmiş olup fazla kan dökülmeden III. Selim'in tahttan inmesiyle bastırılmıştır (25-29 Mayıs 1807) (Şen, 2003; Yaşar, 1990).

2.1.2. Sosyal Durum

Anadolu Selçuklu Devleti'nin güçsüz olduğu dönemlerde Bizans sınırlarında uç beyliği olarak kurulan ve giderek bir devlet haline gelen Osmanlı, özellikle XVI. yüzyıldan itibaren devlet idaresi, iktisadi yapısı, toprak sistemi ve askeri teşkilatıyla dünya devletleri içerisindeki yerini korumuştur. Nitekim Osmanlı Devleti bu başarısını sadece askeri sahada değil, iktisadi, mali, dini ve kültürel alanlarda da elde etmiştir. Bunun yanında değişik dil, din, ırk ve kültürlere mensup toplulukları "komşu, hemşehri" kimliğiyle kaynaştırarak yüzyıllarca huzur ve istikrar içinde yaşatmayı başarmıştır. Osmanlı Devleti'nde fethedilen bölgelerde halk zorla İslamlaştırma ve Türkleşme politikalarına maruz kalmamış emperyalizm ve asimilasyon da hiçbir zaman Osmanlı düşüncesine etki etmemiştir (Akgündüz, 2008).

Klasik dönemden Tanzimat'a uzanan çizgide Osmanlı Devleti gerileme sürecine girmiştir. Nitekim Klasik Osmanlı sistemi, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren değişen iç ve dış dinamiklere ayak uydurmakta yetersiz kalmış ve bu durum buhranlı bir döneme geçişin habercisi olmuştur. XVI. yüzyılda özellikle Safevîler ve Habsburglularla yapılan uzun süreli savaşlarda devletin temel kurumlarında, sosyal hayatta, idare ve maliyede birtakım problemler ortaya çıkmıştır. Bu problemler arasında padişahın otoritesinin sarsılmasıyla niteliksiz devlet adamlarının önemli görevlere getirilmesi, devşirme sisteminin ve yeniçeriliğin bozulması ve hazinenin boşalması vb. gösterilebilir. Bunun yanında nüfus artışıyla meydana gelen ciddi problemler sebebiyle genç nüfus çareyi paşa ve saray kapılarında sekban olmakta bulmuştur (Yücel, 1988). Habsburglularla yapılan savaşlar tüfekli piyadelerin önemini artırdığından tüfek kullanabilen yeniçeri ve kapıkullarında artış meydana gelmiş, tımarlı sipahiye olan ihtiyaç azalmıştır. Ayrıca memur ve asker maaşları sabit kalırken fiyatlar yükselmiş bu durum da sosyal huzursuzluğa yol açmıştır. Hazine açığı büyümüş buna karşılık vergiler çeşitlendirilmiştir. Avarız türü vergiler düzenli hale getirilmiş taşradaki idarecilerin halk üzerindeki baskıları artmıştır. Tüm bu gelişmeler Anadolu'da "Celâli" adı verilen geniş çaplı ayaklanmaların tekrar ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır XVII. yüzyıl' da devam eden bu tip sorunlar Osmanlı Devleti'ni gerileme dönemine doğru sürüklemiştir (İnalcık, 2017; İpşirli, 2007). Bu merhalede XVII. yüzyıl,

gerileme dönemine doğru geçişlerin yaşandığı dönem olarak adlandırılabilir. Bu yüzyıldan itibaren yönetimin temel birimi sayılan sancaklarda da önemli değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Öte yandan timar sisteminin bozulmasıyla onun yerine iltizam tarzı yönetim uygulanmış vezir rütbesini alan kişiler çoğaltılmış ancak aldıkları unvana uygun görevler verilmemiştir (Cezar, 1286). Daha önceleri ulema sınıfı için yapılan uygulamalara yönetim faaliyetleriyle ilgili işlerde de yer verilmiştir. Ayrıca vali olanların boş eyalet olmadığı için atamalarının yapılamaması neticesinde durumlarına göre bir veya birkaç sancak geliri arpalık olarak tahsis edilmiştir. Dönemin sayılı kişilerinin reform yanlısı düşünceleri bürokratik kadro tarafından kabule layık görülmemiştir. Ancak süregelen bir takım sorun ve karışıklıklar Osmanlı aydın ve bürokratlarını da bu sorunlar üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Bu bağlamda aydın kesim eski klasik sistemin terk edilip düzenin yeniden sağlanması için öncelikle rüşvet ve kayırma olaylarının ortadan kaldırılmasını öngörürken başka bir kesim de Kanûn-i Kadîm modelini örnek alan devlet ricalinin çözüm içerikli siyasetname tarzı ıslahatlarının uygulanmaya geçirilmesini önermiştir (Sofuoğlu, 2004).

XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde toprak sistemi ile ilgili yasa, devlet denetiminden çıkarılarak beylerin ve yerli güçlü ailelerin malikânesi haline getirilmiştir. Bu dönemde Köprülülerin aktif rol alarak otokratik ve merkeziyetçi yapıyı canlandırma girişimleri 1683'ten 1699'a kadar geçen sürede-felaketleri bol savaş dönemlerinde-hüsrana uğramıştır. XVII. yüzyıl gerek dışta savaş politikaları gerekse içte meydana gelen çalkantılı durumların olması sebebiyle otorite boşluğunun yaşandığı, bunun yanında kapıkulu askerlerinin güçlerini daha da arttırdığı, saray halkı ile valide sultanların devleti idare etme noktasında kazandığı nüfuz itibariyle karışık bir dönemi kapsar. Merkezi otoriteyi yeniden hâkim kılmak için II. Osman, türlü sıkıntılara katlanmış ancak bu durum padişahın ölümüyle sonuçlanmıştır (Tarihte ilk kanlı isyan olayı). Nitekim IV. Murad'da döneminde istikrarı sağlamak için çabalamış ancak bu istikrar kendi ömrü ile sınırlı kalmıştır. XVIII. yüzyılda devletlerarası yapılan savaşların kötü gidişatı sebebiyle merkeziyetçi devlet yapısı eski gücünü kaybetmiş taşra, eşraf ve ayan hanedanları da yerel güçler olarak sahneye çıkmışlardır. Yine bu dönemde Osmanlı Devleti; merkezi yapı, toprak düzeni ve ekonomik alanda liberal politikalar izlemeye başlamış ayrıca devletin Avrupa uygarlığına ilişkin tutumları da olumlu yönde değişime uğramıştır. İlk defa bu dönemde Osmanlı, Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmiştir. Batı usulü uygulamalar taklit ve iktibas yoluyla alınmıştır. Bu dönemde devletin ayakta kalabilmesi için giderek Batılı güçlere özenmesi ve bağımlı hale gelmesi lüzumu doğmuştur (İpşirli, 1994). Ayrıca bu

dönemin sonlarına doğru Osmanlı Devleti, yapısal değişiklikler içerisine girmiş özellikle askeri alanda gerilemiş olduğunun farkına vararak köklü bir yenilenmenin yaşam meselesi haline geldiğinin ve bir zorunluluk olduğunun bilincine varmıştır. Bunun yanında Rus savaşlarının neden olduğu toprak kayıpları ve tahribatlar sineye çekilerek eski vilayetlerin giderek yerine yeni bağımsız devletlerin kurulması, müslüman halkın da kaybedilen yerlerdeki yaşam mücadelelerinin çözüme kavuşturulması amacıyla harekete geçilmiştir (Eroğlu, 2017).

1718-1730 yılları arasında Batı'nın kültür ve medeniyetine olan yoğun ilgi, "Lale Devri" olarak adlandırılan teknik ilerlemelerin ve gelişmelerin başlamasına zemin hazırlamıştır. Nitekim bu süreç Pasarofça Antlaşması'yla başlamış Patrona Halil İsyanıyla da sona ermiştir. Bu dönemde III. Ahmed ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmiş ve ilk kez Avrupa taklit edilerek ıslahatlar hazırlanmasına destek vermişlerdir. Bunun yanında bu dönemde askeri alanda ıslahatlar yapılmamıştır (Silahdâr, 1928). Lale Devri'nde; diplomasi, eğitim, bilim ve sanat alanlarında yaşanan gelişmelerin yanı sıra özellikle başkent İstanbul'da eğlence hayatı yaygın hale gelmiştir. Lale Devri'ndeki çiçek kültürü, bir taraftan edebiyat ve resim alanlarını etkilerken diğer taraftan da Avrupa'da sesini duyurmayı başarmıştır (Altınay, 1973). Bu bağlamda Avrupa'yı daha fazla etkilemek adına Paris, Varşova, Moskova gibi önemli başkentlere padişahın talimatıyla ilk defa elçiler gönderilmiştir. Avrupa'ya giden elçilerin hazırladıkları sefaretnamelerde gözlemledikleri tüm uygulamalar Osmanlı içerisinde hazırlanan ıslahatlara kaynak teşkil etmiştir (Mehmed Râşid, 1282). Buna örnek olarak Paris büyükelçisi Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi, izlenimlerini "Sefâretnâme" adlı eserinde toplayarak Osmanlı Devleti'nin Batı'ya açılan penceresi olmayı başarmıştır. Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi, kaleme aldığı eserinde öncelikle Fransa'nın devlet yönetim sistemini örnek göstermiş daha sonra fen ve teknolojideki ilerlemelerden, bunun yanında bahçe köprü, su sistemleri düzenlemelerinden tıp alanında görülen gelişmelere ve kültür, sanat merkezlerine varıncaya kadar birçok konuya değinmiştir. Bu dönemde Avrupa'nın üstünlüğünün kabul edilmesi ile savaşlar da yapılmamış barış ve huzur içerisinde yaşamanın yolları aranmıştır (İpşirli, 1994; Özcan, 2003).

XVIII. yüzyılda devletin yeniden yapılanma sürecinde oluşturulan ıslahatlar uygulanma biçimleri bakımından Nizâm-ı Cedîd öncesi ıslahatlar ve Nizâm-ı Cedîd sonrası ıslahatlar olmak üzere 2'ye ayrılır. Nizâm-ı Cedid öncesi ıslahatlarda dönüm noktası olan Karlofça Antlaşması, (1699) Osmanlı tarafından artık Batı üstünlüğünün kabulüne mecbur olunan

antlaşma olmuş, devlet adamları Batı'dan alacak bir şeyleri yokken bu antlaşma ile karar değiştirmişlerdir. Ancak değişen kararlar sadece mali ve askeri alanla sınırlı kalmıştır (Arıkan, 2013). Bu dönem öncesi ıslahatlar, ferdî nitelik taşıyan kısa süreli ıslahat hareketleridir. Çünkü bu dönemde Osmanlı, Batı'nın tekniği ile sadece savaş alanlarında tanışmış bu yüzden diğer alanlarda henüz bir ilerleme söz konusu olmamıştır. Askerî alanda yapılan ıslahatlara Osmanlı'nın teknolojiye ayak uyduramaması sebebiyle ortaya çıkan olumsuz sonuçlardan dolayı ihtiyaç duyulmuştur. Mali alanda yapılan ıslahatlara ise ihmaller, suiistimaller ve diğer bazı nedenlerden dolayı ihtiyaç hâsıl olmuştur (Mehmed Râşid, 1282).

XVIII. yüzyıl ıslahat hareketlerine bakıldığında bu dönemde Lale Devri'nde, ilk teknik yenilik olan matbaa İbrahim Müteferrika ve Sait Efendi tarafından 1727 yılında İstanbul'a getirilmiştir. Nitekim matbaada basılan ilk eser ise Vankulu Lügâtı'dır. Avrupa'da ilk kez yeniliklerin daha yakından takip edilmesi bağlamında geçici elçiliklerin açılmasına izin verilmiştir. Çiçek aşısı ilk kez bu dönemde uygulamaya konmuştur. Yeniçeri sayısı azaltılarak Tulumbacılar adıyla yeni bir itfaiye bölüğü oluşturulmuştur. Bu bölük İstanbul'u sürekli yangınlara karşı korumak için kurulmuştur. Bunun yanında yangından zarar gören esnafın da ticaretten vazgeçmemeleri için teşvik edici uygulamalar getirilmiştir. İstanbul'da ve Yalova'da kâğıt ve kumaş fabrikaları açılmış ayrıca İstanbul Üsküdar'da hendeshane açılarak modern matematik eğitimi verilmiştir. Bu dönemde belediyenin sosyal tesislerinde görülen aksaklıklar tespit edilerek bunların giderilmesi noktasında gerekli çalışmalar başlatılmıştır. Örneğin; eskimiş ve yıpranmış cami, medrese, kervansaray, imaret vb. sosyal tesislerin tamiri yapılmıştır. Gemicilik ve denizcilik alanında da yenilikler yapılarak, üç ambarlı kalyon imalatları modern hale getirilmiştir. Fransız usulü bahçeler, çeşmeler, köşkler yapılmıştır. Sanatsal faaliyetler olarak İznik ve Kütahya'da çini imalathaneleri kurularak çini sanatında yeni açılımlar elde edilmesi amaçlanmıştır. Kütüphaneler kurulmuş bilim ve tercüme heyetleri kurularak birçok eser Türkçe 'ye tercüme edilmiştir. Sivil mimaride ilk kez Avrupa tarzı eserler hazırlanmış ayrıca Nedim'in yazdığı şiirler de bu dönemde meşhur olmuştur (Sofuoğlu, 2004).

III. Mustafa döneminde ıslahatlar Sadrazam Koca Râgıb Paşa öncülüğünde yapılmıştır. Bu çerçevede; istihkâm okulları açılmış burada teorik dersler yanında harita ve kroki dersleri de okutulmuştur. Deniz Mühendishanesi (Mühendishane-i Bahr-i Hümayun) kurulmuş Çeşme Olayından sonra donanma da ıslah edilerek gemi yapımın inşasına hız verilmiştir (1773). Mülkiye teşkilatının da ıslah edilmesi sağlanmış olup merkezle taşra arasındaki

ilişkileri düzenleyen ilkeler hazırlanmıştır. Mali alanda hazinenin zenginleştirilmesi için de çalışmalar yapılmış "Esham" (iç borçlanma sistemi) adı verilen gümrük vergisi yürürlüğe konmuştur. Ayrıca paranın durumu da iyileştirilmiştir. Timar ve zeamet sahiplerine de sancaklarda oturma şartı getirilmiştir. Ayrıca padişah, lüzumsuz harcamalara son verilmesini istemiş maliyede yeniden düzenleme yapılmasını emretmiştir. Avrupa'daki gelişmelerin yakından takip edilmesi için Fransa ve Almanya'da elçilikler açılmıştır. Matematik ve Astronomiye ait kitaplar Fransızcaya tercüme edilmiştir. I. Abdülhamit döneminde ise Halil Hamid Paşa öncülüğünde topçu ocakları ıslah edilerek Sürat Topçuları yeniden kurulmuştur. İlk defa Yeniçeri sayımı yapılmıştır. Bu dönemde ulufe alım-satımı da yasaklanmıştır. Tekrardan istihkâm okulları açılmıştır. Cezayirli Hasan Paşa tarafından donanmada da yeni düzenlemeler yapılmıştır. Buraya kadar maddeler halinde dile getirilen ıslahatlar Nizâm-ı Cedîd öncesine aittir. Özellikle Lale Devrinde oluşturulan ıslahatlar daha çok maliye ve eğitim alanında hazırlanmıştır. Bunların dışında askerî alanda da ıslahatlar yapılmıştır. Nitekim bu ıslahatlar uygulandığı dönemde kayda değer sonuçlar vermiştir. Ancak ferdi ıslahat teşebbüsleri hem dar bir kadroyla yapılması hem de genele hitap etmemesi nedeniyle bir grup tarafından muhalefet edilmiştir. Özellikle Batı'nın körü körüne taklit edilmesi, ıslahat aleyhtarı grupları daha da rahatsız etmiştir (Sofuoğlu, 2004).

III. Selim zamanında yapılan ıslahatlar Nizâm-ı Cedîd dönemine aittir. III. Selim döneminde ıslahatlar kurumsal bir nitelik de taşımaktadır. Yeniden düzenin ihyası bağlamında yapılan ıslahatların kısa süreli olmasının altında yatan temel etken devlet adamları dışında üst düzey uzman kişilerin, bürokratların görüş ve onaylarının alınmaması ve bu yeniliklerin halka benimsetilmemesidir. III. Selim ise bu etkenleri göz önünde bulundurarak söz konusu yapılacak olan ıslahatların geniş tabana yayılmasını bunun yanında devlet adamlarından ulemaya, oradan muhalefete ve hatta halka da hitap etmesi gerektiğine inanmıştır. Bu cümleden olarak padişah ifade özgürlüğünün sağlanması noktasında ilk olarak meşveret meclisleri kurmuştur. Bu dönem köklü ıslahatların yapıldığı dönemdir. Bir yandan kadılık ve vezirlik müesseselerinde yeniden düzenlemeye gidilmiş bozulmasıyla devleti ciddi oranda sıkıntıya düşüren timar sistemi iyileştirilmiştir. Diğer yandan meydana gelen yangınlara karşı tedbir alınmış iaşe işlerinde düzenleme yapılmış bunun yanında eğitim alanında medreselerin iyileştirilmesinin yanında yeni eğitim kurumlarının da açılmasına öncelik verilmiştir. Ayrıca Avrupa tarzı ordular kurulmuş bu orduya "Nizâm-ı Cedîd Ordusu" adı verilmiştir. Bu ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için ise "İrad-ı Cedîd" adında bir hazine kurulmuştur. Bu orduya eğitim vermesi için

Levent ve Selimiye'de kışlalar yapılmış Fransa'dan da subaylar getirilmiştir. Yine bu dönemde kara ve deniz mühendishaneleri, Mühendishane-i Berr-i Hümayun ve Mühendishane-i Bahr-i Hümayun adını almıştır. Bu dönemde mali alanda yerli malı üretimi teşvik edilmiştir. Diplomasi alanında Avrupa'ya ilk kez daimi elçiler gönderilmiştir (Çağman, 2010; Şen, 2003).

Tüm bu bilgilerden yola çıkarak gerileme dönemi ıslahatlarının genel özelliklerine baktığımızda Batı, tam anlamıyla örnek alınmıştır. Duraklama Dönemine göre daha köklü ıslahatlar hazırlanmış olup kültürel anlamda Lale Devri ıslahatları önemli bir yere sahiptir. Ancak bu dönemden sonra askeri ve mali alanlardaki ıslahatlara daha fazla ağırlık verilmiştir. III. Selim dönemi ıslahatları hariç diğer ıslahatlar kendi dönemleriyle sınırlı kalarak bir devlet politikası haline gelememiş, hatta muhalefet, ulema ve halk tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ayrıca bu dönemde yönetim ve hukuk alanında hedeflenen ıslahatlar yapılmamıştır.

3. OSMANLI'DA YÖNETİM ANLAYIŞI VE TOPLUMSAL DÜZEN

Osmanlı Devleti'nin yönetim sistemi ve toplum yapısı genel olarak 'adâlet', 'adâlet dâiresi', 'erkân-ı erbaa' kavramları ile "emaneti ehline vermek" ilkesi çerçevesinde açıklanabilir.

3.1. Osmanlı'da Yönetim Anlayışı

3.1.1. Adalet

Hak ve hakikate uygun hüküm vermek, düşünce ve davranışta doğru olmak gibi manalara gelir. Bunun yanında adalet kavramı; hem ferdî hem de içtimaî yapıda dirlik ve düzeni, hak ve eşitliği sağlayan ahlaki bir erdemdir. Osmanlı Devleti'nde yönetim felsefesinin temelinde yer alan adalet kavramı, devletin yönetim ve toplum düzenine ilişkin korunması gereken önemli bir ilkedir. Bu kavram Osmanlı Devleti'ne özgü olmayıp söz konusu Osmanlı öncesi Türk-İslam devletlerinde de temel ilke olarak benimsenmiştir. XV. yüzyılda, Anadolu'da yaşayan Selçuklu Devletleri ile İran ve Mısır'dan gelen yönetici ve idareciler bu kavramı kullanmışlar oradan da devlet ve yönetim kavramları ile bağdaştırılarak Ortadoğu'ya ve son olarak da Osmanlı Devleti'ne intikal etmiştir (Çağrıcı, 1988; Kök, 2020).

Osmanlı Devleti'nde adâlet kavramı, "adâlet dairesi" kavramı ile birlikte kullanılmıştır. Osmanlı toplum yapısında insanların belli statüler içerisine dâhil edilerek toplumda içerisindeki yerlerinin belirlenmesi, devletin yönetim ve toplum felsefesine göre gerçekleştirilmiştir. Bu anlayışa göre eşref-i mahlûkat olan insan yaratılışı gereği medenî bir varlıktır. Aynı zamanda yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmek için de diğer insanlara muhtaçtır. Bu nedenle toplumların ve toplumu oluşturan milletlerin devamı için insanların bir arada yaşaması zaruri bir eylemdir (Farabî, 1985). Osmanlı Devleti'nde bireyler arasında dengenin sağlanması önemli bir gayedir. Her fert yaradılışından getirdiği yeteneğine göre toplum içerisinde bir mevki sahibi olur ve bu konumunun da devlet tarafından korunması esastır. Şurası da bir gerçektir ki yeteneğe göre oluşturulan bir iş bölümünde toplum içerisinde farklılaşma ve tabakalaşma meydana gelmektedir. İnsanların

yaratılışları gereği farklı tutum ve davranışlara da sahip olduğu aşikârdır (Farabî, 2020; Nizâmü'l Mülk, 2022). Bu yüzden toplumda huzurun ve mutluluğun temini ve toplumsal hayatın bekası için bireyler arasında meydana gelebilecek her türlü haksızlıkların önüne geçmek, toplumda emniyeti sağlamak ve en önemlisi adâlete dayalı bir toplum modeli ortaya koymak ve bunu kalıcılığını sağlamak amacıyla bir devlete, yönetici güce, dolayısıyla bir hükümdara veya sultana ihtiyaç vardır. Sonuç olarak Osmanlı'da yönetim anlayışı ve toplumsal düzeninin temelini oluşturan bu görüşler "dâire-i adliye" yani "adâlet dâiresi" veya "hakkaniyet çemberi" adı verilen bir formülle açıklanmıştır (İbn Haldun, 1275; Öz, 1997).

3.1.2. Adâlet Dâiresi (Daire-i Adliye)

Osmanlı'da devletin yönetim felsefesine göre hakkaniyet çemberinin halkalarını devlet, adâlet, kanun (şeriat), hükümranlık, ordu, servet ve halk oluşturur. Bu halkalardan birisi koptuğunda veya yerinden çıktığında, bu duruma bağlı olarak devlet ve toplumda birtakım ayrışmalar başlayacaktır. Osmanlı'da devlet politikasının ve toplumsal düzenin temelinde dâire-i adliye kavramı önemli bir yer tutar (Akyol, 2020). Nitekim bu kavram devlet ve toplum yapısında işlevci bir konuma sahip olmuştur. Dâire-i Adliye'de bir devletin güçlü olması için gerekli olan en temel ilkeler Tursun Bey tarafından şu şekilde sıralanmıştır: "1-Adldir mûcib-i salâh-ı cihân (Dünya düzenini sağlayan adâlettir), 2-Cihan bir bağdır divârı devlet (Dünya bahçedir, duvarı ise devlet), 3- Devletin nâzımı şeriattır (Devletin nizamı ise şeriatla sağlanır), 4-Şeriata olamaz hiç haris illa mülk (Şeriat da devletsiz korunamaz), 5-Mülk zapteylemez illâ leşker (Saltanat -devlet- ordusuz zaptedilmez), 6-Leşkeri cem' edemez illâ mal (Mal olmadan asker olmaz), 7-Mali cem' eyleyen raiyyettir (Malı üreten ise halktır), 8-Reâyâyı kul eder pâdişâh-ı âleme adl (Halk ise padişaha adâlet ile bağlanır)" (Tursun Bey, 1330, s. 10). Osmanlı Devleti'nde idareci ve yöneticiler daire-i adliye ilkesine çok önem vermişler bilhassa halk arasında adaleti sağlamaya çalışmışlardır. Devletin bekası için bu ilkelerin halk katında meşrulaştırılması ve halk- devlet ilişkisinin sağlam temellere dayandırılması gerekir. Burada Dâire-i Adliye'nin işlerliği güçlü bir hükümetin bekası ile ilişkilendirilerek hükümdarlığın önemi vurgulanmıştır (Öz, 2021)

Daire-i Adliye'nin işlevini yitirmesine bağlı olarak devletin de gücü sarsılır. Bu durum üzerinde durulması gerekli bir konudur. Bu konuyla ilgili Halil İnalcık, "Bu siyasî istidlalin temelinde devletin askerî ve reâyâ sınıfları arasındaki asli bölünme üzerinde

durduğu düşüncesi vardı. Askerî sınıfa dayanak sağlayan vergiyi reâyâ verirdi; Reâyânın saadeti adâlet üzerine kuruluydu ve sultanın fonksiyonu adâletin hüküm sürdüğünü görmektir" diyerek adaletli bir hükümdarın reaya ile asker arasındaki huzuru sağlamasının önemi üzerinde durmuştur (İnalcık, 2003, s. 75). Bu ise hükümdarın varlığını devam ettirmesi için gereklidir. Ayrıca yönetici ve idarecilerin de bu çemberin dışına çıkmamaları gerekir. Eğer bir padişah veyahut emri altındaki idareci adalet dairesine aykırı bir hüküm verir veya bu ilkeye riayet etmezse bu durum halk nezdinde zulüm sayılır. Bunun yanı sıra şer'i ve örf 'i hukuk kurallarına aykırı hareket eden yönetici ve kamu görevlileri bu tutumlarıyla halkın hak ve hukukunu gasp ederse bu durum da zalimlik olarak kabul edilmiştir. Osmanlı'da haksızlığa uğrayanlar bu durumu hükümdarlara arz ve şikâyet dilekçeleri ile bildirmişler nitekim bu hak onlara bizzat hükümdar tarafından verilmiştir. Böylelikle zulme uğrayan kim olursa olsun Divan'da şikâyetlerini dile getirme hakkına sahip olmuş, bu hak ile ilgili de yasalar çıkarılmıştır (İnalcık, 2003; Yediyıldız, 2003).

3.1.3. Erkân-ı Erbaa (Anâsır-ı Erbaâ)

Hakkaniyet çemberinin ikinci halkası Erkân-ı Erbaa'dır. Bu tamlama kökenini Aristo ve Eflatun'un mütalaalarından almıştır. Ayrıca bu kavram Farabî, Nizâmü'l-Mülk ve Keykavus, gibi ünlü siyasetnâme yazarlarının eserlerine konu olmuştur. Osmanlı'da sosyal tabakalaşmasının temeli olan erkân-ı erbaa 'yı (dört sınıf) şu zümreler temsil eder: 1- Seyfiye (Kılıç Ehli) 2- İlmiye (İlim Ehli), 3- Tüccar ve esnaf (Ticaret Ehli), 4- Çiftçiler (Ziraat Ehli). Bu tabakalaşma sisteminde her sınıf kendi kabiliyet ve yeteneklerine göre derecelendirilir. Ayrıca bu sistemde herkes kendi işiyle meşgul olmak zorundadır. Başkasının alanına geçmek de sakıncalıdır. Bunun yanı sıra kanunlara aykırı olarak bir yabancının herhangi bir meslek grubuna girmesi toplumda düzenin bozulmasına neden olur (Karlıağa, 1991). Meselâ, Lütfi Paşa'ya (1991) göre, "mansıp sahibi olan kişiler tüccar ve esnaflık mesleği ile meşgul olmamalı bunun yanında atadan ve dededen sipahizâde olmamış olanlara da sipahilik görevi verilmemelidir. Çünkü böyle bir durum söz konusu olduğunda önüne gelen herkes sipahi olmak ister ve ortada raiyyet diye bir şey kalmaz. Bu durum ise toplumun düzenini altüst eder" (s. 29). Lütfî Paşa, eserinde toplumda nizam ve intizamın sağlanması için, erkân-ı erbaaya yani dört temel esasa riayet edilmesini ve sınıf mansıplarının da (asker, ulemâ, esnaf, tüccar ve reaya) kendi yerlerinde kalmalarına önem vermeleri gerektiğini dile getirmiştir (Lütfî Paşa, 1991).

Devlet adamları, kendi tecrübe ve müşahedelerine dayanarak söz konusu meslekler arası geçişlerin olmasını, sosyal dengeyi bozacak uygulamaları ve kontrolsüz geçişleri eleştirerek düzeni yeniden sağlayacak ıslahat türü eserler kaleme almayı düşünmüşlerdir. Burada şu hususa dikkat edilmesi gerekir ki Osmanlı'da siyasette aktif rol oynayan devlet ricalinin bu tenkitçi yaklaşımı, sosyal hareketliliğe veyahut meslekler arası geçişlere karşı oldukları anlamına gelmemelidir. Nitekim bu devlet adamlarına göre, bir kişi şahsi yeteneği ve gayreti ölçüsünde farklı meslek gruplarından birine veya birkaçına mesela askeriyeye veya ilmiyeye geçebilir. Ancak, onların bulunduğu konumdan bir üst konuma geçmesi sonucunda yakınlarının da aynı haklara sahip olduğu düşünülememelidir. Erkân-ı Erbaa sınıflamasını ayrıntılı bir araştırmaya tabi tutan devlet adamları çemberde bulunan tüm zümrelerin görev ve sorumluluklarını incelemişler ve şu kanaatlere varmışlardır: 1.Onlar sosyal hareketliliğin sosyal dengeyi yerinden sarsabileceğinden endişe etmişlerdir. 2. Bu nedenle sosyal hareketliliğe çok sıcak bakmamışlardır. 3. Bilhassa bir üst sınıfa geçiş neticesinde o sınıfın işini üstlenmek birtakım zorlukları da beraberinde getireceği için onlar sınıflar arası seyyâliyete karşı son derece ihtiyatlı yaklaşılmasını tavsiye etmişlerdir. Sonuç olarak onlar bir sınıftan diğerine gerçekleştirilen plansız geçişlerin sosyal dengeleri bozacağı düşüncesinde müttefik olmuşlardır Bunun yanında Lütfî Paşa, reâyâ zümresinden statü değiştirmeye hak kazanan kişilerin kendileri dışında yakınlarının statü değiştiremeyeceğini, bulundukları konumda kalmaları gerektiğini ifade etmiş, söz konusu bu kurala aykırı bir geçiş sağlandığı takdirde gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir (Lütfî Paşa, 2017). Gelibolulu Mustafa Âlî ise bir meslek grubuna ait olan kişilerin diğer meslek gruplarına katılmasının sakıncalı olduğunun altını çizerek askeriyeden, ilmiyeye veyahut ilmiyeden maliye geçişlerden örnekler vererek seyyâliyeti eleştirmiştir. Bu konuyla ilgili düşünceleri dile getiren bir diğer yazar Hasan Kâfî 'dir. Nitekim o, reayadan askeriye geçişler ile ilgili bilgi vermiş, halkın silah altına alınmasını ve ellerine silah verilerek eğitilmesini şiddetle tenkit etmiştir. Ona göre bu durum reayanın işlerinin aksamasına ve bozulmasına neden olur. Bu anlayışta olan bir diğer devlet adamı Defterdar Sarı Mehmed Paşa'dır. Mehmed Paşa bu durumun sebeplerini şu şekilde özetlemektedir: "Reâyâyı dahi askerî zümresine ilhaktan tehaşî lazımdır, zira reâyâ askerî güruhuna girmek lazım gelursa raiyyet eksilur, reâyâ kalmayınca îrâd noksan gelir" (Sarı Mehmed Paşa, 1969, s. 72). Hazinede görülen aksaklıklar ve bozulmalar da hazine gelirlerinin azalmasına ve aynı zamanda devlet nizamının bozulmasına neden olur. Dolayısıyla bu konuda yapılması elzem olan ilk iş gelirin azalması ve fazla harcamanın önüne geçilmesidir. Nitekim ıslahat

yazarları, ihtiyaç hâsıl olması durumunda ehliyet ve liyakata önem verilerek sosyal dengenin sağlanması ve toplumsal düzenin bozulmaması şartıyla sosyal hareketliliğe karşı çıkmamışlardır. Neticede bu düşüncede olan düşünürler arasında kendilerine dikey geçiş hakkı verilen ve bulundukları konumlardan bir üst konuma yükselenler de olmuştur (İbn Haldun, 1275).

XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde ıslahatnâme türünde kaleme alınan eserler klâsik siyasetnâme türü eserlerden bir takım farklılıklar arz etmiş olsa da tüm eserlerde bu dörtlü tasnife bağlı kalınmaya özen gösterilmiştir. Nitekim bazı eserlerde bu bağlılık ve bütünlük konuların geneli içerisinde işlenmiş olup bazılarında ise kavramlar formülleştirilmiştir. Bunun yanında bazı eserler arasında erkân-ı erbaa 'yı oluşturan unsurların sıralanışı bakımından farklılıklar da mevcuttur. Kâtip Çelebi, Naîmâ gibi ilmiyeye mensup tarihçiler kavramları sınıflandırırken ilk sıraya ulemaya mensup kişileri yerleştirmişlerdir. Ancak ilmiye zümresine mensup olanlar aynı tasnife bağlı kalmamışlardır. Örneğin; Hasan Kâfi bu grupları sıralarken ilk sıraya askerî sınıfa ait kişileri koymuştur. Diğer bir kısmı ise idari sınıfı sıralamada en tepeye yerleştirmiştir. Erkân-ı erbaa teorisine göre tabiat hava, su, toprak ve ateş olmak üzere dört temel unsurdan oluşur. Dolayısıyla toplumu oluşturan unsurlar da bu dörtlü tasnife benzetilmiştir. Devvânî (1502) ve Kınalızâde Ali (1572) bu unsurları şu şekilde eşleştirmiştir: "1) Ulemâ, kadılar, kâtipler, muhasebeciler, tabibler, şairler, müneccimler vb. den oluşan ehl-i kalem su karşılığıdır. Su vücudun hayatı için nasıl gerekliyse ilim de insanların ruhu için öyle gereklidir. 2) Düşmanlara karşı ülkeyi koruyan kumandan ve askerlerin oluşturduğu kılıç erbabı ise ateş gibidir. 3) Tüccar ve zanaatkârlar hava gibidir, halkın ihtiyaçlarını karşılarlar. 4) İnsanların yiyeceklerini karşılayan çiftçiler ise toprak gibidir, cümlenin menfaati bunlardan hâsıl olur. İnsan vücudunun sağlığı açısından nasıl ki bu dört unsurun bir arada bulunması şart ise toplumun huzuru ve mutluluğu için de bu dört unsur dengeli bir şekilde bir arada bulunmalıdır, aksi takdirde hastalıklar zuhur eder" (Devvânî, 2020, s. 85; Kınalızâde Ali, 1982, s. 68). Osmanlı tarih yazarları, erkân-ı erbaa zümresine dâhil olmayan bir takım, işsiz, mesleksiz ve güçsüz olan kişileri harici birer unsur olarak görmüş ve bu gibi kimseleri asalak olarak kategorize etmişlerdir. Ayrıca bu gibi şahısların toplumdan bir şekilde izole edilmeleri gerektiğini de dile getirmişlerdir. Bu duruma çare olarak ise harici grubun erkân-ı erbaa'ya katılmasını önermişler, aksi halde herhangi bir meşguliyete sahip olmayan bu grubun toplumsal problemlere neden olacağını da söylemişlerdir. Osmanlı'da idareci ve yönetici kesim bu zümrelerin her birinin ayrı fonksiyona sahip olduklarını dolayısıyla bulundukları

konumdan ayrılmamalarının daha uygun olacağını ifade etmişlerdir. Ancak şu hususa da dikkat etmek gerekir ki toplum yöneten (Askerî Sınıf) ile yönetilen (Reâyâ) ve diğer zümrelere mensup kişiler şeklinde ayrılsa da bu sınıflar arasında bazen esnek geçiş de söz konusu olabilir (Öz, 1997; 2012).

3.2. Osmanlı'da Toplumsal Düzen

Osmanlı Devleti'nde toplumsal düzen iki temel sınıftan oluşur. Bunlardan birincisi askerî sınıftır. Bu sınıf padişahın vereceği berat kararıyla, dinsel veya icra yetkisini elinde bulunduran saray ve devlet görevlisi, askerî erkân ve ulema grubunu temsil eder. İkinci sınıf grup ise reâyâdır. Nitekim bu zümrenin yönetimde herhangi bir söz hakkı yoktur ancak vatandaşlık görevi olarak vergisini verir. Bu grup bütün Müslüman ve gayrimüslim tebaadan müteşekkildir. Reâyâ zümresinin askerî sınıfa tanınan bir takım ayrıcalıklardan faydalanması mümkün değildir. Bu durum devletin temel kurallarından birisidir. Ancak reaya zümresi arasından sınır boylarında çalışan ve belli bir dinsel eğitim alıp padişahtan da beratlarını aldıktan sonra asker sınıfa katılanlar da olmuştur. Böylece padişahın vereceği kararla kişi toplumdaki statüne kavuşmuş olur. Nitekim devletin çöküş sürecinde Koçi Bey ve diğer yazarlar, reâyâ zümresinin timar sahibi veyahut yeniçeri olması durumunda bu kurala uyulmadığını bu durumun da Osmanlı'da devletin iç işlerinde düzenin bozulacağının göstergesi olabileceğini ifade etmişlerdir (Koçi Bey, 1972). Osmanlı'da toplumsal düzeni sağlayan temel unsurlar şu şekilde sıralanabilir:

3.2.1. Askerî Sınıf

Osmanlı Devleti'nde askerî sınıf ehl-i örf ve ehl-i şer' olmak üzere başlıca iki kısımda incelenebilir. Askerî sınıfın vergiden muafiyetliği onlara bazı ayrıcalıklar vermiştir. Bunlar terekelerinin askeri kassâmlar tarafından tahsis edilmesi diğeri ise kazasker divanında yargılanmalarıdır. Dolayısıyla bu tür ayrıcalıklar neticesinde askeri sınıfın itibarı daha da artmıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde askerî sınıf kavramının belirsizliği problemi ortaya çıkmış bu sebeple kavrama açıklık getirilmesi için fermanlar çıkarılmıştır (Kazıcı, 2003). Örneğin Barkan bu kavrama şu şekilde açıklık getirmiştir: "Fermanlarda fiilen askerlik hizmetinde bulunan yeniçeri, sipahi ve bunların çeşitli sınıfları (topçu, tüfenkçi, garib, azeb), çocukları, eşleri, emeklileri, kulları, cariyeleri; geri ve yardımcı hizmete

alınan yaya ve müsellemlerle bunların gördükleri hizmetlerin benzerini yerine getiren yörükler ve tatarlar; askerlikle münasebeti olmayan, ancak kamu hizmeti gören görevliler, memurlar, kâtipler, mültezimler, eminler, muhassıllar; yine bir kamu görevlisi sayılması gereken yargı organları mensupları, müderrisler ve mülâzımlar; günlük 3 akçe ve daha fazla ciheti olan mütevelli, nazır ve cüzhanlar; imam, hatip, müezzin gibi din görevlileri, Seyyid ve şerif gibi Hz. Peygamber soyundan gelenler; köprücü, derbentçi, madenci, tuzcu, atmacacı, doğancı, sarraf gibi hizmetleri ifa edenler askerî sınıf grubuna dâhil edilmişlerdir" (Barkan, 1943, s. 315). Bu zümre içerisinde oluşturulan profesyonel tabakalaşmalar yasal hale getirilmiş olup, bazı durumlarda babadan oğula geçiş şeklinde bir kast sistemi uygulanmış ancak bu durum kural ihlali olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde toplumsal tabakayı "resmî zümre" adı verilen yöneten kesim oluşturur. Bunun yanında emekli olanlar, kullar ve sipahizadeler askerlikle ilişiklerini kestiklerinde raiyyet hakkı başkalarına geçer. Ayrıca dul kalan eşleri, cariyeleri veyahut kızları da reaya zümresinden biri ile evlendiği takdirde asker zümresinden çıkarılırlar. Bunun yanında askerî zümreden herhangi birinin vefat etmesi durumunda terekesinin taksimi sırasında alınan ücret kazaskerlere bağlı askerî kassâmlara aittir. Dolayısıyla avamdan olan kadının bu duruma müdahale etmesi söz konusu dahi olamaz, yasaktır. Ancak büyük şehirlerde durum biraz daha farklıdır. Orada terekeler mirasın varisleri arasında İslam'ın hukuk kurallarına göre paylaştırılır ve bunun için özel mahkemeler kurulur. Nitekim bu mahkemelere kaynaklarda "Kısmet-i Askeriyye Mahkemeleri" adı verilir ve başında ise askeri kassâmlar bulunur (Akdağ, 1999). Askerî kassâmlıklar asker zümresinin yoğun olduğu özellikle İstanbul, Bursa ve Edirne, vb. büyük şehirlerde bulunmaktadır. Bunun yanı sıra taşrada bulunan kadılık ve nâibliklerde ise ayrı bir kassam mevcut olmadığından buradaki görevliler asker zümresine ait rüsumu kazasker adına toplayarak görevli kişiye teslim eder. Vefat durumlarında ise asker ve reâyâ sınıfından olanlar miras taksimi için varis bırakmadıkları müddetçe terekeleri beytülmale yani hazineye kalır. Nitekim bu beytülmâllerin tahsilinde "Mukataa" ve "İltizam" usulleri kullanılmıştır. Ayrıca bu terekeler "beytülmâl-i hassa mültezimleri" veya "eminler" adı verilen görevli kişiler tarafından toplanmıştır. Bu arada toplanan terekelerin belli bir süre hazinede bekletilmesi gerekir. Çünkü varisi ortaya çıkarsa ve bunu ispat ederse kendisine taksim edilir, varisin olmadığı tespit edilirse de bu mallar tekrardan hazineye aktarılır (Tabakoğlu, 1985). Osmanlı'da asker zümresinin yargılanma konusuna bakıldığında söz konusu bu zümredekilerin yargılanması için kazasker mahkemeleri kurulmuştur. Bunun yanında eğer

davacı veyahut davalıdan biri reaya diğer de asker zümresinden olduğunda asker sınıfına mensup olan şahsın kadı huzurunda yargılanmayı reddedip kazasker huzuruna çıkmayı talep etme hakkı vardır. Yine yargılanma neticesinde bu zümreye verilen cezalarda da farklılıklar mevcuttur. Şöyle ki ehl-i örf 'ten olan herkes ölüm cezası da dâhil edilirse her türlü cezaya muhatap olmuş, ancak ehl-i şer'e yani ulema kesimine verilen en ağır ceza ise sürgün veyahut azl olmuştur. Bunun yanında ulemaya bazen ölüm cezası da verildiği görülmüştür (İnalcık, 2008).

Osmanlı'da herhangi bir etnik kökene mensubiyet şart olmaksızın yönetici sınıfa (askerî sınıf) üye olabilmek için İslam dinini ve bu dinin ayrılmaz parçası olan ibadet (amel) sitemini kabul edip rükünlerini eksiksiz yerine getirmek gerekir. Ayrıca padişaha, onun görev ve sorumluluklarını üstlenmeye, gelirleri de toplarken devlete sadık kalmaya çalışılmalıdır. Reâyâya tahsis edilen gelirler ise hazine, vakıf veyahut timar usulüyle sağlanmıştır. Askerî zümre, saray halkı, seyfiye, kalemiye ve ilmiye 'den müteşekkil olup dört ana başlıkta incelenebilir (Kazıcı, 2003; Kütükoğlu, 2020).

3.2.1.1. Saray Halkı

Osmanlı Devleti'nde en yüksek otoriteyi temsil eden hükümdarlar bu grubun başında yer alırlar. Hükümdarlar "Tanrı'nın insanlık üzerindeki gölgesi, müminlerin emiri, Müslümanların imamı, İslâm'ın koruyucusu, şeriatın yardımcısı, Türklerin, Arapların ve diğerlerinin (acemlerinin) padişahı, bütün kralların sultanı, hayrat sahibi, ilim adamlarının sığınağı, Haremeyn'in, yani İslâm'ın kutsal iki şehri olan Mekke ve Medine'nin hizmetkârı" vs. gibi niteliklerle vasıflandırılmışlardır. Nitekim Türk İslâm devletlerinde, dolayısıyla Osmanlılarda da mutlak güç ve otorite halifeye aittir. Saray halkı, Harem, Enderun ve Bîrûn olmak üzere üç bölümünden müteşekkildir. Nitekim bu bölümlerde yaşayan veya görevli olan kişiler arasında statü farkı vardır. Bu grupta olanlar padişaha daha yakın olduklarından dolayı saray dışında kalan halka nazaran daha büyük bir statüye sahip olmuşlardır. Bunun yanında sarayda eminler, hocalar, ağalar ve hekimler gibi görevli kişiler de mevcuttur (Ortaylı, 2008).

3.2.1.2. Seyfiye (Kılıç Ehli)

Arapça 'da 'seyf' kelimesinden türeyen 'Seyfiye' kelimesi Türkçe 'de kılıç anlamına gelmektedir. Ayrıca kılıç kelimesi ile kullanıldığında askerle ilgili anlamını taşıyan bu kavram, Osmanlı'da asker topluluğu anlamına karşılık gelir. Dolayısıyla bu kavrama "ehl-i seyf" veya "ehl-i örf" de denilmiştir. Ehl-i seyf tabiri kılıç sahibi, kılıç kullanmakta usta olan kişiler anlamına gelir. Bu zümrede kılıç kuşanma törenleri dini değil töresel bir tarzda yapılır. Kılıç ehlinin asıl işi askerlik olup yürütme ile ilgili görevleri de vardır. Bu zümre, timar sistemi içerisine dâhil olanlar ile kul sistemi içerisine dâhil olanlar olmak üzere 2'ye ayrılır. Timarlı sipahi takımı Osmanlı Devleti'nde askeriye zümresinin en önemli unsurudur. Timar sisteminde devlet reaya tabakasından belli oranlarda taksim edeceği vergiyi kendisi toplamaz, dirlik adı verilen kısımlara ayırarak belirli bir hizmet mukabilinde tımarlı sipahiye tahsis eder. Tahsisler devlet tarafından denetlenerek yerel olan tapu sistemine kayıt edilir. Tımarlı sipahi takımı askerî zümrenin taban kısmını oluşturur. Kendilerine dirlik verilen sipahiler cebelü adı verilen tımarın her 3000 akçesi, zeamet ve hasların da her 5000 akçesi için tam teçhizatlı ve atlı askeri birlik yetiştirmek ve gerektiğinde bu birliği savaşa dâhil etmek zorundadır. Ayrıca Kapıkulu Ocakları ile belli bir düzen ve disiplin içerisinde hareket etmesi önemli bir etkendir. Yükselme dönemin padişahlarından Kanunî Sultan Süleyman devrinin son zamanlarında Osmanlı'nın en güçlü askerî ordu sistemi olan tımarlı sipahiler arasında bozulmalar ve karışıklıklar başlamış bu duruma sebep olarak ise yabancı tayfanın bu grubun içerisine dâhil olması gösterilmiştir. Bunun yanı sıra tımarların savaş erbabı olmayan gruplara verilmesi ve bazı gelirlerin "mukataa-ı mirî" adı verilen arazi gelirlerinin hazineye aktarılması da tımarlı sipahi sayısının azalmasında etkili olmuştur. Ayrıca XVII. yüzyılın ortalarında hizmet bölükleri kaldırılmış dolayısıyla tımarlı sipahiler geri hizmetlerde çalıştırılır hale gelmişler bu durum da onların değerinin düşmesine neden olmuştur (Kul Sistemi) (İnalcık, 2012).

Kul sisteminde köleler sınıfında olanlara devlet ve ordu gözetiminde görev verilmesi için kendilerine has bir eğitim verilir. Kul olacak kişiler savaşlarda ele geçirilen esirler, para ile azat edilen kölelerin yanında devşirme usulü ile getirilen Hıristiyan çocuklar arasından seçilmiştir. Osmanlılarda faaliyette olan Kul sistemi söz konusu devlete has bir sistem olmayıp Osmanlı Devleti'nden önce kurulan Türk İslam devletlerinde de "memluk" kavramı ile kullanılmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren uygulamaya konulan bu sistem son şeklini Fatih Sultan Mehmed devrinde almıştır. Aynı zamanda bu sistemle ilgili Kanuni Sultan Süleyman, IV. Murad ve III. Ahmed dönemlerinde de önemli

değişiklikler yapılmıştır. Ancak XVII. yüzyılın sonlarından itibaren kul sisteminde birtakım usulsüzlükler başlamış, sistem içerisine rastgele adam alınarak XVI. yüzyılda oluşturulan sıkı eğitim-öğretim faaliyetleri sekteye uğramıştır. Ayrıca XVIII. yüzyıldan itibaren Müslüman Türk ailelerinin çocukları da kul sisteminde görevlendirilmişlerdir (Kazıcı, 2003).

3.2.1.3. Kalemiye (Kalem Ehli)

Osmanlı Devlet'inde kalemiye zümresi bürokrasi sisteminin temeli olan tüm daire görevlilerini ifade eder. Kalemiye zümresi devletin teşkilat yapısının temellerini oluştursa da bu terimin aynı zamanda sosyo-kültürel anlamı da mevcuttur. Nitekim XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı'da devlet adamları görevlendirildikleri işlerde derecelerine göre birbirlerinden ayrılmışlar dolayısıyla seyfiye, kalemiye ve ilmiye şeklinde kategorize edilerek kendilerine has görevlerde uzmanlaşmaya başlamışlardır. Osmanlı'da bürokrasinin temeli olan bu zümre devletin teşkilat yapısının bel kemiği olsa da Fatih Sultan Mehmed döneminde hazırlanan Teşkilat Kanunnâmesi'nde yer almaz. Nitekim bu kanunnâmede sadece nişancı, reîsülküttâb ve kâtipler hakkında birtakım hükümler yer almaktadır. Bunun yanında XVI. yüzyıl'dan itibaren Divân-ı Hümâyun, hazine ve defterhane görevlileri bir bütün olarak "kalemiye erbabı" olarak adlandırılırmışlardır. Kanûnî döneminde ise bürokrasi tabanında yer alan divan ve maliye kalemleri daha da uzmanlaşarak, bu dönemin sonundan itibaren devletin merkeziyetçi yapısında büyük bir etki yaratmışlardır. XVIII. yüzyıl 'da ise yönetici sınıfın en önemli kısmını kalemiye zümresi temsil etmiştir. Devletin bürokrasiye dair işleriyle meşgul olan kalemiye sınıfı, seyfiye ve ilmiye sınıfına ait kişilerin eğitim ve diğer işlevlerini yerine getirmekle de vazifelendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde en yüksek yönetme ve son karar mercii olan Divân-ı Hümâyün'da, seyfiye sınıfına ait kişiler yeniçeri ağası, kaptanpaşa ve kubbealtı vezirleri tarafından, kalemiye sınıfı nişancı ve defterdar tarafından, ilmiye zümresi ise Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından temsil edilmiştir. Divan-ı Hümâyün'da kurul toplantılarına başlarda padişah başkanlık yapmış ancak XV. yüzyıldan sonra veziriazamın başkanlığında toplanmaya başlamıştır. Dolayısıyla veziriazamlar padişahtan sonra devletin tüm organlarının başı ve sorumlusu sıfatını elinde bulundurmuştur. XVI. yüzyılda Kalemiye zümresi bürokratik yapının oluşmasında ayrıca resmi yazışma usullerinin belirlenmesinde ve ihtiyaç hâsıl olduğunda evrak işlerinin yerine

getirilmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Böylelikle devlet XVI. yüzyılda diplomatik ilişkilerde Alman imparatorlarıyla eşit duruma gelmiştir. Osmanlı'da tarih yazarlarının, vak'nüvislerin, devlet idaresi ve ıslahına yönelik eser veren devlet adamlarının hemen hemen hepsi kalemiye sınıfının üyesidir (İpşirli, 2001).

3.2.1.4. İlmiye (İlim ehli)

İlmiye sınıfı " ehl-i şer" olarak da adlandırılabilir. İlmiye, kelimesi, her daim ilimle meşgul olan âlimlerin oluşturduğu topluluk anlamına gelir. Ehl-i şer kavramı ise, İslâm dininin temel esaslarını, emir ve yasaklarını, dünya nizamını iyi bilen ve bu bilinçle hareket insan topluluğuna verilen isimdir. İlmiye zümresinin sorumlu olduğu alanlar din, eğitim, öğretim ve yargı kurumlarıdır. İslam hukukunun yorumcuları olan müftüler, kadılar, astronomi ve astroloji alanında uzman olanlar yani müneccimler, imam ve müezzin takımı, eğitim ve öğretim personelleri, şeyhler, dervişler ve seyyidler ilmiye zümresinin temsilcileridirler. Osmanlı Devleti'nde ulema sınıfına mensup kişiler geniş haklara sahiptirler. Nitekim bu haklardan birincisi, vergi ve cezai işlerde tanınan ayrıcalıklardır. Askerî zümreye ait kişilerin bazı vergilerden muaf oldukları bilinmekle birlikte ulema zümresinin bu zümreye nazaran vergi muafiyetlikleri daha da genişletilmiştir. Bunun yanında cezai işlemlerde ise askerî zümreye ehl-i örf kesimi de dâhil idam cezası verilirken ulema en fazla azl ve sürgün cezasıyla yargılanmıştır. Ulema sınıfına tanına ikinci imtiyaz ise çocuklarına tanınan haklardır. Nitekim bu ayrıcalıkla ilgili II. Murad "Mevalizâde Kanunu" adıyla Molla Fenâri (1431) ve ailesine, oradan da tüm ulema ailesine ve çocuklarına bir takım haklar vermiş ancak bu haklar aileye yarar yerine zarar vermiştir (Kazıcı, 2003; Uzunçarşılı, 2014).

3.2.2. Reâyâ

Bu zümre askeri sınıfın dışında kalan yönetilenler adıyla da bilinen, üreten, vergi vermekle yükümlü, ticaret erbabı olan yerleşik veyahut yarı-yerleşik kesimi ifade eder. Bunun yanında Osmanlı'da bu tabir XIV. ve XVI. yüzyıllar arasında elinde bulundurduğu toprağını usule uygun ekip biçen çiftçi tebaası için kullanılmış ayrıca tasarruf hakkına sahip olduğu toprak üzerinde ortaklık kuran veyahut toprağı kiraya veren kesim için kullanılmıştır. XVIII. yüzyıl 'da bu kavram müslüman olmayan tebaa için kullanılmıştır.

Reâyâ zümresine mensup halk, yerleşik toplum, hukuk ve din açısından gruplara ayrılır. Bu merhalede yerleşim açısından reâyâ; yerleşik ve yarı-yerleşik sınıf olarak kategorize edilebilir. Yerleşik reâyâ şehirde veya köyde yaşayan kesimi oluşturan tebaadır. Şehirli olan reâyâ takımı ise esnaf ve tüccar sınıfından müteşekkildir. Bunun yanında köylü reâyâ takımı tımar, vakıf gibi ziraî toprakları işleyen, ekip, biçen çiftçi konumunda olan reâyâdır. Yarı yerleşik reâyâ tebaası, daha çok hayvancılıkla meşgul olan yarı göçebe, konar -göçer topluluklara verilen isimdir. Yaylak ve kışlaklar arasında yaşamlarını sürdürmeye çalışan bu zümrenin uzun yollar kat etmesi zaman zaman yerleşik düzende olan tebaa ile çatışmasına neden olmuştur. Devlet bu duruma müdahale ederek yerleşiklerin tarafında olan bir duruş sergilemiştir. Bu olay tabi bir durum olarak değerlendirilebilir (Öz, 2007). Osmanlı'da XVII. yüzyıldan itibaren devlet içerisinde bulunan aşiretlere karşı iskân politikası izlenmiştir. Nitekim devlet, dini İslam olmayan tebaaya karşı sadece ödeyecekleri vergi yönünden farklılık olduğunu bunun dışında onların herhangi bir ayrımcılığa tabi tutulmayacaklarını beyan etmiştir. Zımmî adı verilen bu tebaanın müslüman kesimle arasında temel hak ve özgürlükler noktasında herhangi bir ayrım söz konusu olmamış, ayrıca onlar himaye edilerek güvenli bir ortamda yaşamalarının çareleri aranmıştır. Müslüman tebaadan farklı olarak sadece cizye denilen vergiyi ödemekle yükümlü olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde barış içerisinde yaşayan topluluğa "müste'men zümre" adı verilir. Bu cümleden olarak Osmanlı tebaası tarafından herhangi bir Hıristiyan vatandaşa eman (vize) verilmiş ayrıca devlet için dış ticaretin önemli olmasından dolayı ülke topraklarında rahat bir hayat sürebilmeleri mümkün hale getirilmiştir. Ayrıca ülke vatandaşlarına tanınan haklardan istediği şekilde yararlanma hakkına sahip olmuşlardır. Osmanlı'da zimmî tebaa ayrımı olmasa da gayr-i müslim halk kendi aralarında hukuki açıdan hür ve köle ayrımı yapmışlardır. Bu bağlamda devlet de köleliği eğitim kurumu haline getirerek bu ayrıma bir şekilde destek vermiştir. Bunun yanında devşirme sistemi ile bu durumu devletin idari ve siyasi sahasının içerisine yerleştirmiştir (Yediyıldız, 2003).

Reâyâ zümresi tüccar (tacirler), esnaf ile köylüler ve göçebeler şeklinde alt tabakalara ayrılır. Bu gruplar tebaalar arası sosyal yapı ve ekonomik iş bölümü şeklinde kategorize edilmişlerdir. Esnaf ve tüccar kesim şehir ve kasabalarda toplumun ihtiyacı olan malların üretilmesi ve dağıtılmasıyla meşgul olmuş, köylü ve göçebe kesim ise tarıma elverişli alanlarda tarımsal üretim faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Geçimlerini bu şekilde sağlamaya çalışan sınıfların ayrıca devlet tarafından kendilerine verilen görevleri de eksiksiz yerine getirmeleri şartıyla kamu hizmetlerinden yeteri kadar faydalanmaları sağlanmıştır. Bunun

yanında kasaba ve şehirlerde hayrat usulüne uygun imaret tarzı siteler oluşturulmuş; tüccar ve esnaf kesimi de lonca sistemine göre, köylüler ise Çifthane Sistemi'ne göre örgütlendirilmişlerdir (Akgündüz, 2008; Eryılmaz, 1992).

Fatih döneminde hazırlanan Kanunnamelerde reâyâ zümresi askerî (yönetici) sınıftan farklı statü ve kurallara sahip olmuşlardır. Örneğin, reâyânın kıyafetleri dâhil tüm yaşantısı yönetici sınıfa göre farklıdır. Reayanın yönetici zümre gibi ata binmesi ve kılıç kuşanması yasaktır. Bunun yanında yönetici ile yönetilen (reaya) arasındaki en önemli farkın vergi ödeme şekillerinde olduğu görülebilir. Askeri sınıfa mensup kişiler hükümdarın hizmetinde bulundukları ve üretim faaliyetlerine de aktif katılmadıkları için bir takım vergilerden muaftırlar. Bu muafiyetlik durumu aile bireylerinin tümü için geçerli olup padişahtan berat alındığı müddetçe askerî statüye sahip olunabilir. Osmanlı'da vergi düzenlemesi ile ilgili kanunnamelerde askerî-reâyâ arasındaki ayrımı üzerinde titizlikle durulmuş nitekim askerî sınıfa mensup olanlar tek tek tespit edilmiştir. Reâyânın korunması hususunda da bu tebaaya geniş yetkiler vermek demek onu asker zümresine dâhil etmek demek değildir. Bundan olabildiğince kaçınmak gerekir. Çünkü sipahi olabilmek için atadan ve dededen asker olmak şartı olduğundan reayanın asker zümresine dâhil edilmesi sakıncalıdır. Ayrıca bu durum hem düzeni bozar hem de vergi veren halk azalacağından hazine gelirlerinde de düşüşler yaşanmasına neden olur (İnalcık, 2016).

Osmanlı Devleti'nde reâyâ arazi tahrir defterlerinin kayıtlar bölümünde sipahilerin üzerine yazılır. Bu bağlamda kendi üzerine kayıt edilen sipahi reâyâdan miktarı belirli olan vergileri toplar, resimleri alır. Bunun yanı sıra her reâyâ işlediği toprağı tahrir defterlerine kayıt ettirmek zorundadır. Burada amaç toprağı kendi malı gibi sahiplenmesini sağlamaktır. Ayrıca reâyâya istediği zaman toprağı terk etme lüksüne sahip olmadığı bilincini de kazandırmak da bu amaç içerisinde yer alır. Sipahi ise toprağını terk ederek başka bir yere göç edebilir veyahut toprağını işlemesi için reaya isteyebilir. Bu uygulama ile amaç toprağın kaderine terk edilmemesi, ekilip biçilmesi ve sipahinin gelirinde herhangi bir düşüşün olmamasını sağlamaktır. Reâyâ tarafından bakıldığında toprağı on yıl işlemeyen reâyâ buna çiftbozan veya levendlik de denir- tekrar toprağı işlemesi için zorlanamaz. Ancak reâyâdan boş bıraktığı toprağının büyüklüğü hesap edilerek levendlik veyahut çiftbozan resmi adı verilen miktarı belirli bir resim alınır veyahut işlediği toprağın hasılatına göre aynı miktardaki öşrü sipahisine ödemek zorunda kalır. Bunun yanında, sipahizadeler, yörük sahipleri, seyyidler, toprağı işleyecek gücü olmayan ve tarımla meşgul olan şehirlilerin çiftliklerini bozabilme hakları vardır. Aynı zamanda bu kişiler çiftbozan

resmi ödemek zorunda da değillerdir (Akgündüz, 1990). Osmanlı Devleti'nde reâyâ zümresinin toprağını terk etmesi yasaktır. Nitekim bu yasak devletin bekasını koruması noktasında önemli bir durumdur. Böyle bir durum söz konusu olduğunda yani reâyâ toprağını terk ettiğinde üretim faaliyetleri duracak, devletin vergi gelirleri azalacaktır. Bu durum da hazinede büyük bir gelir kaybına neden olacaktır. Sipahi zümresi ise gelirine göre asker beslemelidir. Aksi takdirde sipahinin üzerine yazılan reâyâ toprağı terk ettiğinde geliri azalarak asker mükellefiyetinde aksaklıklar meydana gelebilir. Böylece devlet mali alanda büyük zararlarla karşı karşıya kalır. Bu duruma çözüm olarak toprağını üç yıl üst üste ekip biçmeyen reâyâdan toprağı elinden alınır. Toprağını hakkıyla ekip biçen reâyâya tımarlı sipahi tarafından zulüm edilirse bu durumun önüne geçmek için "adaletnâme" adı ile kanunlar hazırlanmış bu bağlamda sipahinin reaya üzerinde yargılama hakkının olmadığı resmileşmiştir. Ancak reâyâ, zeamet, has, tımar sahipleri ve vakıf mütevellisi olan kişilerle uyum sağlayamadığı takdirde toprak kadıları tarafından yargılanmışlardır (Kazıcı, 2003; Koçi Bey, 1949). İnalcık'a göre devlet tımar sahiplerinin yerel anlamda güçlenmesini önlemek için çok titiz davranmalı reayanın haklarını korumakta hassas davranmalı ayrıca can ve mal güvenliğini de sağlamalıdır. Bu açıdan bakıldığında aslında reâyâ zümresi -ilmiye sınıfı hariç tutulursa- ayrıcalıklı olan yönetici sınıfa nazaran daha iyi bir konumda bulunmaktadır. Osmanlı'da askeri zümrenin ise padişahın emri altında oldukları için yargılanmaları söz konusu olmadan ölüm cezasına çarptırılmaları (siyasi katl) ve mallarının müsadere yoluyla dağıtılması imkân dâhilinde olmuştur. Reâyâ zümresinin de durumu askeri zümreden pek de farklı olmayıp onlarda da mallarına el konulması ve yargılanmadan ölüm cezası verilmesi nadir bir durumdur. Katl suçu olabilecek en önemli suçun eşkıyalık olduğu söylenebilir. Reâyâ eşkıyalık veyahut başka bir suçtan yargılanmak üzere mahkemeye çağrılır. Oradan da önemli bir mesele ise beylerbeylik merkezine veyahut İstanbul'a mübaşir veya ferman ile çağrılır. Bu durumda sanık sıfatıyla reaya çağrıyı kabul ettiği takdirde mahkemede yargılanır ancak suç siyasi olarak katli gerektiriyorsa durum kadıya oradan da İstanbul'a bildirilerek infaz emri varsa yerine getirilir. Bunun yanında suç kadının yetkisiyle uyumluysa reâyâyı ölüm cezasıyla cezalandırabilir. Öte yandan sanık olan reâyâ mahkemenin çağrısına kulak asmayıp davetine icabet etmezse İstanbul'dan gelen fetva veyahut fermanla sanığın katline karar verilir. Aslında reâyâya örfi hukukun katı kurallarına göre ölüm cezasının verilmesi bu zümrenin yönetici sınıfa nazaran keyfiyet ve kemmiyete dayalı davranışlarına müsaade edilmediğinin en açık göstergesi olmuştur (İnalcık, 1993).

3.2.2.1. Esnaf ve Tüccar

Osmanlı Devleti'nde ticaret ve bu işle meşgul olan tüccar, esnaf, köylü veyahut askeri zümreye nazaran daha önemli bir yere sahip olmuştur. Tüccarın vergi yükümlülüğü ziraat ve madenciliğe göre daha düşük değerdedir. Osmanlı'da iktisadi alanda tüccar devlet tarafından desteklenmiş olup devlet ise, ticari ilişkileri, merkezi otoritesi ve parasal gücüyle onun gelirini arttırma amaçlı girişimlerde bulunmuştur. İstanbul'da tüccarlar arasında askeri zümreye ait olanlar da vardır. Bu grup özellikle dış ticarette çok büyük oranda kar elde etmiştir. Nitekim bu kârın çok az bir dilimi vergi olarak devlet hazinesine aktarılmıştır. Elde edilen kazançlar tüccarların küçük atölyede çalışan dokumacılara ham madde temin etmesi dolayısıyla kumaş dokumasındaki artışı da beraberinde getirmiş böylece bu kumaşlar Rusya ve Batı Avrupa'ya ihraç edilmiştir. Ayrıca yöneticilerden tüccar kesimini destekleyenler onlara yardımcı olarak loncaların üretemediği yünlü dokuma ve silah yapımını başarıyla tamamlamalarında ve büyük oranda gelir elde etmelerinde etkili olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde esnaf takımı şehir halkının diğer bir grubunu oluşturur. Esnaf kavramı, mal ve hizmet üretiminin yapıldığı şehir ve kasabalarda, herhangi bir iş kolunda uzmanlaşmış kişileri ifade eder. Bir malın hammadde olmasından tüketim için hazır hale gelmesine kadar geçen üretim aşamalarının her biri ayrı bir esnaf takımı tarafından yerine getirilir. Bunun yanında bir de küçük ticari işletmelere sahip olan kişiler ve zanaatkârların oluşturduğu esnaf takımı vardır. Bu takım iş kolu ile ilgili hammadde üretimi sağlayarak bunların satışı ile ilgili gerekli yerlere bilgi aktarımında bulunmuşlardır. Dolayısıyla şehir halkının hemen hemen tamamına yakını askeri sınıf ve yabancılar hariç loncalar şeklinde kategorize edilmişlerdir. Lonca teşkilatında üyeler aynı dine mensup olmakla birlikte müslüman ve gayr-i müslim olanlar da loncalara üye olabilirler. Lonca sisteminde hiyerarşik bir düzen hâkim olup tabakalaşma söz konusudur. Tabakalaşmada en aşağı derecede usta, kalfa ve çırak vardır. Bunun yanında bir üst kısımda ise nakib, duacı, çavuş, şeyh kethüda ve yiğitbaşı vardır (Kazıcı, 2003; Kütükoğlu, 2020).

3.2.2.2. Köylüler

Köylüler, Osmanlı'da iktisadi alanda temel geçim kaynağı olan tarımsal üretime bağlı olarak tımar sistemi içerisinde bulunan bir kısmı yönetici sınıfa mensup, bir kısmı ise çiftçi aileleri ile muaf olan kesim, aşiret halinde yaşayan müsellem takımı, mukataa sahipleri ile

köylerde yaşayan zümreyi oluşturur. Osmanlı'da toprağın hukuki olarak işlenmesi bağlamında birtakım kurallar belirlenmiş mülk toprakları dışında kalan tüm tarım arazilerinin rikabı devlete ait olmakla birlikte toprağı işleme yükü köylünün üzerine bırakılmıştır. Bunun yanında "Dizdar, mülazım, hizmetkâr gibi kale görevlileri, subaşı, divanbaşı gibi tımar sahipleri arasında yıllık geliri 1.000-4.000 akçe arasında olanlar kendilerine dirlik olarak tahsis edilen köylerde otururlardı" ibaresi de toprağı işleme hukukuna yönelik bir diğer kuraldır. Seyfiye zümresine mensup kişiler kendi topraklarını kendileri ekip biçerler. Ancak yaşam tarzları köylü yaşam tarzından farklılık gösterir. Köylerde ikamet eden asıl kesim raiyyet çiftliklerine mensup yani devlet tarafından köylüye hibe edilen, satılması mümkün olmayan ancak babadan oğula geçerek işletilme imkânı bulunan kimselerden müteşekkildir. Osmanlı Devleti'nde kırsal kesimin ve tarımsal üretimin temel birimi çifthane sistemiyle ilişkilendirilebilir. Çifthane sistemi bir çift öküzle bir çiftliği işlemek için belirli toprak parçasına sahip olan evli bir köylü aileye verilen hane anlamını taşır. Bu sistemin mali anlamda temelini kulluk akçesi adı verilen çift resmi oluşturur. Nitekim "kulluk" kelimesi verilen statüye göre tebaanın yerine getirmesi gereken hizmetleri ifade eder. Çift resmi kavramı ise nakit olarak tahsis edilir. Bunun yanında toprak sahibine borçlu olan köylünün emek vererek veya kulluk hizmetiyle sahibine parasal anlamda bağlı olması demektir (İnalcık, 2018; Kazıcı, 2003).

Osmanlı'da mali sistemin çift resmi etrafında şekillenmesi kırsal toplumun tabakalaştığının göstergesidir. Osmanlı'da köylüler, çift resmini ödeyebilecek durumda olanlar, yarım çift resmini ödeyebilecekler, evli ve köylü olup da "bennak" adı verilen resmi ödeyebilecek kesim ve yoksul veya bekâr köylü olup da ödeyebilecek olanlar olmak üzere 4'e ayrılır. Bunun yanında Osmanlı'da mali alanda hazırlanan kanunlarda, çiftlik sahibi köylü ailesinden bir altına eş değerde olan 22 gümüş akçe, yarım çiftlik sahibi olanların ise 12 akçe gümüş vermelerinin gerekli olduğuna dair bilgiler yer alır. Bunu yanında tasarruf edilen toprak yarım çiftten az ise vergi oranı emekçinin emeğine göre hesaplanır. Yarım çiftten az toprak sahibi olan bennaklar ise 9 akçe, ayrıca toprak sahibi dul kadınlar ve bekâr erkekler de 6 akçe ödemek zorundadırlar. Osmanlı'da köylerde ikamet eden zümreler arasında madenci (küreci), derbentçi ve çeltikçi gibi kendilerine has isimlerle anılan kimseler de vardır (Saydam, 2021). Öte yandan özellikle XV. ve XVI. yüzyıllarda, Osmanlı köylü zümresi arasında vergi muafiyetliği olan kesim de var olmuştur. Nitekim bu grubun isimleri tahrir defterlerine muafiye şeklinde kayıt edilmiştir. Vergi muafiyetine sahip olanlar arasında "yaya ve müsellemler, hisarerleri ki bunlar tarımla uğraşan ve

kaleleri koruyan kesim bunlara yardımcı olan kale mülazımları, kale kürekçisi, marangozlar, demirciler, küreci de denilen madenciler, sayyâdân denilen kuşçular, devlet kontrolünde devlet adına pirinç eken çeltik takımı, geçitleri muhafaza eden derbentler, köprücü gösterilebilir (Âşıkpaşaoğlu, 1332). Ayrıca, emekli olan sipahi takımı, bir cami içerisinde görev yapan ve 10 kişiden oluşan cami görevlileri, hafız, şeyh ve imam-hatipler, zâviyedârlar, ilim adamları yani cemaat-ı ulemâ ve şeyhzade denilen şeyhoğulları ile sipahizade denen beyoğulları da muaf zümre arasında sayılabilir. Kategorize edilen bu zümreler devlete vergi ödemeyen veyahut bazı vergilerden muaf tutulan kişiler ve gruplardır. Dolayısıyla devlet içerisinde önemli bir tabakayı teşkil ederler. Ancak bu zümre dış ticarette zamanla düşüşe geçerek esnaf sınıfından farksız hale gelmiştir. Sonuç olarak esnaf sınıfı resmi zümreden ayrı olarak hiyerarşik sistemde köylüden daha üst tabakada bulunur (Halaçoğlu, 1991; Kütükoğlu, 2020).

4. DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA'NIN HAYATI VE ESERLERİ

4.1. Hayatı

Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte kaynaklarda 1656 veya 1659 tarihlerinde İstanbul'da doğduğu tahmin edilmektedir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, babası bakkal olduğu için 'Bakkalzâde' (Bakkaloğlu) ve 'Hacı' lakaplarıyla da tanınmıştır. Yaşamının ilk yılları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır (Sicilî Osmanî, 1316). İlköğrenimini tamamladıktan kısa süre sonra on iki veya on beş yaşında defterdarlığın önemli şubelerinden olan Ruznâme-i Evvel Dairesi'ne girmiş burada Kılıç (Kıncı) Ali Efendi'den malî usulleri öğrenmiştir (1671) Defterî Mehmed Paşa, hocası Kılıç Ali Efendi'nin tecrübelerinden faydalanarak defterdar mektupçuluğuna getirilmiş ve burada çalışmıştır. Daha sonra Sarı Mehmed Paşa'nın işinde gösterdiği titizliği dikkatini çeken Râmi Mehmed Paşa, onu başdefterdarlığa tayin etmiştir (5 Mayıs 1703). Nitekim Sarı Mehmed Paşa, bu makama kısa süreli aralıklarla yedi defa getirilmiştir (Devhâtü'l- Meşâyih, 1978).

Sarı Mehmed Paşa, Edirne Vak'asına kadar defterdarlık hizmetinde bulunmuştur (1703). Asilerin, II. Mustafa'yı hal' ederek III. Ahmed'i tahta çıkarmaları sonucu devletin yüksek kademelerinde değişiklikler yapan bu grup, defterdarlık makamına da müdahele ederek göreve önce Muhteşem Mehmed Efendi'yi, birkaç gün sonra da Darbhâne Emini Muhsinzâde Abdullah Efendi'yi getirmişlerdir. Dolayısıyla Sarı Mehmed Paşa'nın defterdarlık görevinde kısa süreli aralıklarla bulunmasına asilerin II. Mustafa'yı tahttan indirip III. Ahmed'i tahta çıkarmalarına ve yönetime el koyarak defterdarlığa Muhsinzâde Abdullah Efendi'yi getirtmiş olmaları gerekçe olarak gösterilebilir (Mehmed Râşid, 1282). Asilerin bu tür eylemlerine karşı Mehmed Paşa ise Edirne'de bulunduğu sıralarda olaylara adının karışmaması için bir süre gizlenmek zorunda kalmıştır. Tüm bu olayların akabinde Abdullah Efendi, sürgün edilen halka ait malları, Feyzullah Efendi ile işbirliği yaparak para ve eşyalarına el koyup Bâb-ı Hümâyün'da saklamışlar ve bu para ve mallardan ihtilâlcilerin masraflarını karşılamışlardır. Bu olay üzerine III. Ahmed'in tahta geçmesiyle birlikte asiler asker için tedarik edilmesi gereken cülus bahşişini zamanda tahsis edemeyen Abdulah Efendi'yi görevinden almıştır (Naîmâ, 1280). Dolayısıyla asiler Sarı Mehmed Paşa'ya canına ve malına zarar verilmemesi şartıyla tekrardan göreve gelmesi için teklifte bulunmuşlardır. Bu çerçevede Defterdar Sarı Mehmed Paşa, defterdarlık görevine getirilir

getirilmez kapıkulu askerlerine kısa sürede cülûs bahşişlerini dağıtmıştır. Ancak tekrardan görevinden alınarak eski görevi olan Rûznâmçe-i Evvel memuriyetliğine dönmüştür. Birkaç ay geçtikten sonra 29 Şubat 1704 tarihinde yeniden defterdarlık makamına tayin edilmiştir. Bu arada devletin hazinesinde yaşanan sıkıntılar sebebiyle Defterdar Sarı Mehmed Paşa, cülûs bahşişinin yanında mevâciblerin de tedarik edilmesi noktasında sorunlar yaşamıştır (Babinger, 1982; Tahir, 1333). Bu arada isyancılar karşısında zor durumda kalan III. Ahmed, onlardan birkaç gün süre vermelerini talep etmiş ancak bu teklifi kabul edilmemiştir. Bunun üzerine padişah Defterdar'a en kısa sürede bu işi halletmesini emretmiştir. Sarı Mehmed Paşa ise cebeci ve yeniçeri takımının mevâcib ve cülus bahşişlerini talep etme şekillerini "ateş-i ızdırab-ı hayrete düşürmeleri" şeklinde yorumlamıştır. Mehmed Paşa, padişahın talebi üzerine ne yapacağını şaşırmış bir vaziyette hemen işe koyulmuş kendince bir hesap yaparak şu kanaatlere varmıştır. Ona göre mirî arazilerin satışı söz konusu olsaydı hazinede para olurdu. Ancak yakın zamanda imzalanan Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasına neden olan Rusya, Avusturya ve Venedik'le on yıl süren savaşların yapılması hazine gelirlerini tüketmiş bu durum da verilecek olan paranın tahsis edilmesini geciktirmiştir (Özcan, 1994). Defterdar Sarı Mehmed Paşa, bu durumdan az bir zararla kurtulmak için kısa süre içerisinde cülus bahşişi için 3688 kese, cebecilerin geçmiş mevâcibleri için ise 250 kese olmak üzere toplam 3938 kese parayı temin etmeyi başarmıştır. Ancak sorunlar bunlarla bitmemiş bostancı takımı da eski mevâciblerinin verilmesini talep etmişler hatta isyan çıkarmışlardır. Bu noktada Saray-ı Hümâyun muhafızı olan Bostancı Ocağına, padişahın talimatıyla "hattı hümayun" verilerek mevâciblerinin ödeneceğine dair teminat verilmiştir. Ancak devlet hazinesinin bomboş olması sebebiyle padişahın emri sekteye uğramıştır. Ödenmesi gereken paranın gecikmesi üzerine bostancılar başları olan Edirneli Mehmed Ağa'nın etrafında toplanarak mevâciblerin ödenmesi hususunda padişahı sıkıştırmışlardır. Bu olay üzerine Meşveret Meclisi sarayda toplanarak ulufelerin ödenmesi gerektiğini yoksa padişaha karşı güvenin daha da sarsılacağını söylemiş ve bu paranın bulunması için Sarı Mehmed Paşa'yı görevlendirmişlerdir. Dolayısıyla kısa sürede ödenen mevâcibler sonucu 773 bostancı kapıya çıkarılmıştır (Silahdâr, 1928). Defterdar Sarı Mehmed Paşa, bu zorlu süreçte İstanbul'da toplanan bir grup askerin de ayaklanması sonucu para tahsisi noktasında çok sıkıntı çekmiştir. Onlar için ise 2.600 kese akçe gerekmektedir. Fakat dağıtılan onca cülus ve mevâcibten sonra bu paranın temin edilmesi Mehmed Paşa için o kadar zor olmuştur ki o bu durumu şu sözleriyle anlatmıştır: "Der-akab bu mikdar akçeler dahi mevâcib için

ıcaleten tedarükü bir vechile mutasavver olmadığı cümlenin malûmu olmağla ser-cünban-ı hayret ü ıztırâb olarak, gavta-hâr-ı girdâb-ı efkâr oldum". Bu sözlerinin ardından Defterdar Sarı Mehmed Paşa; "Bu parayı Allah'ın inayeti, peygamberin mucizatı bereketi ve padişahın uğuruyla tedarik ederek bütün ocaklara tevzi edeceğiz. Böylece yeniçeri, cebeci serdengeçtileri, bazı söz sahiplerinin ve öteki asker taifelerinin birkaç gün içinde ulufelerini alarak Anadolu ve Rumeli taraflarında sakin olanların yerlerine gidip dağıldıklarını göreceğiz" diyerek harekete geçmiştir (Sarı Mehmed Paşa, 1969, s. XVI).

Mali işlerde her defasında üstün yeteneğini ortaya koyan Defterdar Sarı Mehmed Paşa, bu sorunu da kısa sürede çözmesine rağmen görevinden alınarak tekrardan eski görevi olan Rûznâmçe-i Evvel memuriyetliğine tayin edilmiştir. Firari Hasan Paşa'nın Rumeli Beylerbeyliğine tayini sonucu boşalan defterdarlık makamına üçüncü defa getirilmiştir (1704). Bu defa görevinde uzun süre çalışma fırsatı bulan Defterdar Sarı Mehmed Paşa, o sırada Çavuşbaşı Türk Ahmed Ağa ile sadaret kethüdası olan Osman Ağa arasında bazı anlaşmazlıklar çıkınca Türk Ahmed Paşa'nın tarafını tutmakla ve Osman Ağa ile de tartışmak suçundan Şubat 1705 tarihinde görevinden azledilmiştir (Mehmed Râşid, 1282). Mehmed Paşa hep sudan sebeplerle görevinden alınmış sanki azledilmesi için elden gelen ne varsa yapılmıştı. Mehmed Paşa'nın yerine defterdarlık makamına getirilen Haraç Muhasebecisi Davul İsmail Efendi ancak dört ay gibi süre bu görevde kalmış daha sonra o da azledilmiştir. O dönemde şu bir hakikatti ki Defterdar Mehmed Paşa, devletin en zor ve en sıkıntılı zamanlarında ümidini kaybetmeden başarıları ile tanınan bir kişidir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, tekrardan dördüncü kez defterdarlık makamına tayin edilmiştir. (Haziran 1705) Uzun süre görevinde kalan Mehmed Paşa, Haziran 1705'de Başdefterdarlık görevine yükselmiş nitekim bu makama Şubat 1708 ila Ocak 1712 tarihlerinde kısa aralıklarla getirilmiştir. Tam olarak on üç buçuk ay bu görevde kalan Defterdar Sarı Mehmed Paşa, ne yazık ki 1706 yılında azlolunarak yerine Seyyid Yahya Efendi atanmıştır. Yahya Efendi bu görevi istemediğini dile getirmiş yerine mevkufat halifelerinden Damad Mehmed Efendi getirilmiştir (Uzunçarşılı, 1988). Damad Mehmed Efendi'nin de azledilmesiyle on dokuz ay aradan sonra Defterdar Sarı Mehmed Paşa 1708 yılında beşinci kez şıkk-ı evvel defterdarlığına tayin edilmiştir. Görevi süresince bazı kişiler tarafından tahrik edilen Mehmed Paşa veziriazamın gözünden düşmüş ve 1709 yılında azledilmiştir. Bu durumlar karşısında daha fazla tahammül edemeyen Mehmed Paşa, Kumkapı'da bulunan evine çekilerek kendi halinde yaşamaya karar vermiştir. Bu durum çok fazla sürmeden Çorlulu Ali Paşa tarafından kendisine Selanik mutasarrıflığı

verilmiş ardından Bender muhafızlığında hazır bulunması istenen eski İstanbul Ağası Derviş Mehmed Ağa'nın firari ile Kocaeli Sancak Mutasarrıflığına getirilmiştir (Özcan, 1994; Pakalın, 1978). Bu arada Mehmed Paşa'nın Rusya ile savaş ihtimalinin oluşması üzerine yaklaşık iki yüz sipahi ile silahdâr serdengeçtilerini Bender'e götürmesi emredilmiş Bender'den dönüşte de altıncı defa (1712) defterdarlık makamına getirilmiş ancak bilinmeyen bir meseleden ötürü Haziran 1712 tarihinde azledilmiştir. Azli sonrası Ocak 1713'te Tersane-i Âmire Eminliği görevine atanmış olup Rusya ile sınır anlaşmazlığı meselesinde kurulacak olan komisyonda yer almıştır (1713). Aynı yıl içerisinde Prut Antlaşması'nın imzalandığı sıralarda Osmanlı-Rus sınır hattının tespiti için görevlendirilen heyette de hazır bulunmuştur. Başdefterdarlık görevinin yedinci yılında Mehmed Paşa, Sadrazam Damad Ali Paşa'nın etrafında bulunan ilim ve fazilet sahibi devlet adamlarından biri olma yolunda ilerlemiştir. Böylece Mora seferi sırasında (1715) Eğriboz'da ordunun nakli işinde görevlendirilmiştir. Osmanlı- Avusturya savaşlarına katılan Mehmed Paşa, bu sırada yedinci kez defterdarlığa getirilmiş Damad Ali Paşa'nın Mora Fethi sırasında da görev almıştır (1716). Bu arada görevindeyken iki binden fazla köy ve arazilerin kayıt defterleri asiler tarafından imha edilmiş olup bunların yeniden kayıt altına alınması Mehmed Paşa tarafından yapılmıştır. Ayrıca Avusturya savaşlarına katılarak Kâtip Ali Paşa'yı da bu savaşa katılması için ikna etmiştir. Nitekim bu savaş sonucunda Damat Ali Paşa, şehit olunca sadrazamlık makamını isteyenlerden biri de Mehmed Paşa olmuştur. (1716) Ancak sadrazamlık makamına III. Ahmed'e yakınlığı ile bilinen Mevkufatçı Nevşehirli İbrahim Paşa'nın da telkinleriyle yaşlı vezir Koca Halil Paşa getirilmiştir. Bu sırada Prens Öjen komutasında olan Avusturya ordusu Tımışvar'a kadar gelmiş Sarı Mehmed Paşa'nın ise sadrazamlık makamına olan düşkünlüğünü gören padişah yaşlı sadrazama yardım etmesi karşılığında ona sadrazamlık vaadinde bulunmuştur (İlmiye Salnamesi, 1334).

Padişahın vaadinin gecikmesi ve çevrenin de etkisi üzerine Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın sabırsızlığı daha da artmıştır. Sadrazamlık makamı için hırslanan Mehmed Paşa, padişahın şahsına yönelik söylediği sözler neticesinde sadrazam olma yolunda Nevşehirli İbrahim Paşa'nın önünü açmıştır. Bu arada Edirne'de olan Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1717 yılında Selanik muhafızlığına atanmıştır. Öte yandan Şehit Ali Paşa'nın ölümü üzerine Fatma Sultan'la izdivaç gerçekleştiren bunun yanında Rikâb-ı Hümayûn Kaymakamlığına yükselerek barış yanlısı olan Nevşehirli İbrahim Paşa ile Tımışvar 'ın düşman elinde olduğu müddetçe barışın mümkün olmadığını dile getiren Mehmed Paşa

arasında gittikçe kızgınlaşan bir rekabet başlamıştır. Sadrazam olma hevesi Defterdar Sarı Mehmed Paşa'ya istem dışı davranışlar yaptırmış nitekim ordu Edirne'ye gelmediği müddetçe, kimseye mukataa verilmeyeceğini ancak bu yönde karar verilmişken böyle bir aksi davranışta bulunması padişahın Mehmed Paşa'ya olan güvenini sarsmıştır. Bu durumu fırsat bilen İbrahim Paşa ise Petervaradin Bozgununda sadârete Sarı Mehmed Efendi'yi münasip gören III. Ahmed'i, bu fikrinden caydırmaya muvaffak olmuştur. Bu durumda padişah Selanik'e ulaşınca ilkbaharda hat çıkartarak yapılacak sefer için Defterdar Sarı Mehmed Paşa'dan şahsına ait mal ve parası ile tahsis etmek üzere kendi kapı halkından 3.000 asker talep ederek Niş Ovası'nda hazır bulunmasını emretmiştir. Aslında padişah bu hatt-ı hümayunla Mehmed Paşa'ya olan tutumunu açıkça göstermek istemiştir. Bu sırada padişahın hattına uygun 3000 askerin tevcihi Defterdar Sarı Mehmed Paşa için zor bir görev olmuştur. Bu kadar kısa süre içerisinde kendi kapı halkından bu sayıyı temin etmesi devlet desteği olmadan mümkün değildir. Bu durum karşısında çaresiz kalan Mehmed Paşa, padişah hakkında birtakım sözler söylemiş nitekim bu sözler Damad İbrahim Paşa gibi rakiplerinin ellerine koz vermeye yetmiştir. Ayrıca buna bir de Selanik'te halka zulmetme, Tımışvar' ın dış güçler tarafından kuşatılması gibi sebepler de eklenince Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Kavala Kalesi'nde hapse mahkûm edilmiştir. Bunun yanında İstanbul'daki tüm mal varlığına el konulmuştur. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Mart 1717 tarihinde idam edilmiş cenazesi ise Kavala'daki Ulu Cami'nin avlusuna defnedilmiştir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Şehzade Camii'nin civarında bulunan Firuzağa Mahallesi'nde ve evinin bulunduğu Kumkapı'da iki çeşmesi vardır (Uzunçarşılı, 1988).

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Osmanlı Devleti'nin en buhranlı zamanlarında yaklaşık yarım asır defterdarlık gibi önemli bir makamda başarılı hizmetlerde bulunmuştur. Ancak Petervaradin Bozgunundan sonra padişahın kendisine karşı olan teveccühüne gölge düşüren bazı menfaatperestlerin de etkisiyle birtakım tedbirsiz ve sabırsız davranışları sergilemiş olsa da idamına asıl sebep III. Ahmed'in etrafını saran ve sürekli telkinlerde bulunan Nevşehirli İbrahim Paşa gibi rakiplerinin olmasıydı. Kendisine yapılan suçlamalara karşı sessiz kalamayan Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın bu tutumu sadrazamlık gibi önemli bir makama getirilmesi noktasında liyakatine gölge düşürmüştür. Ayrıca Mehmed Paşa'nın Köprülü Ailesi gibi savaşçı bir aile ortamında yetişmesi, yumuşak ve barışçı olan III. Ahmed'in damadı ve veziriazamı olan İbrahim Paşa'nın karakterine ters düşen bir durumdur. İdam edilmesinden bir sene sonra Damat İbrahim

Paşa'nın sadarete getirilmesiyle başlayan Lâle Devri gibi zevk ve sefa dönemiyle birlikte Mehmed Paşa gibi asrın adamlarının devri de sona ermiştir (Ata Bey, 1293).

4.2. Eserleri

4.2.1. Zübde-i Vekâiyat

Eser 1714-1716 yıllarında kaleme alınmış olup 1656-1704 yılları arasında cereyan eden olayları bir vekayinâme tarzında nakleder. Eser iki ana bölümden oluşur. Ancak Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan IV. Mehmed'in tahta çıkışına kadar ki muhtasar kısım ile Kahire Nüshası bu bölümlerden bağımsız tutulmuştur. Birinci bölüm 1656-1671 yılları arasını ihtiva eder. Bu kısım giriş mahiyetinde olup çok kısa tutulmuştur. Müellif bu bölümde IV. Mehmed'in cülusunun ilk yıllarında ülkede meydana gelen üzücü olayları dile getirmiş ayrıca o dönemde övgülere mazhar olan Köprülü Mehmed Paşa ve oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadaretleri sırasındaki olayları ve gerçekleştirilen fetihleri nakletmiştir. İkinci bölüm eserin asıl metnini oluşturur. Nitekim bu bölümde 1671-1704 yılları arasındaki hadiseler ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Ayrıca müellif bu bölümde bizzat yaşadığı ve şahit olduğu olayları da nakletmiştir. Bunun yanı sıra eserde padişahların kendi zamanlarında hizmette bulunan sadrazamlar, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, şeyhülislâmlar, İstanbul kadıları ve nakibüleşrafların sadece tayin ve azil tarihleri listeler halinde verilmiştir. Zübde-i Vekâyiat'ın konu başlıkları, gerçekleştirilen fetihler, muhasara ve yenilgiler, bilhassa II. Viyana Muhasarası hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Ülkelerarası barış görüşmeleri ve antlaşmaları, maddeler şeklinde sıralanmış; Karlofça Antlaşması, arza girme, elçi kabul merasimleri, cülûs, şehzade doğumları, sünnet ve evlenme şenlikleri, hil'at giyme töreni, bayramlaşma ve Mevlid merasimleri, mevâcib ve zahire tahsilatı; katl, azl, nasb, vefeyât ve müsadere olayları; ayrıca IV. Mehmed ve II. Mustafa'nın hal'i hadiseleri neticesinde zuhur eden iç karışıklıklar müellifin bizzat şahit olduğu ve içerisinde bulunduğu Edirne Vak'ası'nın sebepleri, olayın oluş safhası ve sonuçları, eyaletlerde ortaya çıkan ihtilâl ve karışıklıkların neler olduğu şeklinde sıralanabilir. Bunun yanında Orta-Macar Kralı olan Tököli İmre'nin Osmanlı Devleti'ne iltica etmesi, yangın olayları, yağmur, fırtına ve zelzele felâketleri sonucu oluşturulan inşa ve tamir faaliyetleri, devletin mali alandaki sıkıntıları, para durumları ile dönemin diğer bazı gelişmeleri hakkında bilgi vermesi açısından önemli bir kaynaktır (Özcan, 1994).

Zübde-i Vekâiyat dönemin şartlarına göre oldukça sade bir dille kaleme alınmıştır. Bunun yanında yaşadığı dönemde ilim camiası tarafından pek dikkate alınmayan bir eser izlenimi de vermiştir. Bu duruma neden olarak ise müellifinin yaşadığı sıkıntılar ve kötü sonla biten hayatının yanında o dönemde Vak'anüvis olan Mehmed Râşid Efendi'nin (ö. 1735) kaleme aldığı eserinin daha rövanşta olması gösterilebilir. Ancak bu eser Râşid tarihine kaynak teşkil etmiş olup müellif eserinde 1703 yılına kadar bölümlerin tamamına yakınını Zübde-i Vekâyiât'tan faydalanarak yazmış hatta intihal derecesine varan bir eser kaleme almıştır. Zübde-i Vekâyiat'ın İstanbul kütüphanelerinde on iki nüshası vardır. Bunun yanında biri Viyana Millî Kütüphanesi'nde, diğeri de Kahire Hidiviyye Kütüphanesi'nde olmak üzere toplam on dört nüshası bulunmaktadır. Ayrıca nüshalarıyla ilgili müellifin eserinde "XVIII. yüzyılda istinsah edilen bu yazmaların en iyileri, Süleymaniye Kütüphanesi (Esad Efendi, nr. 2382), Viyana Millî Kütüphanesi (nr. H.O. 85), Kahire Hidiviyye (nr. 160/8956) ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanelerinde (Revan Köşkü, nr. 1226) bulunan nüshalardır." şeklinde bilgiler de mevcuttur. Sarı Mehmed Paşa eserinde Hoca Sâdeddin 'in Tâcü't-Tevârih'i, Peçuylu İbrahim'in Peçevî Tarihi'ni, Ramazanzâde Mehmed Paşa'nın Tarihi'ni, Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr'ını, Vecîhî Hasan Efendi'nin eseri ile Nişancı Abdi Paşa'nın Vekâyi'nâme'si ile İsazâde Tarihi adlı eserleri kaynak olarak kullanmıştır. Eserde Mehmed Paşa'nın bizzat müşahede ettiği olayların anlatıldığı bölüm eserin esas kısmını oluşturur. Nitekim Prof. Dr. Abdülkadir Özcan eserin tenkitli tahlili ile transkripsiyonlu kısmını yayınlamak amacıyla bir doktora çalışması yapmıştır. Eser, Türk Tarih Kurumu yayınları arasından çıkarılarak baskı için hazır hale getirilmiştir. Tüm bu bilgilere ek olarak eserde başlangıçtan 1684 yılına kadar geçen süre "Olayların Özü" adıyla aynı kişi tarafından sadeleştirilmiş ve üç cilt halinde yayımlanmıştır (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1977).

4.2.2. Nesâyihü'l -Vüzerâ Ve'l -Ümerâ

Devlet yönetimine ve toplum düzenine ilişkin kaleme aldığı bu eser, devletin kademelerinde uzun yıllar önemli hizmetlerde bulunan Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın faydalı öğüt ve tavsiyelerini ihtiva etmesi yönüyle siyasetnâme niteliği taşır. Devletin yüksek makamlarında görev yapan kişilere rehberlik etmesi açısından da önemli bir eserdir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, eserini defterdarlık makamında kaldığı süre zarfında kendi tecrübelerine dayanarak kaleme almıştır. Ayrıca eserinde savunduğu görüşlerini dile

getirmesi de dikkat çekicidir. Eser Zübde-i Vekâiyat ’la aynı tarihler arasında yazılmıştır. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, kitabının giriş kısmında eserini yazma amacını anlatmıştır. Eserinde olayları anlatırken yer yer ayet ve hadislerle de süslemiştir. Ayrıca Lütfî Paşa’nın Âsafnâme ’sinden de oldukça faydalanmış ve anlattığı konuyu destekleyici nakillerde bulunmuştur. Eser XVIII. yüzyıl ’da Osmanlı Devleti’nin merkeziyetçi yapısında görülen karışıklıkların ve sorunların gözlemlenmesine dair orijinal bilgiler ihtiva etmesi açısından önem taşır. Ayrıca eser bu dönemde cereyan eden olayları tenkitçi bir bakış açısıyla değerlendirme fırsatı da vermiştir (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1830).

Nesâyihü’l-Vüzerâ ve’l -Ümerâ dokuz bölüm ve iki zeyilden oluşmaktadır. Buna göre birinci bölüm sadrazamın ahlâkî tutum ve davranışlarından, ikinci bölüm makam sahiplerinin hal ve hareketleri ile rüşvetin zararlarından, üçüncü bölüm hazine defterdarında olması gereken nitelikler ile Yeniçeri Ocağı’nın durumundan, dördüncü bölüm Bektaşi Ocağı’ndan, beşinci bölüm reayanın ahvali, zulmün ve gariplerin siteminin zararlarından ve halka eziyetin kötü neticelerinden, altıncı bölüm sınır erleri ve ordu komutanlarının nitelikleriyle düşman ve serhad boylarının durumundan, yedinci bölüm cimrilik-cömertlik, hırs- aç gözlülük, kibir-kıskançlık, tevazu-gurur, güzel huy, kötü huy ve ikiyüzlülük gibi davranışların neler olduğundan ve bu davranışların toplum hayatına etkilerinden, sekizinci bölüm sadık dost, çekiştirme ve arabozuculuğun devlet ve topluma zararlarından, dokuzuncu bölüm zeamet ve timar hallerinden bahsetmektedir. Eserin zeyillerinde ise “bid‘at-ı hasene’ ve ‘bid‘at-ı seyyie” konuları ile tımar tevcihlerinden söz edilir Nesâyihü’l-Vüzerâ’nın orijinal metni Walter Livingston Wright tarafından önsöz, giriş, İngilizce değerlendirme ve tercümesi ile birlikte Amerika’da yayımlanmıştır. Bunun yanında eserin ayrıca Hüseyin Ragıp Uğural tarafından “Devlet Adamlarına Öğütler” adı verilen ve sadeleştirilen metin yanında orijinal metnini ihtiva eden yeni harflerle yazılmış bir nüshası da vardır. Bunun yanında Şehit Ali Paşa’ya atfedilen ‘Talimatnâme’ adlı çalışmanın da Nesâyihü’l-Vüzerâ ve’l-Ümerâ ’nın tam bir hulâsası olduğu da tespit edilmiştir (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1969).

5. DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA'NIN "NESÂYİHÜ'L-VÜZERÂ VE'L ÜMERÂ" ADLI ESERİNE GÖRE OSMANLI'DA DEVLET YÖNETİMİ VE TOPLUM DÜZENİ

Osmanlı'da devlet yönetim anlayışı ve toplumsal düzen ile ilgili verilen bilgilerden yola çıkarak Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın devlet yönetimi ve toplum düzenine ilişkin görüşlerini kaleme aldığı dokuz bölümden oluşan eseri, başlıklar halinde incelenecektir.

5. 1. Sadrazamların Ahlak ve Davranışları

Allah tarafından verilen saltanat gereğince padişahın yerine getirmesi gereken bazı görev ve sorumlulukları vardır. Padişah bir yöneticidir ve elinin altında bulunan tüm kişilerden sorumludur. Bu nedenle padişah elinin altındaki müslim halkın işlerini düzene koymalı, gayr-i müslim tebaanın ise durumlarını iyileştirme yoluna gitmeli ve müslim ve gayr-i müslim tüm halkı her türlü tehlikelerden korumalıdır. Tüm bu işlerin yerine getirilmesi için yetişmiş veziriazam ve sadrazamlara ihtiyaç vardır (Âli Mustafa Efendi, 2015). Defterdar Sarı Mehmed Paşa, eserinde bu durumu şu şekilde ifade etmiştir. "Bu amaçla çalışmaların ürününü elde etmek, mal ve yiyecek biriktirmek, deniz gibi hazineler meydana getirmek, evreni yaratan Tanrı'nın emaneti olan reaya fukarasının ve bütün Tanrı kullarının güven ve rahatını, dirlik ve düzenliğini korumaya çalışan, dindar, doğru ve Aristo gibi akıllı bir veziri tam yetkiyle vekil tayin buyurup "emanetleri ehline veriniz" sözü uyarınca yurt işlerinin yoluna konulup düzenlenmesi reayanın hallerinin iyileştirilmesi bu vezire bırakılmalı ve bu vezir hükümet işlerinde tam bağımsız kılınmalı, yüksek katına sunulan işlerin döndürülmemesi devlet ve memleket gereklerinin en önde gelenlerinden ve saltanat usullerinin en önemlilerinden olduğu "Güneş gibi parlak ve gün gibi bellidir" (Sarı Mehmed Paşa, 1830, s. 21).

Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin yönetim sistemi ve toplum düzenine ilişkin görüşleri iki kısma ayrılır: 'Adalet' ve bu kavramla örtüşen "adâlet dâiresi" ve "erkân-ı erbaa" prensipleridir. Defterî Mehmed Paşa adaletin herkes için önem verilmesi gereken bir değer olduğunu söylemiş bunun yanında özellikle padişahların bu hususta daha dikkatli davranmaları gerektiğini ifade etmiştir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa'ya göre adaletin gözetilmesinden kasıt hazine gelirlerinin artması ve bu duruma bağlı olarak da

halkın refah ve mutluluğunun sağlanmasıdır (Sarı Mehmed Paşa, 1969). Bu duruma paralel olarak hazine gelirlerinin düzenli olarak arttırılması için ise halkın çokluğu ve ülkenin daha bayındır hale gelmesi gerekmektedir. Yaşadığımız toprak parçasının bayındır hale gelmesi ise adalet ile mümkündür. Eğer bir ülkede her şey harap ve bitap haldeyse orada halkın zengin olması mümkün değildir. Ayrıca buna bağlı olarak vergi de verilemez. Bu anlayış çerçevesinde Defterdar Sarı Mehmed Paşa eserinde adâlet dâiresi ni şu şekilde tanımlamıştır: "Mülk durmaz eğer, olmazsa rical, Lazım amma ki ricale emval. Mal tahsili raiyetten olur. Bağ ü bostan ziraatten olur. Olmasa adl reâyâ durmaz, Adlsiz çetr ikamet kurmaz Adldir asl-i nizâm-ı âlem Adlsiz saltanat olmaz muhkem Mülkde zelzele gaflettendir. Terk-i ahkâm-ı şeraittendir. Bağıban etmiyecek çeşmini baz bağına herkes eder dest-i dıraz" (Sarı Mehmed Paşa, 1830, s. 11). Tüm yetkileri elinde bulunduran veziriazamlar halkın durumunu iyileştirmek için doğruluk ve adaletten ayrılmamalı, kötü usulleri ortadan kaldırarak herhangi bir sorun ve aksaklık karşısında isyan ateşini alevlendirmeden güzel hizmetlerde bulunmaya gayret etmelidirler. Şeriate dair hüküm verirken de büyük-küçük, zengin-fakir ayrımı yapmadan herkese eşit bir şekilde muamelede bulunmaları gerekir. Sadrazamın doğru sözlü olup kendi menfaati için padişaha karşı yalan söylemekten kaçınması bunun yanında padişahla olan münasebetlerinde içte ve dışta yer alan şahısları işlerine karıştırmaması da önemli bir husustur. Ayrıca vezirler sır saklamayı bilmeli Allah'ın yeryüzünde halife ilan ettiği İslam padişahına karşı daima hayır dua etmelidir (Lutfî Paşa, 1972). Bu durumu Sarı Mehmed Paşa şu sözleriyle ifade etmiştir: "Kıl dua. Padişaha söğme sakın Anı zira halife kıldı Allah Sen o zât-ı şerifi sanma güzaf. Ki odur yeryüzünde zıllullah". Sadrazamlar padişaha hizmet ve övgüde gönülden bağlı olmalıdırlar. Sarı Mehmed Paşa'ya (1830) göre, bir veziriazam veya sadrazamın padişahın hizmetinden kıvanç duyması dünya ve ahiret saadeti için yeterlidir. Ancak şurası da bir gerçek ki sadrazam veyahut veziriazam padişahın kendilerine göstermiş olduğu ilgiyi gurur vesilesi yapmamalı bu duruma bağlı olarak da halka karşı giyim ve kuşamıyla dahi büyüklük taslamamalıdırlar. Bunun yanı sıra padişahın herhangi bir kimseye beslediği sevgiyi kıskanmamalı, kin ve garez ederek o kimsenin şerefi ve haysiyetini de kırmamalıdırlar. Ayrıca halktan rüşvet yoluyla para cezası adı altında mal toplama sevdasına da düşmemeleri gerekir. Bu cümleden olarak halktan zorla alınan malların devlet hazinesine girmesinin devletin yok olmasına sebep olacağını sadrazamın bilmesi esastır (s. 8). Defterdar Sarı Mehmed Paşa'ya göre "Zira bir işi uygun olmayan bir şekilde görüp kötü kişi olmaktansa azli seçerek halk arasında

beğenilmek yeğdir". Eserde Serhad ağalığının, dizdarlık ve alaybeyliklerinin hak edene verilmesi gerektiği ve ölüm veyahut azl durumu olmadıkça bu kimselerin görevlerine son verilmesinin uygun olmayacağı belirtilmiştir. Ayrıca defter dışı tımar ve malikâne verilmesi de akla ve mantığa aykırıdır. Bunun yanında Mehmed Paşa, eserinde saltanattan beklenenin dünya hayatının oyun ve eğlencesine dalmak demek olmadığını, zamanı saltanatın önemli işlerine harcamak gerektiğini, saza, söze ve diğer boş işlere meyletmenin doğru olmadığını, yersiz konuşmalara dalmadan sohbetlerde daima din, devlet ve ülkeyi korumaya yönelik konuların konuşulmasının gerekli olduğunu vurgulamıştır. Gerek padişah gerekse devlet adamları her zaman kutsal şeriatın izinden giderek adalet üzere hareket etmeye gayret etmelidirler. Zira adalet hakkında Peygamberimiz (sav) "Bir saatlik adalet, yetmiş yıllık ibadetin yerini tutar" buyurmuşlardır. Bu konula ilgili Sarı Mehmed Paşa ise şöyle demiştir "Bütün amirlerin adalete uygun davranmaya çalışmaları gerekir. Fakat padişahlar bu konuya herkesten daha fazla önem vermelidirler. Zira adalet hazinenin artmasına ve halkın çoğalmasına yol açar. Hazine ise halkın çokluğundan ve ülkenin bayındırlığından kaynak alır. Memleketin ümranı ise adalet iledir. Harap olan bîr ülkenin maldan nasibi olmaz ve halkı zenginlikte yetersiz olur" (Sarı Mehmed Paşa, 1969, s. 28).

Para durumuyla ilgili konularda bilhassa fiyat listesinin denetimi sadece kadıya ait olmamalı, sadrazamlar da narh defterleriyle ilgilenmelidir. Zira narh işleriyle ilgilenilmediğinde herkes istediği gibi mal alım satımı yapar, dolayısıyla kazandığı helal mala haramlık zehrini katar. Halk, herhangi bir şikâyetinde düşmanından intikam almak için birçok kimseyi kızdıracak ve ipe sapa gelmeyen cümleler sarf edebilir. Bu sözlerin olduğu gibi kabul edilmemesi ve doğruluğunun araştırılması gerekir. Bu konuda Sarı Mehmed Paşa "İster af, ister cezalandırma söz konusu olsun, nasıl bir işlem yapmak gerekiyorsa onu iyice araştırarak uygulamak ve hiçbir zaman acelecilik tehlikesine düşmemek gerekir" demiştir. Sadrazamlar rahata ve uykuya düşkün olmamalı, özellikle gece çok uyumayı adet edinmemelidirler. Ayrıca ihtiyaç sahiplerinin işlerini mümkün olduğunca zamanında yapmaya gayret etmelidirler. Hallerinden haberdar olmalı, borç para istediklerinde temin etmeye çalışmalıdırlar. El altında bulunan halkın korunması için hazineden harcamaya çalışmalı, kanunları uygulama noktasında sağlam belgelerle hareket etmelidir. Ayrıca reayanın iyi idare edilmesi, korunması, memleket ahvalinin muhafazası, halka yapılan haksızlıkların da önüne geçilmesi gerekir. Bunun yanında sadrazamlar aslı araştırılmadan kimsenin üzerine suç yüklenmesine müsaade etmemelidirler. İyi huylu kimselerle sohbet edip daima gizli ve açık edep üzere olmaya gayret etmeli, herhangi bir

işi, öğünmek ve şöhret olmak için yapmamalıdırlar. Mehmed Paşa, şöhretin kişi için bir tür afet olduğunu ileri sürmüştür. Bu konudaki düşüncelerini şu sözleriyle dile getirmiştir: "Nola tutsa cihanı kibr-ü riya Halk-ı âlem esir-i şöhrettir. Sakın ey zinete tefahür eden Gafil olma ki şöhre âfettir" (Sarı Mehmed Paşa, 1969, s. 36).

Osmanlı'da devletin hizmetinde olan kişiler zorluklara karşı sabır ve tahammül etmeli, dünya malına aldanıp kibirlenmemeli, makam ve mevki elde edemediklerinde ise üzülmemelidirler. Mal toplama kaygısıyla halka zulüm, işkence ve eziyet etmekten kaçınmaları gerekir (Sarı Mehmed Paşa, 1830; Hırzü'l-Mülûk, 1454).

5.2. Makam Sahiplerinin Halleri ve Rüşvetin Zararları

Defterdar Mehmed Paşa, eserinde taşrada olan makam sahiplerinin yolsuzluk suçuyla yargılanmasından önce bu durumun doğruluğunun araştırılması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca yönetim ile ilgili işlerin makamları belli, şeriat ve dünya işlerinden haberdar olan kimselere verilmesini de tavsiye etmiştir. Zira o, bütün devletlerde vatan ve milletlerin hüsrana uğramalarında karışık ve bozuklukların ortaya çıkmasında yegâne sebebin "Emanetleri ehli olanlara veriniz", prensibinin ihmal edilmesi bunun yanında rüşvet, adam kayırma veyahut rica ile makama getirilenlerin iş bilmezlikleri olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte müellif iş bilen iş erlerinin beyzade olmadıkları için bir köşeye atılmalarına karşı çıkmış uygun olan kişilerin devlet hizmetlerinde görev alması gerektiğini ifade etmiştir. Rüşvet vererek ehliyetsiz kimseleri devlet yönetiminde söz sahibi yapmak ahlaki ilkelere aykırı bir durumdur. Çünkü rica, teklif ve rüşvetle hassas bir kurum olan devletin önemli kademelerinde hizmetlerde bulunan şahısların varlığı tüm kötülük ve fitne tohumlarının büyümesine bunun yanında İslam toplumu için bela olmasına dolayısıyla din ve devleti kökünden yıkan toplumsal düzenin de bozulmasına sebebiyet verir (Hırzü'l-Mülûk, 1454). Nitekim bu konuda Peygamberimiz, "Rüşvet verene de yiyene de Allah lanet etti" buyurmuştur. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, eserinde rüşvet ile ilgili şu cümleleri de dile getirmiştir. "Bir devlet hizmeti rüşvetle verilmek lâzım gelirse bu yol Allah göstermesin o kimse devlet tarafından çeşitli zulümler yapmağa yetkilendirilmiş olmak yüzünden fakir ahaliye zulüm ve yolsuzluklar yaparak fakirler üzerine ateşler salup halkı perişan ve mamur mülkü harap ve viran eyler" (Sarı Mehmed Paşa, 1969, s. 41).

Kendisi birkaç defa azl olan Mehmed Paşa, defterdarın azli gerektiğinde tahkir edilmemesini, itibarı için kendisine ya bir has verilmesini ya da mertebesinden aşağıda

olmayan bir memuriyetle işine devam ettirilmesi gerektiğini savunmuştur. Azl olan defterdardan sonra gelene "sonradan alacağın memuriyet bellidir" diye kötü davranılması ve ona itibar edilmemesi şeklinde peşin hüküm vermek doğru değildir. Defterdarlık gibi önemli bir görevde bulunan şahısların isteklere uygun davranmaması neticesinde gözden düşürülüp, suçlanmasına ve hükümdarın iltifatından mahrum kalması da doğru bir davranış değildir. Bu durum yerine gelecek olan defterdarın da yaşayacaklarını bilmesi dolayısıyla azil korkusuyla yaşamasına neden olur (Koçi Bey, 1972). Mehmed Paşa eserinde Osmanlı Devleti'nde makamlarda azil sıkıntısının giderilmesi için zulüm ve adaletsizliğe sapanların siyasetin kılıcıyla ortadan kaldırılmasını, zira rütbelerin layık olanlara verilmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Devleti idare edenler hak ve hukuka uygun olarak rütbeleri işin ehli olanlara verirlerse rüşvet vermek veyahut almak zorunda kalmayacaklardır. Sarı Mehmed Paşa, bu konuyla ilgili "rütbeler verilen kimse Osmanlı Devleti'ne yararlı hizmeti geçmiş ve memur olduğu işlerde tam bir himmet ve gayret göstereceği bütün halk tarafından bilinüp saltanat işlerinin inceliklerinden gafil olmamak üzere tecrübeli kimseler olmağa muhtaçtır. Rüşvetle ehliyetsize devlet hizmeti verilmesi büyük hatadır" sözleriyle rüşvetin devlet yönetiminde ve toplumsal düzeninin sağlanması noktasında büyük bir tehlike olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca ona göre rüşvet illetine yakalanan kimseler için ilacı olmayan devasız bir hastalık benzetmesi de bu görüşlerini destekler mahiyettedir (Sarı Mehmed Paşa, 1830, s. 21).

Rüşvet konusunda Kâtip Çelebi de eserinde görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir: "Devlet ve toplum için zararlı bir diğer uygulama da rüşvettir. Rüşvet geçmişte suç sayılırken artık devlet işlerinin görülmesinde temel olmuştur. Rüşvet haklı olanın değil haksız olanın işinin görülmesine yol açtığından adâlet, kanun ve akla aykırıdır. Hatta küffâr ülkelerinde dahi yasaktır. Ancak haram olmasına rağmen ad değiştirerek ve "hazineye faydası vardır" diye açıktan alınmaya başlanmıştır. Rüşvet hazinenin bereketini kaldırdığı gibi askerin de başarısızlığına da sebep olmaktadır. Dolayısıyla rüşvet ve zulmün âlemi berbat etmesi kaçınılmazdır" (Kâtip Çelebi, 1280, s. 16).

5.3. Hazine Defterdarlığı ve Divan Memuriyetliği

Mehmed Paşa'ya göre, Divan makamları, bu işte ehil olan kişilere iki yıl veyahut en az bir yıl olmak üzere ihsan edilmelidir. Sadrazam; divan üyelerine, makam sahiplerine, bilge kişilere ve devlet büyüklerine saygılı olmalı ve iltifat etmelidir. Makam sahiplerinden olan

hazine defterdarı ise emanet vakarını üzerinde taşımalı, doğruluk prensibine uygun davranarak hazine gelirlerini artırmalı, istekleri ve kalem işlerini doğru yola koyma noktasında görev ve sorumluluklarının bilincinde olmalıdır. Bunun yanında defterdar askerlerin araç ve gereçleri ile aylıklarını zamanında ödemeli, yani doğruluktan ayrılmayan, işbilir, ağır başlı tecrübeli dindar kimse olmalıdır. Ona göre ehliyetsiz kimselerin rüşvet ve adam kayırma ile veya defterdara bağlılık ve yakınlığı sebebiyle tayin olunmaları doğru değildir.

Kendisi de defterdar olan Sarı Mehmed Paşa, bu konuda şunları söylemiştir: "Hazine işleri Osmanlı devletinin hepsinden önemli ve gerekli olan işlerdendir. Defterdar olan adam yolsuzluk çukurunun hıyanetine düşmüş; kendi çıkarları için devlet düzeninin yıkılmasına ve tehlikeye düşmesine sebep olan, hazine hizmetlilerinin devlet gelirini sıkı tutmada bağlılık ve kötülükleri nedir, nice ele alınmayacak tezkireler ile hazineden akçe almakta ve şair hallerde hareketleri ne veçhiledir, hile ve düzenbazlıkları nedir bilüp anlamaya muhtaçtır" (Sarı Mehmed Paşa, 1830, s. 21). Bunun yanında o, hazinenin yıkıcı unsurları olan Yahudilerin birçok hile ve düzenbazlık ile devlet malına zarar verdiklerini bu nedenle de defterdarın bu gibi durumlara karşı uyanık olması gerektiğini dile getirmiştir. Devlet ayanı ve hazine işleriyle ilgilenen kalem hizmetlileri ile kâtipler zümresi ve halk, defterdarı başvurulması gereken tek merci olarak görmeli ona karşı saygılı olmalı ve ikramlarda bulunmalıdırlar. Defterdarlar hakkında bazı kıskanç kişilerin de garez ederek iftira atmalarına karşı dikkatli olmak gerekir.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, "halkın çoğu ve özellikle devlet büyüklerinden bazıları hazine durumuna ve devlet malına zararlı işler teklifini her zaman yaparlar. Güvenilen ve doğru olan defterdar onlara müsaade etmez. Onlar da "biz devletin temel direği iken, defterdar bizim ricamızı dinlemedi" diye düşmanlık edip o gibi kıskanç ve kötülük yapan kimseler fırsat buldukça sadrazam huzurunda ve söylemeyi uygun buldukları meclislerde ve toplantı yerlerinde çeşitli kötülük, hile ve düzenbazlıkla defterdarı çekiştirirler. Devlet malın cömertçe dağıtan adamı isterler. "Bu defterdar gaddardır" diye çeşitli kusurlar söylemeye girişirler. Lâkin bu konuda çok araştırma ile durumunu inanılır kimselerden gizlice inceleyip araştırılmadıkça ve eksiksiz bilgi toplamadıkça azlinde acele etmiyeler. Zira defterdarların azlinde hazineye çok zarar ve bazı düzgün işlerde bozukluk olması kaçınılmaz olur. Gerçi görünürde o zarar ne veçhile gelir bilinmez lâkin yine hazine durumunu bilenlerin ve anlayanların malûmudur. Kısaca defterdar olanlara istiklâl verilmek son derece gereklidir" buyurarak defterdara herhangi bir suç atfedilmesine karşı

doğruluğu araştırılmadan hareket edilmemesi gerektiğini söylemiştir. Yine ona göre defterdarlar selef ve haleflerin ilke ve kurallarına riayet ederek hazine işlerinde doğruluktan ayrılmadan çalışmaya gayret etmelidirler. Zira defterdarlar, yanlarında çalıştırdığı adamın yanında işe başlarsa onun yerine gelecek adama da itibar edilmez, o kişi halkın ithamlarına maruz kalır. Ayrıca defterdarlığı zamanında intikam almak tasasına düşerek fitne çıkaran kişiler için "eylediği hizmet ve doğruluk neye yaradı" şeklinde suçlamalar oluşur. Bunun yanında görev ve sorumluluklarını adalet ve doğruluk üzerine yürütenler de "Bizim de yarın azlimizde olacağımız bellidir" diyerek azl ve pişmanlık korkusuyla yaşarlar (Sarı Mehmed Paşa, 1830).

Veziriazamların her durumda defterdarlara yardım ve hizmette bulunmaları her yönden hazinenin artmasına vesile olur. Hazine gelirlerinin çoğaltılması ve giderlerin azaltılması bağlamında devlet gelirlerinin beyhude harcanmasına engel olunmalıdır. Devlet adamları, sadece giyecek ve yiyecek gereksinimlerini karşılayacak kadar hazineden para harcayabilir. Bununla ilgili olarak Defterdar Sarı Mehmed Paşa, "Hazreti Ömer (r. a.) hilâfeti günlerinde geceleri devlet ve yurd işleriyle uğraştıklarında yaktıkları mumu mâliye hazinesinden kullanıp özel işlerinde kendi mallarından aldığı mumu yakarlardı. Ve beşte bir ganimet malda bulunan miski, ashâb-ı güzîn aralarında bölüştürdüklerinde onların hisselerinin de kokusu genizlerine gitmesi ihtimâlinden kaçınarak burunlarını kaparlardı" örneğiyle Hz. Ömer Döneminde bu duruma titizlikle riayet edildiğini ifade etmiştir. Bunun yanında Mehmed Paşa, maliye hazinesinin kimsenin miras kalmış malı olmadığını bu yüzden yersiz harcamalardan çok fazla kaçınılması gerektiğini bu durumun dünya ve ahiret mutluluğu için elzem olduğunu söylemiştir. Tüm bu belirlenen ölçü ve kurallara göre hareket edildiğinde Allah'ın yardımıyla hazine durumları düzelir zira ülke daha bayındır hale gelir. Ayrıca bu nizamın oluşması için de herkesin gönül birliğiyle birleşmesi, Osmanlı Devleti'ni koruması, gözetmesi ve devamlı ve özenli çalışmaları gerekir (Sarı Mehmed Paşa, 1969, Lütfî Paşa, 2017).

5. 4. Bektaşî Ocağının Nitelikleri

Osmanlı Devleti'nde yeniçeri ağası ve kul kethüdası olan kişiler doğru, güvenilir, tedbirli, dindar ve ocaklarının hallerinden haberdar olmalı düzen ve disiplini sağlamalıdır. Bu konunun önemine binaen Mehmed Paşa, "Zira hepsinden evvel Osmanlı Devleti'nde düzeni önemli ve gerekli olan işlerin başta geleni Yeniçeri ocağıdır. Lâkin burada düzen

yavaş yavaş ve sıra ile akıllıca davranarak ve yine ocak zabitlerinin iş başında olanlarının yolu, oyu ve birleşmeleri ile olur" şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Yine öne göre ağa ve kul kethüdası ahiretini düşünüp doğru olduğu sürece sınırlara nizam vermekte zorluk çekmez. Ayrıca devletini kayırması gerekir. Bu sebeple devlet kademelerine hazine malını tükettiği takdirde Allah'ın gazabına uğrayacağını düşünen adamları tayin etmelidir (Sarı Mehmed Paşa, 1830). Defterdar Mehmed Paşa, taşrada halkın büyük bir kısmının yeniçerilik iddiasında olduklarını özellikle Macaristan sefer ve diğer seferlerin uzaması sebebiyle Bektaşî zümresine yabancıların karıştığını, Anadolu yakasında ve Rumeli'nde bazı yerlerdeki kazalar, köyler, bucak ve tarlalarda reayanın çoğunun vergilerden kurtulmak için kılık değiştirip yeniçerilik iddialarında bulunduklarını serdarların da bu gruba yardım ettiklerini bu sebeple de reayanın asker sınıfından ayırt edilmediğini söylemiştir. Bunun dışında seferlerde herhangi bir hizmeti bulunmamış ve İstanbul'dan dışarı çıkmamış kişilerin rica ile yeniçeri ve diğer ulûfeli asker zümresine dâhil oldukları bu sayede bazılarının emekli olup bazılarının da nefer ulufesi edinerek müslüman toplumun maliyesine zarar verdiğini söylemiş, bu gibi durumların düzetilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca bu tip kimselerin defterden seçilmesinin esas olduğunu, bunun yanı sıra hiçbir çıkar gözetmeksizin Allah rızası gözetilerek ve danışılarak yapılan işlerin hal yoluna gireceğini, dikkatli davranıldığı ve özenle çalışıldığı sürece düzenin sağlanacağını, yeniçeri kâtiplerinin de Osmanlı'ya bağlılığı olan doğru ve emektar kimselerden seçilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Sarı Mehmed Paşa, 1969).

5.5. Reâyâ'nın Halleri, Zulmün ve Gariplerin Siteminin Zararları

Sarı Mehmed Paşa'ya göre zulümden son derece uzak olunmalı, mazlum ve gariplerin hayır dualarını almaya gayret edilmelidir. Bu durumla ilgili olarak eserde şu kıt'a verilmiştir: "Her ki zulmetti zirdestine, Yarın ol zulm ana zulmet olur. Ol zamankim ecel boğaz'ın ala, Ana can yermesi meşakkat olur". Peygamberimiz de bu konuyla ilgili olarak "Zulüm kıyamet gününün karanlıklarındadır" buyurmuştur. Zira Peygamberimiz mazlumun kâfir de olsa kötü duasından korkulması gerektiğini ifade etmiştir. Sarı Mehmed Paşa "Reâyâ fıkarasını her sene veregeldikleri belli vergiden başka; yeniden uydurulmuş vergi isteği ile incitmeye ve ona eziyet eylemiyeler ve ettirmeyeler" buyurarak reâyânın vergilerle incinmesine ve onlara eziyet edilmesine karşı çıkmıştır. Bunula birlikte reâyâ tebaasını türlü türlü kötü adetlerle sıkıştırmamalı, haksızlıkların kaldırılarak vergi veren halkın kalkınması, ülkenin şenlenmesi, yolcuların zarar görmemesi sağlanmalıdır. Ayrıca

bir yandan müellif vergi veren halka (köylüye) velinimet denmesini eleştirmiş diğer yandan bu tabire karşı Osmanlı Devleti'nin en önemli ve en gerekli işleri arasında olması dolayısıyla iyimser bir yaklaşım da sergilemiştir. Zira o, "Reâyânın, zalimlerin elinden zulüm görmeyeceğine inanması, saldırılardan kurtarılması ve meydana çıkan zulümlerin yok edilmesi, din bakımından da gereklidir. Ancak reâyâyı dahî asker zümresine katmaktan sakınmak gerektir. Atadan ve dededen askeroğlu olmayanı ilkten sipahi etmek düzeni bozar. Zira reaya asker mesleğine girmek gerekirse vergi veren halk azalır; hazîne geliri eksilir ve bu yüzden Osmanlı Devleti'nin düzeni bozulur. Hazine ise vergi veren halkın yani reayanın çokluğu ile olur. Reâyâ zümresi yaratan tanrının emanetidir. Saltanat onlarla ve onlardan toplanan hazine ile olur. Vergi veren halkın ise perişan olmayıp çoğalması daima onları korumakla olur. Hallerine acımak ve zalimlerin uzanan ellerinden onları korumak ibadettir. Lâkin reayaya çokluk yüz verilmek ve yüze çıkarılmak da iyi değildir" buyurarak reâyâya karşı görev ve sorumlulukların neler olduğunun yanı sıra bu zümreye karşı da tedbir alınmasını gerektiğini dile getirmiştir (Sarı Mehmed Paşa, 1830, s. 34).

Defterî Mehmed Paşa, reâyânın devlet hizmetinde olup da padişahın lütfuna mazhar olanların sipahi olduğunda akrabalarını ve babasını korumamasını, bunun yanında vergi vermekten kurtulsa da yakınlarının yine reâyâ olarak kaldığını ve vergi vermeleri gerektiğini söylemiştir. Yine ona göre, eziyet ve zulümden kaçan reâyânın eski yerine dönmesi için kanunlara aykırı hareket edilmemeli veziriazam da adalet ve insaftan ayrılmadan hakkı gözeterek eli altındakileri hoş tutmaya gayret etmelidir. Bu durumla ilgili olarak "Sultanlık ancak devlet adamlariyle (rical), devlet adamları ancak mal ile mal bayındırlıkla, bayındırlık da ancak adalet ve iyi yönetme ile olur. Yani devlet düzeni rical iledir ve askerin ayakta durması hazine parasiyledir ve hazine toplamak ülkenin bayındırlığı iledir, iyi hal iledir. Ülkenin bayındırlığı da adalet, iyilik ve zalimlere karşı koyma siyaseti iledir. Başka türlü olmaz" buyurarak aslında devletin toplumu yönetim tarzını kısa bir şekilde özetlemiştir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, korunmasına büyük önem verdiği reâyânın asker zümresine katılmasına karşıdır. Nitekim o, atadan dededen olmayanların sipahi yapılmasının düzeni bozacağını, reâyânın asker olursa vergi vermeyeceğini, bu durumun neticesinde ise vergi veren halkın azalmasından dolayı devletin düzeninin bozulacağını, saltanatın ise ancak vergi veren halkın kalkındırılmasıyla mümkün olacağını söylemiş reayanın korunmasını bir tür ibadet saymıştır. Ancak ona göre reâyâya çok değer verip de onları yüze çıkarmak da doğru değildir. Ayrıca reâyânın giyim,

kuşamda at ve silahta askere özenip onlar gibi davranmaya çalışması da yanlıştır. Bu sorunun da önlenmesi esastır. Ancak reayanın malı ve hayvanı çoksa başkalarının saldırısından da korunmalıdır. Reâyâ, eğitim yoluyla ulema arasına veyahut sipahi takımına dâhil olabilir. Bu engellenemez. Lakin kendisi sipahi takımından olsa da ailesi reâyâ statüsünde kalır (Sarı Mehmed Paşa, 1969, Kitâb-ı Müstetâb, 1974).

5.6. Düşman ve Sınır Halleri ile Seraskerlik Niteliği

Defterî Mehmed Paşa, bu bölümde düşman hallerinin iyi bilinmesi gerektiğini, bu konuda inceden inceye araştırma yapılmasını ve bilgi toplanmasının önemini vurgulamış ayrıca aksine bir durum karşısında devlette düzenin bozulacağını, karışıklıkların ve bozuklukların çıkacağını kısaca devletin berbat olacağını ifade etmiştir. Ayrıca o, İslam memleketlerinin sınır kalelerinin muhafazası için kılıç vuran ve yay kullanabilen, sınırları düşman tehlikesinden koruyabilen vezirler ile darlık ve bolluk görmüş cesur kimselere ihtiyaç olduğunun da altını çizmiştir. Bununla beraber her birine özel adamlar gönderilerek kaleyi korumakta kullandıkları aletlerden eksiği olanlara malzeme tedarik edilmesi gerektiğini söylemiştir. Yine müellife göre sınırdan düşman içine gizli casuslar gönderilerek düşmanların fenalıklarından haberdar olunmalı ayrıca harap olan kalelerin hasarlı kısımlarının sağlamlaştırılmasına önem verilmelidir. Zira bu durum saltanatın korunması gereken en önemli işlevidir. Kalelerin sağlam yapılması, sefer sırasında tüm araç ve gereçlerin kesinlikle boş yere harcanmaması, sınır kale muhafızlarının yoklamasında söz konusu muhafızın yok iken var denerek bu durumdan çıkar gözetilmemesi gerekir. Askerlerin maaşları konusunda ise Mehmed Paşa, ehliyetsiz kimselerin başa gelerek istediği kimselere istediği oranda maaş vermesini kınamış ve şu sözleri dile getirmiştir "Memleket reâyâ'sına türlü haksızlık, eziyet, sataşma ve sıkıntı ile her sene veregeldiklerinden daha çok belki iki kat mal toplamış iken sene sonunda gelüb önce kendisi ile birlik olan bir kaç soysuz ile işbirliği edip erlerin karşısında zarar iddiasında bulunarak toplanmasını üzerine aldığı malın yarısını bile göstermeyüp nice yalan ve dolanlarla erlere parmak hesabı vermekle onlar da kendisini yakalayıp ve görünürde bir şeyi olmadığından hapis edüp bir kaç gün hapiste bırakarak tahsile de imkân olmadığı için sonradan salıverirler" (Sarı Mehmed Paşa, 1830, s. 36). Zira Mehmed Paşa bu durum karşısında çok ihtiyatlı olunması gerektiğini, askerin maaşını zamanında ve belirlenen miktarda almasının halk, asker ve devlet yararına olacağını söylemiştir. Bu cümleden olarak maaşlarını zamanında alan askerler görevlerine daha sıkı bağlı kalır ayrıca din

düşmanlarına karşı cihadı kendilerine bir görev bilirler. Savaş için edilen niyetin ise her zaman Allah rızası için olmasına gayret etmek gerekir Asker zümresinin ahvali hakkında ise şöyle demiştir "Asker tayfası da zulüm ve kötülük eylemelerinde gereken tedbirleri almalıdır. Zira asker tayfası sefere memur olup o göreve yöneldiklerinde bölük bölük olup birbirine uyup içlerinden birini bölükbaşı veyahud bey sayıp işi haydutluğa vardırırlar. Uğradıkları köylerden atlarına ve boğazlarına ölü fiyatına ve parasız yem ve yiyeceğe razı olmazlar. Vergi veren halkın çul ve çaputlarına tama' ederler ve ambarlarına el atarlar. Büyük torbaların arpa ve yulaf ile doldurup azık ve yiyecekte olmak üzere keyiflerince dolunurlar. Bu tarzda davranma ve böylece ziyanlık vermeyi âdet edüp taciz etmeye ve yolsuzluk yapmaya giriştiklerinde kulların âhı ve iniltisi gökyüzüne ulaşıp inkisar almaları kaçınılmaz olur. Netice Allahtan bulurlar. Bu soy asker bir işe de yaramaz. Biz "Seferlûyiz" diye türlü kepazelikler ederler. Geçtikleri yollarda olan köyler halkının dağılmasına ve perişan olmasına da sebep olurlar. Kul hakkından hiçbir suretle vazgeçilmez. Bu konuda da çok tenbîh ve tekid yapılması, düzen ve disiplinlerinde, zulüm ve yolsuzluklarının ortadan kaldırılmasında her türlü çabayı harcamak ve göz yıldırmak lazımdır. Bundan başka asker tayfasının çoğu temizlenmeden uzak olup beş vakit namazı da kılmazlar, İslâm'ın şartlarını yerine getirmezler. O konuda da kulakları bükülüp özen edilse her yönden faydalı ve Allah'ın yardımına ve zafere sebep olur. Padişah ordusunda vaiz ve öğüt verenler olup halkı cenk ve savaşa isteklendirmek ve Allah yolunda savaşın faziletlerini anlatarak teşvikten geri kalmayalar. Eğer düşmanda gurur eserleri görünürse onu kazanç sayıp kendileri alçak gönüllülüğü daha da artırıp yalvara yalvara tanrıdan fetih ve galebeyi dileyip, zafer ve yardım isteyeler" (Sarı Mehmed Paşa, 1830, s. 37). Mehmed Paşa, seraskerlik mesleğine, din ve devlet hizmetine vakıf, seferlere sıkça katılan vuruşma ve savaş hilesine karşı işinin erbabı olan ayrıca askere tertip vermeye muktedir, devletin iyiliğini isteyen şecaat sahibi, yiğit, akıllı kimselerin seçilmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun yanında o bu meslekte olanların zorluklara karşı sabır ve tahammül etmesini, bozgunculuk karşısında ise zayıflık göstermemelerini tavsiye etmiştir. Bunun yanında serasker ve serdar olan kimsenin ayan, eşraf ve ihtiyar kadri bilmesini, elden geldiğince aceleci davranmamasını, ağır başlı ve uysal olmasını ifade buyurmuş. Ayrıca iş bilen, savaşta bulunmuş, sır saklayan, casusluk hususunda ise ileri görüşlü ve ihtiyatlı olan, casus haberlerini bizzat kendileri alan, araya aracı koymayan kimse olmalıdır. Askerlerin hayvan yemi tedarikinde ve azık bulmalarında sıkıntı yaşanmaması gerekir. Zira hayvanların aç ve susuz kalmamaları konusunda tedbirli olunmalıdır. Eserde asker tayfasını her türlü

ahlaksızlıklardan, haram olan şeylerden, boş ve yararsız şeylerden uzak tutmak gerektiği bunun yanı sıra onların birbirlerine karşı düşmanlık ve çekişme göstermemelerine izin vermemesi aksine iyi geçinmelerinin sağlanması hususunda da bilgiler yer alır. Yine bu zümrenin savaş ve vuruş teknikleri bakımından da bilgi sahibi olmalarını, düşman tarafının kendine özgü savaş ve vuruş tekniği olduğunu bundan dolayı düşmanın niteliği ve ustalığı konusunda bilinçli olunması gerektiğini ifade etmiştir (Sarı Mehmed Paşa, 1969).

5.7. Bazı Ahlaki Değerler

Sadrazamların nitelikleri arasında sayılan bu değerler hakkında Defterî Mehmed Paşa bazı görüşler ileri sürmüştür. Nitekim ona göre sadrazam cömert olmalı, hiddetli ve kötü huya sahip olmamalı, halka karşı bir doktor görevi görüp yaraları sarmalı, kıskançlığa kapılmamalı, gösterişten de uzak durmalıdır. Ayrıca gururdan son derece kaçınmalı ve alçakgönüllü olmalıdır. Bu gibi değerlere sahip kimseleri Aristo olarak nitelendiren Mehmed Paşa bu konuda şu sözleri de dile getirmiştir "Kendisinde bu hasletler olan Aristo tedbirli vezirin bütün güç işleri hakkın yardımı ile kolaylaşıp Tanrı'nın vereceği başarıya ulaşmakla iki cihanda Tanrı'nın lütuflarına mazhar olması mukarrerdir". Bunun yanında o, "Muhtaçlara istediklerini vermek, kimsenin malına tamah etmemek, zulüm ve sitemi caiz görmemek ve halkın gizli ayıplarını araştırmamak; bunlar da cömertlik ve insanlıktandır demişler. Müstahak olanlara sadaka verilmekte kusur edilmeyip onların istemesini beklemeyeler" diyerek birtakım ahlaki ilke ve değerlerin göz ardı edilmemesini istemiştir. Müellif bu konuyla ilgili Peygamberimiz 'in (sav.) de "Sadaka ömrü uzatır, belayı def eder" hadisini gerekçe göstermiştir. Ayrıca o bu düşüncesine dilencilere de Allah rızası gözetilerek bir şey vermede geri kalınmaması gerektiğini de eklemiştir (Sarı Mehmed Paşa, 1969).

Yine Mehmed Paşa'ya göre hasislik insanı kötülüğe sevk eden kötü nefis sıfatıdır. Nitekim o, hasis kimsenin dünyada fukara hayatı yaşayıp ahirette ise zenginlerle birlikte hesaba çekileceğini söylemiştir. Peygamberimiz (sav) "Hasis kimse ömrünü ibadetle de geçirse cennete giremez; cömert kimse günahkâr da olsa ateşe atılmaz" buyurmuştur. Öfkeli ve kötü huylu olmak da son derece sakıncalıdır. Güzel huy ise güler yüzlü olup herkesle iyi geçinmektir. Güzel huy iki cihanda kişiye mutluluk verir. Herkes ile güzel geçinmek gerekli ve önemlidir. Alçakgönüllü olup da halktan olan kimseleri hakir görmemek de önemli bir haslettir. Hırs ve açgözlülük ile ilgili Mehmed Paşa, düşüncelerini şu sözlerle

ifade etmiştir "Hırs ve açgözlülük de kötü nefis sıfatıdır. Zira çok hırsı olan kimse isteğine ulaşamayıp ekseriya mahrum olagelmiştir. O sonu gelmeyen istek ile daha çoğunu isteyip elinde olanı da kayb eder. Zira Tanrı, azığı bölünmüştür; hırs eden mahrumdur ve kıskanç ise uğursuzdur. Hasislik ise ayıptır. Haset eden daima yaptığı iş ve söylediği söz ile bulunduğu yere ateş bırakır. Nitekim Tanrı'nın Peygamberi buyurdular: "Çekememezlik öyle bir ateştir ki sahibinin yaptığı iyi işleri ateşin odunu yediği gibi yer". Bu kıskançlık hastalığına çok kimse tutulur ve ondan kurtulamazlar" (Sarı Mehmed Paşa, 1830, s. 41). Gösteriş konusunda da Sarı Mehmed Paşa, bu davranışı çirkin sıfat ve beğenilmeyen huy olarak nitelemiş, dünya ve ahiretle ilgili işlerde gösteriş olduğunda o işin makbul olmayacağını bunun yanında şeytanın insanın aklına gösteriş duygusunu getirmesi sonucunda hemen onu gidermeğe ve gösteriş çemberinin içerisine girmemeye gayret edilmesi gerektiğini dile getirmiştir (Sarı Mehmed Paşa, 1830).

5.8. Sadık Dost, Çekiştirme ve Arabozuculuğun Zararları

Doğru sözlü olup yalan söylemekten sakınmak esastır. Nitekim bu fiil şeytana özgü bir haslettir. Mehmed Paşa, çok yalan söyleyen kişiyi emanete hıyanet eden ve verdiği sözü tutmayan olarak da nitelemiştir. Yalan söyleyen kişinin rızkının da az olduğunu peygamberimizin şu hadisine dayandırmıştır: "Allah yalan kişinin rızkını eksiltir". Ona göre kişi içten bağlılıkla doğruluktan ayrılmamaya gayret etmelidir. İçten bağlılığın sevginin en üst derecesi olduğunu söylemiştir Gerçek dost konusunda ise Mehmed Paşa, sadık dost kavramından yola çıkarak işlerimizi Allah'a bırakmamız gerektiğini ve kadere razı olup dostun bağlılığına güvenmememizi istemiştir. "Kişi dostluk eylediği kimselerle dostluğu sağlam yapıp ve hakiki dostluk edenin değerini bilip ve kendi dostlarının yârı ve gam ortağı olup 'muhib-bi sâdıkı yeğdir kişinin akrabasından' kavramı üzere sırlarını ona göstererek dostlukta kudretinin yettiği ölçüde hareket ede. Tuz ve ekmek hakkını unutmamağa ve zamane dostları gibi devletin esîri ve yüksek mevkiye vurgun olmamağa dikkat ede" sözleriyle gerçek dostluğun sağlam temeller üzerine kurulması, makam ve mevkiye göre dost edinilmemesi gerektiğini dile getirmiştir. Bunun yanında Mehmed Paşa'ya göre yüksek rütbeli başkanlardan vazife başında olanların gerçek dostluk kurmaları da oldukça zordur. Birtakım menfaat peşinde olanların hakiki dost olmaları mümkün değildir (Sarı Mehmed Paşa, 1969).

Hakikat üzere kurulan dostluklarda dostlardan niyeti halis olanın kalbi de temizdir ve dostunu da öyle sanır. Dili doğruluktan ayrılmaz, sözleri kibirden uzak, merhametli, her yerde hakkı göz önünde tutan, tüm davranışlarında Allah rızasını gözeten, kin ve nefretten uzak, nefsine uymayan, yumuşak huyludur. Ayrıca muhtaç durumda olanlara yardım eder, insanlar arası ilişkilerinde sadece dünya kazancını düşünmez, hoş sohbet eder. Sarı Mehmed Paşa, diğer bir konu olan çekişme ve tartışmalarda iki tarafın ıslahına yönelik konuşmaların yapılmasını uygun görmüş, kişinin Allah için doğru sözlü olup kendi yararı için başkalarına zarar vermemesin, dostunu çoğaltıp düşmanların da ıslahına çaba göstermesini önermiştir. Yine ona göre bir kısım kişiler de vardır ki kendisini iyi göstermeye çalışan aklı başında olmayan sarhoş benzeri kişilerdir. Bu tip kimselerin din konusunda herhangi bir bilgisi yoktur ancak söze gelince en bilgili kimse olabilirler. Üstelik bunların dünyadan nasibi sadece bozgunculuk ve devlet büyüklerini aldatma veyahut yanıltma yoluyla kandırmaktır. Ayrıca bu grup yalancı, iftiracı, sır saklamasını bilmeyen dostu olmayan, vefadan yoksun, tuz ve ekmek hakkı bilmeyen kimselerdir. Böyle kişilerden mutlaka uzak durulması gerekir. Defterî Mehmed Paşa bu gruba herkese dost gibi görünüp işittiği söze bin kat söz katan, kimden ne işitirse onun tam tersini haber olarak yayan kişileri de eklemiş bu tiplere yüz verilmemesi gerektiğini bildirmiştir. Koğucular olarak nitelen bu kişiler hakkında Peygamberimiz "Laf getirip götüren (nemmâm) cennete giremez" buyurmuştur. Mehmed Paşa, gıybet konusunda da eserinde bazı bilgilere yer vermiştir: "Gıybet dedikleri, hakkında söz söylenen kimse onu işittiği zaman incinmesi umulan nesneyi söylemektir. Gerekse bedeni, giyimi kuşamı, duruşu ve davranışı ile ilgili olsun. Gerekse o dediği iş o kimsede olmasın veya olsun o bühtan ve iftiradır". Kur'an-ı Kerim'de "Bir kimseyi çekiştirmek o kişinin ölü etini çiğnemek gibidir. Birbirinizi çekiştirmeyin, içinizden biri ölü kardeşinin etini yemek ister mi? İşte bundan tiksindiniz değil mi? (Hucurat, 49/12)" ayeti bu durumu destekler mahiyettedir. Buyruk sahipleri özel meclislerinde bu tip koğucu ve dedikoduculardan uzak olmalı, zihinlerini geçmiş milletlerin hikâyeleri ve evliya menkıbeleriyle meşgul etmelidirler (Sarı Mehmed Paşa, 1830).

5.9. Zeamet ve Timar Halleri

Osmanlı Devleti'nde düzenin önemi konusunda üzerinde durulması gereken konulardan birisi de zeamet ve timar durumlarıdır. Bu konuyla ilgili Mehmed Paşa, "Boşalan yerleri lâyığına verip veziriazamlar kendi adamlarına çokluk zeamet vermeyip timar ile yetinmek

gerektir diye yazmışlar. Verildiği halde hasis ve bayağı tanınan adama verilmemek uygundur zira seferde çok görülmüştür ki örneğin bir zeamet ve timar'a mutasarrıf olan kimsenin gelirine bakılsa en az üç dört ve belki beş altı kese akçe veyahut beş yüz veya yedi sekiz yüz kuruş olur. Böyle adamlar sefer olunca halince hizmetkâr götürmek lâzım iken hemen başlı başına yalnızca gider gelir. Sözün kısası zeamet ve timar'ı sefer uğrunda harç ve sarf etmez. Kendi dahî miskin kılığına girip bir işe yaramaz" buyurarak devlet adamlarının sefer sırasında timar ve zeamet kullanmalarının doğru olmadığını ifade etmiştir (Sarı Mehmed Paşa, 1830, s. 50). Yine müellif bazılarının koltuk yarışına girdiğini, savaşmaktan ve vuruşmaktan kaçtığını söylemiş, Zeamet ve timarın devlet için faydalı ve vatanı uğruna gazi olanlar için olması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak ona göre Osmanlı'da timar ve zeamet daha çok kendisine bile faydası olmayan, işe güce yaramaz imarlı askerlere verilmiştir. Silahlı ve zırhlı askerlerin gelirleri hususunda da karışıklık ve bozukluk olduğu ortadadır. Zeamet ve timar hallerinin düzetilmesi için din ve devlet çok çalışıp gayret göstermelidir (Sarı Mehmed Paşa, 1969; Koçi Bey, 1972). Mehmed Paşa'ya göre tımar sisteminin çökmesi Osmanlı kaynaklarında çok sayıda reayanın timarlı sipahi sınıfına karıştığının, bunun yanında timarların ehil olmayan kimselere verildiğinin göstergesidir. Mehmed Paşa bu durumu şu örnekle açıklamaya çalışmıştır: "1578-1618 yılları arasında Avusturyalılar ile İranlılar arasında yapılan uzun süreli harpler neticesinde timar ve zeamet konusunda fazlaca tolerans gösterilmiş, çok sayıda Anadolu insanı imtiyazlı sınıf olan sipahiler arasına katılmıştır. Timar tahsisi ile uğraşan kimseler yeni gelen bu kimseleri "ecnebi" olarak adlandırarak memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir. Bu grup devlete karşı yapılacak her türlü dâhili ve harici hareketlere katılmıştır" (Sarı Mehmed Paşa, 1969, s. 85). Bunun yanında XVI. yüzyıldaki şehzadeler arasındaki taht kavgalarına ve nihayetinde Celâli isyanlara katılmakta da tereddüt etmemişlerdir. Bu durumlara bağlı olarak timarlı sipahiler bozulan ekonomik şartların pahalıya mal olması neticesinde uzak mesafelere yapılan, uzun süreli savaşlara katılma konusunda isteksiz hale gelmişlerdir. Bilhassa 1584'den sonra meydana gelen %100 oranındaki enflasyon karşısında tımarlıların değerinin kalmaması bardağı taşıran son damla olmuştur. Masraflarını karşılamakta zorlanan sipahiler, reâyâdan gereğinden fazla vergi talep ederek seferlere gitmeme kararı almışlardır. Örneğin 1596 Haçova seferine çok sayıda sipahi katılmamış, sefer sırasında alınan yoklamalarda orada hazır bulunmayanlar "firarî" olarak ilan edilerek timarları ellerinden alınmıştır. Bu suretle, işsiz kalan binlerce sipahi Anadolu'ya yayılarak pek çok kargaşaya yol açmış ve eşkıyaların arasına katılmıştır.

Osmanlı ordusunun Cermen piyadesiyle başa çıkabilmek için tüfek vb. ateşli silahları kullanan çok sayıda askere ihtiyacı olmuş, timarlı sipahilerin savaşlarda eskisi kadar başarılı olmadıkları görülmüştür. Ayrıca devşirme usulüne de aykırı olarak ocağa Türk soyundan gelenler de alınmıştır. Özellikle çift-bozanlık artmış, köylerini terk eden gençler sekban-sarıca (levend) grubunu kurmuşlardır. Bu grup sosyal ve idari düzende bir takım tehdit nitelikte sıkıntılara neden olmuştur. Bu durumun neticesinde XVI. yüzyılın sonlarına doğru reâyâ arasında ateşli silahların yapımı ve kullanımı yaygınlaşmış, devlet ise Anadolu nişancılarını sekban ve sarıca birlikleri halinde örgütlemiş ve savaşlarda kullanmıştır. Bu da timarlı sipahilerin ikinci plana itilmesine sebep olmuştur. Ayrıca timarlar saraya yakın kimselere veya merkez hazineye devredilmeye başlanmıştır. Sonuçta devletin içerisinde bulunduğu mali sıkıntılar zamanla artarak tımarlara el konulmuş, bu durum timar sisteminin yeniden ıslahı için bir takım girişimlere sebebiyet verse de eski gücünü tekrardan kazanmasında etkili olamamıştır (Gökbilgin, 1967).

6. ESERİN GÜNÜMÜZ DEVLET YÖNETİMİ VE TOPLUM HAYATINA ETKİSİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

Toplumsal bir varlık olan insan, ilk çağlardan bu yana belli bir düzen içerisinde yaşamaya ihtiyaç duymuştur. Nitekim bu ihtiyaç, ilk zamanlarda bir zorunluluktan doğmuş olup insanların ortak bir irade ve düşünce etrafında birleşmesiyle zamanla düzen olgusu etrafında şekillenmiştir. Bu durum devletin tüm kurumları, işleyen organları ve siyasi ve sosyal bir olgu olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu bakımdan devlet kurumu, birdenbire oluşmamış uzun ve meşakkatli bir süreç içerisinde insanların kendileri için en iyiyi arama çabası sonucu yavaş yavaş gelişerek zaman içinde belli bir nizama dönüşmüştür.

İlk çağlardan bu yana belli bir hükümdara boyun eğme zorunluluğu sonucunda toplum, kendi istediği ütopik devlet modeline sahip olmuş mudur? Geçmişten günümüze sosyal devlet işlevini yerine getirebilmiş midir? Bu pencereden bakıldığında her dönemde veyahut her çağda insanoğlu iyi bir yönetim arzusu içerisinde yaşamak istemiş ancak dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik koşulları ona istediğini vermemiştir. Bununla birlikte sosyo-ekonomik ve politik alanlarda ortaya çıkan sorunlar öncelikle devlet bünyesinde kendisini göstermiştir. Bu tür sorunların çözümü için gözler ilk olarak devletin kurumsal ve işlevsel yapısına çevrilmiştir. Bu bilgiler ışığında örgütlenme ve yönetim bakımından tarihte en çok dikkat çeken devletlerden birisi de Osmanlı Devleti olmuştur.

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyıldan sonra devletin kurumsal yapısında görülen bir takım idari ve iktisadî aksaklıklar sebebiyle farklı bir sürece girmiştir. Özellikle XVII. yüzyılın başlarında içte ve dışta oluşan sorunlar nedeniyle devletin merkezi otoritesi zayıflamıştır. XVIII. yüzyılda ise devlet, kaybedilen toprakların geri alınmasının yanında mevcut toprakların da korunmasına yönelik değişik stratejiler izlemiştir. Ayrıca Avrupa tarzı ıslahatlar da bu sorunlara kalıcı çözümler üretilmesi noktasında önem taşımaktadır. Bu yüzyılda devletin bünyesinde meydana gelen sorunların başında II. Mustafa, sefere çıkacak olan ordunun ihtiyaçlarının devlet adamları tarafından karşılanması emrini vermiştir. Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu bu buhranlı dönemde bilhassa Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasıyla en fazla mali alanda sıkıntı yaşamıştır. Nitekim mali alanda gerekli tedbirler alınsa da bu durum asker, ulema ve halk arasında yeterli oranda rağbet görmemiştir. Devlet başkanının tüm sorumluluğu devlet adamlarına yüklemesi bu

hoşnutsuzluğa gerekçe gösterilebilir. III. Ahmed döneminde, padişah ve devlet adamlarının zevk ve eğlenceye düşmeleri ile ehliyet ve liyakat gözetilmeksizin devlet kademelerine vezir ve sadrazam yakınlarının getirilmesi de devlet içerisinde bir takım memnuniyetsizliklere sebep olmuştur. I. Mahmud döneminde Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla devlet artık içte ve dışta dış güçlerin baskısı altına girmiştir. III. Mustafa dönemi ise daha önceki padişahların zamanında gerekli ilerleme ve gelişmelerin yaşanmamasından dolayı kayıp yıllar olarak adlandırılmıştır. I. Abdülhamid'in padişahlığı sırasında işe yarar devlet adamlarının azlığı, ordunun yetersizliği, ıslah çalışmaların durgunlaşması gibi sebeplerle gerilemenin zirvesi yaşanmıştır. III. Selim döneminde işlerini şansa bırakarak halletmeye çalışmış, nitekim ilk olarak ordunun ıslahına yönelik çalışmalara yöneltmiştir. İçte merkezi idareyi sağlamlaştırma ve güçlendirme noktasında gösterdiği çaba ise dikkate değerdir. Ancak bu dönemde yapılan ıslahat çalışmaları belli bir kesim tarafından yapıldığı için geniş çaplı yankı uyandıramamıştır.

Devletin içinde bulunduğu bu karışıklığa yönelik kendi dönemlerinde tanınmış olan devlet adamları, devlet ve toplumun kalkınması amacıyla siyasetname veya nasihatname adı verilen eleştiri ve tavsiyelerini içeren eserler kaleme almışlardır. Nitekim bu eserler, güncel sorunları saptamada tespit ve teşhis kolaylığı sağladığı için günümüzde de önemli bir yere sahip olmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren yapılan ıslahat çalışmaları dönemin şartları göz önünde bulundurulursa uzun süreli etkiler gösterememiştir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise Rönesans ve reformun etkisi ve Avrupa devletleri ile olan savaşlar devlete ağır maliyetler getirmiştir. Bu nedenle devlet nasihat tarzı eserler yerine daha farklı reformların oluşturulması noktasında çalışmalar yapılmasını teşvik etmiştir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın "Nesâyihü'l' Vüzerâ ve'l-Ümerâ" (devlet adamlarına nasihatler) adlı eseri bu yönüyle önem taşır. Söz konusu Sarı Mehmed Paşa, eserinde devlet sisteminde görülen aksaklıkların neler olduğu hakkında bilgi vermiş ve dönemi Kanunî devri ile mukayese etmiştir. Sistemin yönetiliş tarzını eleştiren devlet adamı, sistemde görülen bozuklukların temelinde yatan sebebi devleti idare eden zümrenin ahlaki çöküntü içerisinde olmasıyla açıklamıştır.

Mehmed Paşa eserinde öncelikle siyasetteki mevcut durumu tespit etmiş ardından yönetimde görülen aksaklık ve bozukluklar sonucunda kendi müşahedelerine dayanarak eleştiri ve önerilerini ortaya koymuştur. Mehmed Paşa XVIII. yüzyıl' ın başlarında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu en yetkin bir biçimde ele alarak ıslah edici fikirler öne süren önemli fikir ve devlet adamlarından birisidir. Dokuz bölümden oluşan

eserin içerisinde yer alan tavsiye nitelikli bilgiler incelendiğinde bu bilgilerin günümüz devletinin yönetim sistemine ve toplumsal düzenine kaynaklık ettiği de görülmüştür.

Mehmed Paşa eserinde ilk olarak padişahın görev ve sorumluluklarına değinmiştir. Bu bakımdan padişah veyahut devlet başkanı ülkeyi kanunlara uygun bir şekilde yönetmeye muktedir olmalıdır. Ayrıca toplumda refah ve huzuru sağlamak için elinin altında bulunan tüm bireyler arasında din, dil, renk, ırk ayrımı yapmamalıdır. Sınırda güvenliği sağlayarak ülkenin bölünmezliğini korumalıdır. Bunun yanında temel hak ve özgürlükleri güvence altına almalı, kanun önünde herkesin eşit haklara sahip olmasını sağlamalı, hukukun genel ilkelerine uygun hareket etmelidir. Yine devlet başkanları, kişi ve konut dokunulmazlığına önem vermeli, herkesin din ve vicdan özgürlüğüne sahip olduğunu göz ardı etmemeli, ekonomi, sağlık, eğitim, savunma vb. alanlarda istihdam çalışmaları yapmalı ve bu çalışmaları işinin ehli kişilere vermelidir. Özellikle ekonomi yönetimi konusunda sosyal dengeyi sağlamak amaçlı için geniş çaplı tedbirler almalıdır.

Veziriazamlar, sadrazamlar günümüzdeki karşılığı ile bakanlar, devlet başkanının gözetiminde ülkede refah ve huzuru, toplumda ise dirlik ve düzeni sağlamak için elinden gelen tüm çabayı göstermeli, kendilerine verilen yönetim emanetine ihanet etmemelidirler. Hükümet işlerinde de tam bağımsız hareket etmelidirler. Halk için halkın huzuru için hakka sırtını dayayıp Allah rızasını gözeterek doğruluktan ve adaletten ayrılmamalıdırlar. Devlet başkanı ve bakanlar en ufak bir usulsüzlüğe fırsat vermeden topluma yararlı ve güzel hizmetlerde bulunmalıdırlar. Kendi menfaatini kesinlikle düşünmemeli, hüküm verirken zengin-fakir, büyük-küçük ayrımı yapmamalıdırlar. Her zaman doğru sözlü olmayı kendilerine ilke edinmeli, padişaha veya devlet başkanına karşı asla yalan söylememelidirler. Övgü ve teveccüh karşısında gurura kapılmamalı, padişahın veyahut devlet başkanının sevdiği kimselere karşı kin ve garaz beslememelidirler. Ve en önemlisi rüşvet yoluyla mal toplama girişiminde bulunmamalıdırlar. Burada rüşvet kavramı, şahsi menfaat uğruma görev ve yetkilerin kötüye kullanılmasıdır. Bir tür yönetimde yolsuzluğun kapısıdır. Rüşvet, yasal yollarla yapılması gereken işlerin daha kolay ve zahmetsiz bir şekilde illegal yollara başvurularak yaptırılmasında aracı görevi görür. Kamu idaresinde suç sayılan rüşvetten en çok zarar gören ise devlet olur. Devletin bu durumu halkın kendisine olan itimadını da zedeler. Ayrıca yönetimde söz sahibi olan kişilerin rüşvet, adam kayırma ve rica ile getirilmeleri neticesinde afetlerin yaşanacağı, devletin çöküşüne zemin hazırlayacağı da unutulmamalıdır. Zira rüşvet ile ehliyetsiz ve liyakatsiz kişilere devlet hizmeti verilmesi büyük hatadır. Bu geçmişte de böyleydi, günümüz de halen

böyledir. Rüşvet tüm kötülüklerin ve fitne tohumlarının büyümesinde İslam toplumu için bela olup, din ve devleti kökünden yıkan en tehlikeli unsurdur.

Devlet kademelerinde görevlendirmeler bu işte ehil olan liyakat sahibi kimselere verilmek suretiyle yapılmalıdır. Bu cümleden olarak devlet ve toplum bünyesinde adaletin sağlanması için, mülakatı değil liyakati esas alan bir düşünce sistemi geliştirilmelidir. Belirli makamlara getirilecek kişilerde de liyakat ilkesi esas alınmalıdır. Adalet, ehliyet ve liyakat konuları üzerinde çokça düşünülmesi ve sorgulanması gereken konulardır. İnsanları yönetmeye talip olan veyahut bu göreve getirilen kişilerde bazı niteliklerin aranması şarttır. Nitekim yönetici adayının bu gibi niteliklere sahip olması toplumun düzenli bir şekilde yönetilmesi açısından önem taşır. Gerekli bilgi ve beceriye sahip olup doğruluğu, dürüstlüğü elden bırakmadan samimiyetle işlerini yoluna koyan yöneticilere ihtiyaç vardır. Yapılacak olan işin büyük veyahut küçük olması önemli değildir. Önemli olan işin ehli kimselerin o görevi hakkıyla yerine getirip getirmediğidir. Bu konuyla ilgili Kur'an'da "Allah emanetleri ehil olanlara vermenizi ve insanlar arasında hüküm verirken adaletle hükmetmenizi emretmektedir" (Nisa, 4/58) ayetiyle genelde tüm insanlar özelde ise yönetici ve idareciler muhatab alınmış olup devletin hizmet kademelerinin tamamının da emanet kategorisine girdiği ve tüm işlerin ehliyet sahibi kimselere verilmesi gerektiği vurgulamıştır. Ayrıca Peygamberimiz "Bir iş ehli dışındaki kişilere bırakılırsa kıyamet yakındır" buyurmuştur.

Adalet kavramı tüm dünyada ve de ülkemizde önemli bir problem olarak görülmüştür. Nitekim ehliyet ve liyakate göre atama ve işe yerleştirmelerin yapılmaması adaletsizliğin en temel sebebidir. Bir toplumun büyümesi ve gelişmesi adalet ile mümkündür. Yönetimde adaletin göz ardı edilmesi demek toplum nazarında güvenin de yok olması demektir. Devlet herhangi bir konuda hüküm verirken adaletten ayrılmamalıdır. Bu durum onun meşruiyetine zarar verir, halkı da isyana teşvik eder. İşin ehli ve liyakat sahibi insanlarla ideal bir devlet yönetimi ve toplum düzeninin sağlanması esastır. Adaleti esas almayan bir devlet sisteminde halk zulme mahkûm edilmiş demektir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa da döneminde bu durumun sancısını çekmiş eserinde en çok bu konu üzerinde durmuştur. Aslında yöntemler, formüller bellidir. Ancak çözüme gidilen yollarda sıkıntılar vardır. Bu sıkıntılar ise ancak doğru yollarla giderilebilir. Adil bir devlet ve toplum için doğruluk ilke edinilmelidir.

Hazine defterdarlığı hizmetinde bulunan kimselerle ilgili eserde verilen bilgilerden yola çıkılarak şu sonuçlar çıkarılabilir: Defterdarlık veyahut mali alanda hizmette bulunan

kimseler hazine gelirlerini artırmak için adaletten ve doğruluktan ayrılmadan elinden gelen çabayı göstermelidirler. Güvenilen ve doğru yolda olan hazine ve maliye görevlisi her türlü rüşvet tekliflerine karşı kulağını tıkayıp kendine düşen ne ise onu yapmaya çalışmalıdır. Ancak şu da var ki işini hakkıyla yerine getiren kimseler bir takım dış güçler tarafından azl edilme veyahut istifa ettirilme muamelesiyle karşılaşabilirler. Burada önemli olan husus işin en doğru şekilde nasıl yapılacağı değil, o işten elde edilen maddi kazanç ve bu kazanç sayesinde büyüme ve gelişmenin nasıl sağlanacağıdır. Adalet ve liyakatten sonra en önemli ikinci sorun da işte budur. Bu cümleden olarak hazine gelirlerinin artırılması adına devlet beyhude gelir elde etmeye çalışmamalıdır. Devletin yönetilmesi noktasında Hz.Peygamber, mali alanda yönetimde ise Hz. Ömer model alınmalıdır. Tüm bu ölçülere göre hareket edildiğinde devletin korunması ve toplumda nizamın sağlanması noktasında önemli adımlar atılmış olur.

Osmanlı'da XVI. yüzyıldan itibaren devlet ve toplum düzenine ilişkin hazırlanan eserlerde reaya hukukunun ihlali devletin çöküş sebebi olarak görülmüştür. Bu bakımdan halkın iyi idare edilmesi, önemli ve zaruri bir iş olmuştur. Hükümdar memleketin selameti ve devletin payidar olması için halkın nefretine değil sevgisine mazhar olmalıdır. Nitekim eserde de reayaya bugünkü tabirle halka karşı zulümden kaçınılması, mazlum ve garibin duasının alınması gerektiği vurgulanmıştır. Devletin halkın vermesi gereken vergi dışında zulmederek vergi adı altında reayanın malına el koyması doğru değildir. Aşırı vergi almak halkı zayıflatır, hükümdarın da otoritesinin zayıflamasına neden olur. Zira devletin bekası, ülkenin bayındır hale gelmesinde halk önemli bir işleve sahiptir. Halkın, (reayanın) ekonomik olarak hakları korunmalı söz konusu mali konularda adaletten ayrılmamalı, reayanın veyahut halkın huzuru ve refahı için hazineden gereken desteğin verilmesi gerekir. Bunun yanında halka haksızlık yapılması karşısında ise aslı araştırılmadan o kişi hakkında hüküm konulmasına müsaade edilmemelidir. Bu bakımdan Sarı Mehmed Paşa reaya için Allah'ın emaneti ifadesini kullanmış, saltanatın onların varlığı ve onlardan toplanan hazinelerle ayakta durduğunu ifade etmiştir. Ayrıca halk veya reayanın zalimin elinden zulüm görmeyeceğine inanması gerekir. Bu bakımdan ona herhangi bir saldırı karşısında korunduğuna dair güvence verilmesini dini bir gerekliliktir.

Eserde, düşman halleri ve sınırların korunması noktasında önemli bilgiler yer alır. Bu bakımdan düşman hallerinin iyi bilinmesi için inceden inceye araştırma yapılması gerekir. Aksi bir durumda ise devlette karışıklıkların meydana gelerek düzenin bozulacağı aşikârdır. Sefer sırasında araç ve gereçlerin boş yere harcanmamasına dikkat edilmelidir.

Maaşlarının da zamanında ödenmesi lazımdır. Çünkü bu sayede asker, görevine daha sıkı bağlı kalarak din düşmanlarına karşı cihadı kendine ilke edinecektir. Buna karşılık asker zümresinden olup da halkın malına tamah edip vergi adı altında yağmalama yapanlar da cezalandırılmalı, halkın huzuru ve mutluluğu esas alınmalıdır.

Eserde devlet adamları ve halkta bulunması gereken ahlaki değerlerden de bahsedilmiş ve günümüzde de bu değerlere sahip çıkılması gerektiği üzerinde de durulmuştur. Bu çerçevede, öncelikle devlet adamı hasis olmayıp cömert olmalı, hiddetlenmemeli, kötü huylu olmama ve halkın dilinden iyi anlamalıdır. Ayrıca güzel huyu kendisine ilke edinmeli, alçakgönüllü olup halkı hakir görmemelidir. Bu davranışları ilke edinen devlet başkanı Allah'ın lütfuna da mazhar olur. Tüm zor işleri Allah'ın yardımıyla kolaylaşır. Cömertlik sadece maddi anlamda düşünülmemelidir. Kimsenin malına tamah etmemek, zulüm ve sitemi caiz görmemek, halkın gizli kusurlarını araştırmamak da cömertlik olarak nitelendirilmiştir. Hasislik duygusu ise insanı kötülüğü emreden en kötü haslettir. Nitekim hasis, dünyada fakir hayatı yaşarken ahirette zenginler gibi haşr olunur. Bu bakımdan hasis davranışlar sergilemek toplumda karmaşa ve kargaşaya neden olur.

Halk da öfkeli ve kötü huylu olmamalı, güzel huylu olmaya gayret etmelidir. Güzel huy ise herkese sevgi göstermek ve onlarla iyi geçinmeye çalışmaktır. Bunun yanında devlet ve halk Allah'ın herkesi ayrı ayrı rızıklandırdığını da unutmamalı, hırsa kapılıp da açgözlülük etmemelidir. Dünya ve ahiret işlerinde riya söz konusu olduğunda o iş hayırlara vesile olmaz. Yani gösteriş çemberine girmek son derece sakıncalıdır. Dünya ile ilgili işlerde gösteriş olursa o iş makbul olmaz, bitirilmesi ve sonuç vermesi de imkân dâhilinde olmaz. Bunun yanında devlet ve halk doğru sözlü olmalı, yalan sözden sakınmalıdır. Yalan söyleyen verilen emanete ihanet eder, verdiği sözde de durmaz.

Gerçek dostluk konusunda da bilgiler veren Mehmed Paşa, tuz ve ekmek hakkını unutmayan, makam ve mevki gözetmeyen kimseleri sadık dost olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda menfaat peşinde koşanlar hakiki dostlar olamazlar. Hakiki dost; yalan söylemez, merhametlidir. Kibirden uzak, nefsine uymayan, yumuşak huylu kimsedir. Kişi dostunu çoğaltmalı, düşmanını ise azaltmalıdır. Ancak bazı kimseler de vardır ki Mehmed Paşa bunlar için aklı başında olmayan sarhoş ifadesini kullanmıştır. Bunlar; kolaylıkla iftira atan, sır saklayamayan, tuz ve ekmek hakkı bilmeyen, vefadan yoksun kimselerdir. Ayrıca bu tür kişiler herkese dost gibi görünerek duyduğu sözlere karşılık bire bin katar. Bu tip koğuculardan da uzak durulmalıdır. Vakti böylesi insanlarla geçirmek yerine faydalı ilimlerle meşgul olmak daha makbuldür.

Sonuç olarak bir ülkede yönetim sisteminin başarılı olabilmesi için bazı ön koşuların gerçekleşmesi gerektir. Bunlar, halkın devlete olan güveninin sarsılmaması, mali alanda gerekli tedbirlerin alınarak herhangi bir sorun yaşanmasına müsaade edilmemesi, sistemin yönetiliş ve işleyişinin etkin ve verimli olması, bunun yanında ülkenin dış ilişkilerde rekabetten geri kalmamasına dikkat edilmesidir. Ayrıca bugünden geleceği inşa edebilme adına farklı stratejiler de ortaya koymak gerekir. Geçmişten edinilen birikimle geleceğe sahip çıkma çabasına girilmelidir. Geleceği planlayamayan toplumlar ne yaşadığını, niçin ve nasıl yaşadığını bilemez. Değer ve birikimlere sahip çıkarak geleceğe dair önemli stratejiler geliştirilebilir. Bu bakımdan Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın eseri, müellifin XVIII. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinde yaşadığı problemleri ve aksaklıkları müşahede etmesi bunun yanında sorunlara nasıl ve ne şekilde çözüm önerileri ortaya koyduğunu göstermesi noktasında oldukça önemli bir eserdir.

7. SONUÇ

Islahatnâmeler devlet adamlarına öğüt vermek ve yol göstermek ayrıca devlet düzeninde görülen bozuklukları tespit etmek ve bunların düzeltilmesini sağlamak amacıyla yazılmış eserlerdir. XVI. yüzyıldan sonra devlet adamları devletin bünyesinde var olan sorunlarla baş edebilmek ve tekrardan eski gücüne kavuşmasını sağlamak amacıyla raporlar, layihalar ve ıslahatlar hazırlamışlardır. Buna bağlı olarak ıslahatname yazımında devlet düzeni ve toplum yapısında görülen bozulmaların artmasına bağlı olarak bir artış meydana gelmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren merkeziyetçi devlet yapısında ve toplumsal düzende aksaklık ve problemler XVIII. yüzyıl' da özellikle II. Viyana Kuşatmasıyla daha da artmış devlet adamları çareyi Kanûni dönemi uygulamalarına dönmekte bulmuşlardır.

XVIII. yüzyıldan itibaren hazırlanan ıslahatnameler daha çok ordunun zayıflaması neticesinde savaşlardan ağır yenilgiyle çıkan Osmanlı Devleti'nde toprak kayıplarının artması bağlamında askeri yapıyı güçlendirmeye yönelik olmuştur. Nitekim bu eserleriyle devlet adamları, devletin merkezi ve idari yapısı hususunda önemli tavsiyelerde bulunmuş, "dâ'ire-i adliye", "erkân-ı erbâa", "aksâm-ı erbâa" veya "anasır-ı erbâa'' prensiplerine dayanarak devletin yönetim ve toplum düzenini izaha çalışmışlardır. Bu bağlamda Lütfî Paşa, "Âsafnâme" adlı eseriyle devleti ve toplumu ilgilendiren sorunlara çözüm önerilerinde bulunmuş ve ıslahat geleneğini başlatmıştır. Bu cümleden olarak Lütfi Paşa'nın devlet yönetimi ve toplum düzenindeki aksaklıklara çare arama çabaları XVII. yüzyıl ve XVIII. yüzyıl devlet adamları ve tarihçiler tarafından da devam ettirilmiştir. XVII. yüzyılda devrin en önemli siması Kâtib Çelebî'yle devam eden bu süreç XVIII. yüzyıl 'da Defterdar Sarı Mehmed Paşa ile zirveye ulaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemlerinde yaşamış ve olaylara bizzat şahitlik etmiş olan Defterdar Sarı Mehmed Paşa "Nesâyihü'l Vüzerâ ve'l Ümerâ" adlı eseri, dönemin koşulları, bozulan siyasi yapının akıbeti, devletin geçirdiği zihniyet evrimleri ve devlet yöneticilerinin olaylara bakış açılarını göstermesi bakımından Türkiye'de çağdaş düşünce tarihinin önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir. Defterdar Mehmed Paşa ve diğer devlet ricali sorunları kendi bürokratik tecrübe ve algı sistemine göre eleştirel bir bakış açısıyla irdelemiş ve yorumlamışlardır.

XVIII. yüzyıl siyasi ve idarî reformları, tarihin düşünce dünyasında kopukluk oluşturmuş ve yenilikler durağan bir seyir izlemiştir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın kaleme aldığı "Devlet Adamlarına Öğütler" kitabı, dönemin özelliklerini, ortaya çıkan sorunları ve problemleri üstü kapalı da olsa dile getirmiştir. Eserde belli başlıklar halinde ele alınan sorunların günümüz Türkiye'sinde halen yaşanıyor olması ise eserin muhtevaca güncel olduğunu göstermektedir. Nitekim eserde devletin merkeziyetçi yapısında görülen aksaklıkların temelinde yatan sebebin idari kadronun ahlaki olarak yozlaşması olduğu ifade edilmiştir. Bu bakımdan eserde bir devletin yönetilme tarzı ve toplum düzeninin sağlanması hususunda idarecilerde bulunması gereken niteliklerin neler olduğuna, devlet memuriyetliklerine atamalarda adalet ve liyakat ilkesinin gözetilmesine, makam sahiplerinin hal ve hareketlerine, rüşvetin hem devlet hem de toplum için büyük bir tehlike olduğuna, reâyâ veya halka yapılan zulmün zararlarına, düşmanın sınır kaleleri ilhak etmesine karşılık askerlerin durumlarının iyileştirilmesine, bunun yanında, cimrilik, cömertlik, aç gözlülük, kibir, kıskançlık, ikiyüzlülük, iyi ve kötü huy vb. alışkanlıkların kimlerde bulunduğuna, arabozuculuk yapan koğucu kimselerin gerçek dost olamayacağına ve son olarak da timar ve zeamet konusuna değinilmiştir. Bu bakımdan eser, siyasetname ve nasihatname türlerine benzemesinin yanında konuları sıralayışı, ele alışı ile de siyaset ve kamu yönetimine ilişkin sistematik ve bütüncül bir yaklaşım sergileyerek özgün bir eser olmayı başarmıştır. Sonuç olarak Defterdar Sarı Mehmed Paşa, ortaya koyduğu görüş, öneri ve teklifleriyle günümüz insanı ve devlet adamları için siyaset ve yönetim ahlakına uygun hazine değerinde bir eseri bizlere miras bırakmıştır. Ayrıca eserinde ele alınan konular siyaset ve kamu yönetimi alanlarında asli konular olmaları dolayısıyla günümüzde de güncelliğini korumaktadır.

8. KAYNAKLAR

Afyoncu, E. (2020). *Osmanlı padişahları* (4. Basım). Yeditepe yayınları.

Ahmed Vâsıf. Efendi. (1219). *Târih* (Cilt I-II). Bulak matbaası.

Akgündüz, A. (2008). *Osmanlı Devleti'nde (Pax Ottoman) gayr-i Müslimlerin yönetimi*. Timaş yayınları.

Akdağ, M. (1999). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi (1453-1559)* (1. Basım). Barış yayınları.

Aktepe, M. M. (1992). *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi: Ahmed III* (Cilt 2). Türkiye diyanet vakfı yayınları. https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed.

Aktepe, M. M. (1988). *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi: Abdülhamid I,* (Cilt 1).Türkiye diyanet vakfı yayınları. https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulhamid.

Altınay, A. R. (1973). *Lale devri* (H. A. Diriöz çev.). (1. Basım). Başbakanlık kültür müsteşarlığı kültür yayınları.

Aşıkpaşazâde. (1332). *Tevârih-i Âl-i Osman*, Maârif-i Umûmiyye Nezâret-i Celîlesi.

Atâ Bey, (1292-93). *Târih*. (Cilt II). Ali Efendi matbaası.

Babinger, F. (1982). *Osmanlı tarih yazarları ve eserleri* (C. Üçok çev.). Kültür ve turizm bakanlığı.

Barkan, Ö. L. (1943). *Kanunlar.* (Cilt I). İstanbul üniversitesi edebiyat fakültesi.

Beydilli, K. (1985). *Büyük Friedrich ve Osmanlılar, XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya münasebetleri*. İ.Ü. Edebiyat fakültesi yayınları.

Beydilli, K. (2020). *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi: Mustafa III* (Cilt 31). Türkiye diyanet vakfı yayınları. https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa.

Beydilli, K. (2009). *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi: Selim III* (Cilt 36). Türkiye diyanet vakfı yayınları. https://islamansiklopedisi.org.tr/selim.

Beydilli, K. (2002). *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi: Küçük kaynarca antlaşması* (Cilt 26*)*. Türkiye diyanet vakfı yayınları. https://islamansiklopedisi. org.tr/kucuk-kaynarca.

Beydilli, K. (2007). *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi: Osmanlılar* (Cilt 33). Türkiye diyanet vakfı yayınları. https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanlilar.

Bostan, İ. (2004). T*ürkiye diyanet vakfı yayınları İslâm ansiklopedisi: Mezemorta Hüseyin Paşa* (Cilt 29).Türkiye diyanet vakfı yayınları. https://islamansiklopedisi. org.tr/mezemorta-huseyin.

Bursalı M. T. (1333-42). *Osmanlı müellifleri.* (Cilt I-III). Matbaa-i Âmire.

Büyükkara, M.A. (2012). *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi: Vehhâbîlik,* (Cilt 42). Türkiye diyanet vakfı yayınları. https://islamansiklopedisi. org.tr/vehhabilik.

Celâleddin ed Devvânî. (2020). Risaletü'l-enmüzecu'l Ulûm. Endülüs yayınları.

Cevdet. (1309). Târih. (Cilt I). Matbaa-i Osmâniyye.

Cezar, Y. (1986). Osmanlı maliyesinde bunalım ve değişim dönemi. Alan yayıncılık.

Çağrıcı, M. (1988). *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi: Âdalet* (Cilt 1). Türkiye diyanet vakfı yayınları. https://islamansiklopedisi. org.tr/adalet.

Çağman, E. (2010). *III. Selim'e sunulan ıslahat layihaları*. Kitabevi yayınları.

Çelebizâde Âsım (1282). *Târih.* Matbaa-i Âmire.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa. (1830). *Nesâyihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ*, Süleymaniye kütüphanesi, Türkiye yazma eserler başkanlığı kurumu.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa. (1969). *Nesâyihü'l- Vüzerâ ve'l- Ümerâ*. (H. R. Uğural çev.) Türk tarih kurumu basımevi.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa. (1977). *Zübde-i Vekâiyat*. (A. Özcan çev.). Tercüman kitabevi.

Emecen, F. (2007). *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi: Osmanlılar,* (Cilt 33). Türkiye diyanet vakfı yayınları. https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanlilar.

Emecen, F. (1999). *Osmanlı devleti tarihi.* (E. İhsanoğlu editör.). (Cilt 1). IRCICA yayınları.

Eroğlu, H. (2017). *Osmanlılar yönetim ve strateji* (1. Basım). Bilge-kültür sanat yayınları.

Eryılmaz, B. (1992). *Osmanlı devletinde millet sistemi*. Ağaç yayıncılık.

Farabî, (1985). *El-Medinetü'l-Fâdıla* (H. İ. Mekki çev.). Diyanet işleri başkanlığı yayınları.

Farabî. (2020). *İdeal devlet* (A. Arslan çev.) (XI. Basım). Kültür yayınları.

Gelibolulu Mustafa Âlî. (2015). *Nushâtü's-Selâtin* (F. Çerçi çev.). Büyüyen ay yayınları.

Gökbilgin, M. T. (1967). Kanunî Sultan Süleyman'ın tımar ve zeamet tevcihi ile ilgili Fermanları, *Tarih dergisi, 17* (22), 1-8. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue.

Hadikatü'l-vüzerâ. (1271). (Cilt: III). Cerîde-i Havâdis matbaası.

Halaçoğlu, Y. (1991). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilatı ve sosyal yapı.* Türk tarih kurumu yayınları.

Hırzü'l Mülûk. (1988). (Y. Yücel çev.). Atatürk kültür, dil ve tarih kurumu.

İbn Haldun. (2020). *Mukaddime* (A Tekin haz.). (Cilt: I) Bilgi kültür sanat yayınları.

İlmiye Salnâmesi. (1334). Matbaa-i Amire.

İnalcık, H. (2003). *Osmanlı imparatorluğu klasik çağ 1300-1600* (R. Sezer çev.) (1. Basım). Kronik yayınları.

İnalcık, H. (2017). *Osmanlı'da devlet, hukuk ve adalet* (4. Basım). Kronik yayınları.

İnalcık, H. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi-I* (H. Berktay çev.) (2. Basım). Türkiye iş bankası, Kültür yayınları.

İpşirli, M. (2007). *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi: Osmanlılar,* (Cilt 33). Türkiye diyanet vakfı yayınları. https://islamansiklopedisi. org.tr/osmanlilar.

İpşirli, M. (2001). *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi: Kalemiye* (Cilt 24). Türkiye Diyanet vakfı yayınları. https://islamansiklopedisi. org.tr/kalemiye.

Jorga, N. (2005). *Osmanlı imparatorluğu tarihi* (N. Epçeli çev.) (Cilt IV). Yeditepe yayınları.

Kantemir, D. (1979). *Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş ve çöküş tarihi* (Ö. Çobanoğlu çev.). (Cilt I). Kültür bakanlığı yayınevi.

Kâtib Çelebi. (1280). *Düstûrü'l-Amel Li- Islah'il- Halel*. Tasvîr-i Efkâr matbaası.

Kazıcı, Z. (2003). *Osmanlı devletinde toplum yapısı* (1. Basım). Bilge yayınları.

Kınalızâde Ali Efendi. (1982). *Ahlâk-ı Âlâ-i* (H. Algül çev.). Alperen kitabevi.

Kitâb- ı Müstetâb. (1988). (Y. Yücel çev.). Atatürk kültür, dil ve tarih kurumu.

Kök, A. (2020). *Türklerin Entellektüel mirası Kutadgu Bilig devlet: Adalet, kut, töre* (2. Basım). Kesit yayınları.

Kütükoğlu, M. (2020). *Osmanlı'nın sosyo-kültürel ve iktisadî yapısı* (2.Basım). Türk tarih kurumu yayınları.

Lütfî Paşa. (1326). *Âsafnâme*, Matbaa-i Amidî.

Lütfî Paşa. (2017). *Âsafnâme*. (A. Uğur çev.) (1.Basım). Büyüyen ay yayınları.

Mantran, R. (1995). *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu* (M. A. Kılıçbay çev.) (1. Basım). İmge Kitabevi yayınları.

Mehmed Râşid. (1282). Târih-i Râşid. (Cilt I-V). Matbaa-i Âmire.

Murphey, R. (2001). *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi: Kasr-ı Şirin antlaşması*, (Cilt 24). Türkiye diyanet vakfı yayınları. https://islamansiklopedisi. org.tr/kasrisirin-antlasmasi.

Müstakımzâde Süleyman Sadettin. (1362). *Devhâtü'l-Meşâyih ma'a zeyl. (* Rıfat Efendi yazar).

Naîmâ. (1281). *Târih 'inin VI. cildinin sonundaki "Feyzullah Efendi Vak'ası" ilâvesi.* Tabhâne-i Âmire.

Naima. (1280). *Târih*. (Cilt III). Tabhâne-i Âmire.

Nizamü'l Mülk. (2022). *Siyasetnâme.* (M. T. Ayar çev.). Türkiye iş bankası kültür yayınları.

Ortaylı, İ. (2008). *Osmanlı sarayında hayat.* Yitik Hazine yayınları.

Özcan, A. (2000). *Anonim Osmanlı tarihi (1099-1116/1688-1704).* Türk tarih kurumu basımevi.

Özcan, A. (2020). *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi: Mustafa II,* (Cilt 31). Türkiye diyanet vakfı yayınları. https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa.

Özcan, A. (1994). *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi: Edirne Vak'ası,*(Cilt 10). Türkiye diyanet vakfı yayınları. https://islamansiklopedisi.org.tr/edirne-vakasi.

Özcan, A. (2003). *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi: Mahmud I,* (Cilt 27). Türkiye diyanet vakfı yayınları. https://islamansiklopedisi.org.tr/mahmud-i--osmanli.

Özcan, A. (1994). *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi: Defterdar Sarı Mehmed Paşa,* (Cilt 9). Türkiye diyanet vakfı yayınları. https://islamansiklopedisi. org.tr/defterdar-sari-mehmed-pasa.

Öz, M. (1997). *Kanûn-i Kadim Peşinde Osmanlı'da çözülme ve gelenekçi yorumcuları* (9. Basım). Dergâh yayınları.

Öz, M. (2021). *Kanûn-i Kadim peşinde Osmanlı'da çözülme ve gelenekçi yorumcuları* (1. Basım). Dergâh yayınları.

Öz, M. (2007). *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi: Reâyâ,* (Cilt 34).Türkiye diyanet vakfı yayınları. https://islamansiklopedisi.org.tr/reaya.

Özkaya, Y. (1977). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*. Anadolu üniversitesi DTCF.

Öztürk, N. (2012). *Çadırdan saraya 14.-15.yüzyıl Osmanlı devlet düzeni.* Yitik Hazine yayınları.

Pakalın, M. Z. (1978). *Maliye teşkilâtı tarihi (1442-1930).* (Cilt II). Maliye bakanlığı tetkik kurulu yayınları.

1730 Patrona ihtilâli hakkında bir eser: Abdi tarihi. (1943). (F. R. Unat çev.). Türk tarih kurumu.

Peçevî. (1981). *Târih (* B. S. Baykal. çev.) (Cilt I). Türk tarih kurumu yayınları.

Sarıcaoğlu, F. (2007). *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi: Osman III*, (Cilt 33). Türkiye diyanet vakfı yayınları. https://islamansiklopedisi.org.tr/osman-iii.

Saydam, A. (2021). *Osmanlı medeniyeti tarihi* (5. Basım). Kitabevi yayınları.

Selânikî, Mustafa Efendi. (1999). *Târih-i Selânik* (M. İpşirli çev.) (Cilt: I). Türk tarih kurumu yayınları.

Silâhdar. (1928). *Târih.(* Cilt II). Orhaniye matbaası.

Sofuoğlu, E. (2004). *Osmanlı devletinde ıslahatlar ve I. Meşrutiyet*. Gökkubbe yayınları.

Solakzâde. (1297). *Târih,* Mahmud Bey matbaası.

Süreyya, M. (1308-16). *Sicill-i Osmânî* (Cilt I). Tarih vakfı Yurt yayınları.

Şen, A. (2003). *Osmanlıda dönüm noktası (III. Selim Hayatı ve Islahatları)* (1. Basım). Fecr Yayınları.

Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme dönemine girerken Osmanlı mâliyesi.* Dergâh yayınları.

Tursun Bey.(1330). *Târihü'l- Ebu'l Feth.* Ahmed İhsan ve Şürekâsı matbaası.

Unat, F. R. (1992). *Osmanlı sefirleri ve Sefâretnâmeleri* (B. S. Baykal çev.). Türk tarih kurumu.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988*). Osmanlı tarihi* (Cilt III/I) (5. Basım). Türk tarih kurumu.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi* (Cilt III/II) (5.Basım). Türk tarih kurumu.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi* (Cilt IV/I) (5.Basım). Türk tarih kurumu.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi* (Cilt IV/II) (3.Basım). Türk tarih kurumu.

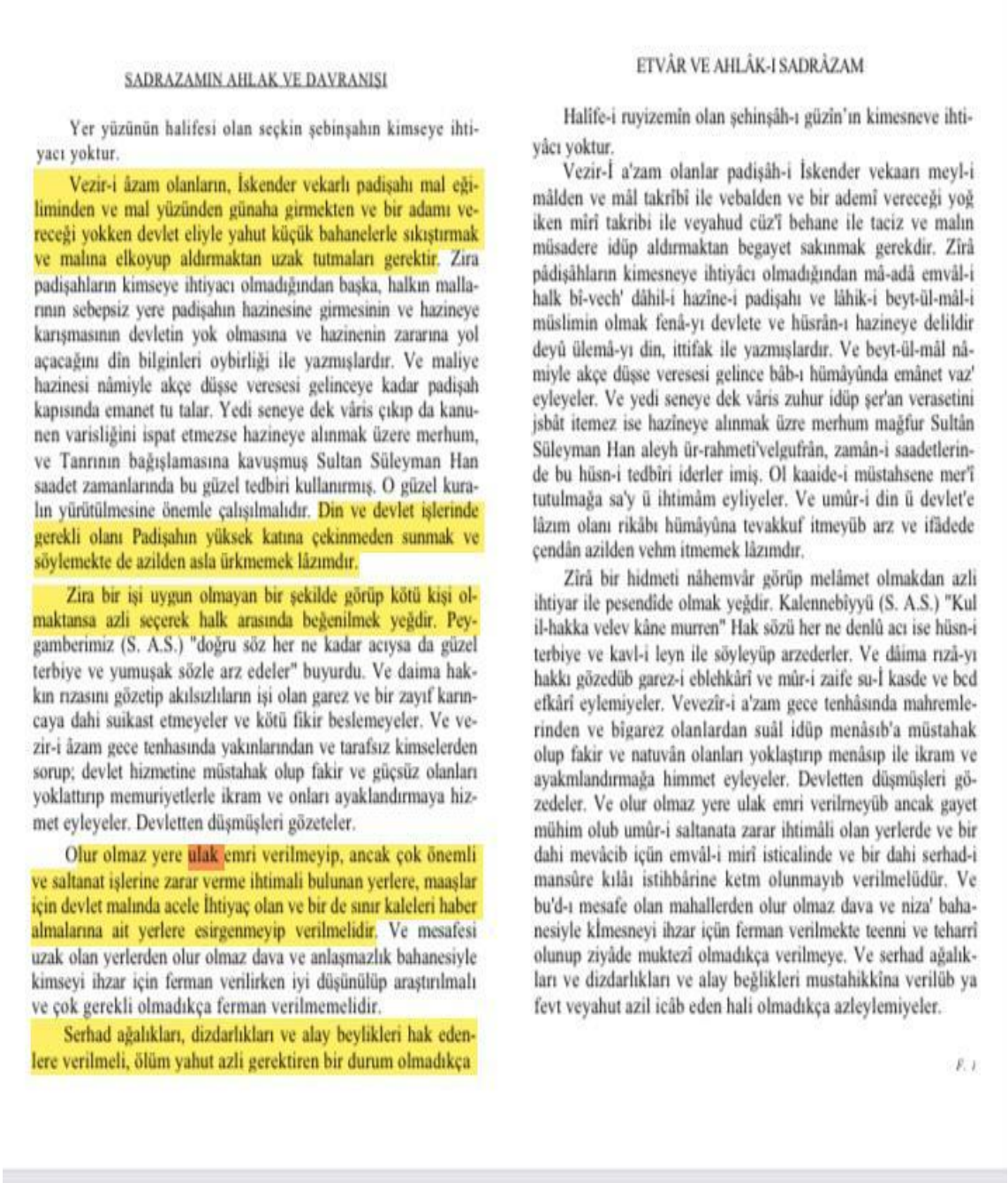
Vâsıf. (1246). *Târih*. Bulak matbaası.

Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. yüzyıl'da Türkiye'de vakıf müessesesi bir sosyal tarih incelemesi.* Türk tarih kurumu.

Yücel, Y. (1988). *Osmanlı devlet teşkilâtına dair kaynaklar*. Türk tarih kurumu.

EKLER

Ek-1 Sadrazamın ahlak ve davranışları.

SADRAZAMIN AHLAK VE DAVRANIŞI

Yer yüzünün halifesi olan seçkin şebinşahın kimseye ihtiyacı yoktur.

Vezir-i âzam olanların, İskender vekarlı padişahı mal eğiliminden ve mal yüzünden günaha girmekten ve bir adamı vereceği yokken devlet eliyle yahut küçük bahanelerle sıkıştırmak ve malına elkoyup aldırmaktan uzak tutmaları gerektir. Zira padişahların kimseye ihtiyacı olmadığından başka, halkın mallarının sebepsiz yere padişahın hazinesine girmesinin ve hazineye karışmasının devletin yok olmasına ve hazinenin zararına yol açacağını dîn bilginleri oybirliği ile yazmışlardır. Ve maliye hazinesi nâmiyle akçe düşse veresesi gelinceye kadar padişah kapısında emanet tu talar. Yedi seneye dek vâris çıkıp da kanunen varisliğini ispat etmezse hazineye alınmak üzere merhum, ve Tanrının bağışlamasına kavuşmuş Sultan Süleyman Han saadet zamanlarında bu güzel tedbiri kullanırmış. O güzel kuralın yürütülmesine önemle çalışılmalıdır. Din ve devlet işlerinde gerekli olanı Padişahın yüksek katına çekinmeden sunmak ve söylemekte de azilden asla ürkmemek lâzımdır.

Zira bir işi uygun olmayan bir şekilde görüp kötü kişi olmaktansa azli seçerek halk arasında beğenilmek yeğdir. Peygamberimiz (S. A.S.) "doğru söz her ne kadar acıysa da güzel terbiye ve yumuşak sözle arz edeler" buyurdu. Ve daima hakkın rızasını gözetip akılsızlıların işi olan garez ve bir zayıf karıncaya dahi suikast etmeyeler ve kötü fikir beslemeyeler. Ve vezir-i âzam gece tenhasında yakınlarından ve tarafsız kimselerden sorup; devlet hizmetine müstahak olup fakir ve güçsüz olanları yoklattırıp memuriyetlerle ikram ve onları ayaklandırmaya hizmet eyleyeler. Devletten düşmüşleri gözeteler.

Olur olmaz yere ulak emri verilmeyip, ancak çok önemli ve saltanat işlerine zarar verme ihtimali bulunan yerlere, maaşlar için devlet malında acele İhtiyaç olan ve bir de sınır kaleleri haber almalarına ait yerlere esirgenmeyip verilmelidir. Ve mesafesi uzak olan yerlerden olur olmaz dava ve anlaşmazlık bahanesiyle kimseyi ihzar için ferman verilirken iyi düşünülüp araştırılmalı ve çok gerekli olmadıkça ferman verilmemelidir.

Serhad ağalıkları, dizdarlıkları ve alay beylikleri hak edenlere verilmeli, ölüm yahut azli gerektiren bir durum olmadıkça

ETVÂR VE AHLÂK-I SADRÂZAM

Halîfe-i ruyizemîn olan şehinşâh-ı güzîn'ın kimesneye ihtiyâcı yoktur.

Vezir-İ a'zam olanlar padişâh-i İskender vekaarı meyl-i mâlden ve mâl takrîbî ile vebalden ve bir ademî vereceği yoğ iken mîrî takribi ile veyahud cüz'î behane ile taciz ve malın müsadere idüp aldırmaktan begayet sakınmak gerekdir. Zîrâ pâdişâhların kimesneye ihtiyâcı olmadığından mâ-adâ emvâl-i halk bî-vech' dâhil-i hazîne-i padişahı ve lâhik-i beyt-ül-mâl-i müslimin olmak fenâ-yı devlete ve hüsrân-ı hazineye delildir deyû ülemâ-yı din, ittifak ile yazmışlardır. Ve beyt-ül-mâl nâmiyle akçe düşse veresesi gelince bâb-ı hümâyûnda emânet vaz' eyleyeler. Ve yedi seneye dek vâris zuhur idüp şer'an verasetini isbât itemez ise hazîneye alınmak üzre merhum mağfur Sultân Süleyman Han aleyh ür-rahmeti'velgufrân, zamân-i saadetlerinde bu hüsn-i tedbîri iderler imiş. Ol kaaide-i müstahsene mer'î tutulmağa sa'y ü ihtimâm eyliyeler. Ve umûr-i din ü devlet'e lâzım olanı rikâbı hümâyûna tevakkuf itmeyüb arz ve ifâdede çendân azilden vehm itmemek lâzımdır.

Zîrâ bir hidmeti nâhemvâr görüp melâmet olmakdan azli ihtiyar ile pesendîde olmak yeğdir. Kalennebîyyû (S. A.S.) "Kul il-hakka velev kâne murren" Hak sözü her ne denlû acı ise hüsn-i terbiye ve kavl-i leyn ile söyleyüp arzederler. Ve dâima rızâ-yı hakkı gözedüb garez-i eblehkârî ve mûr-i zaife su-İ kasde ve bed efkârî eylemiyeler. Vevezîr-i a'zam gece tenhâsında mahremlerinden ve bîgarez olanlardan suâl idüp menâsıb'a müstahak olup fakir ve natuvân olanları yoklaştırıp menâsıp ile ikram ve ayakmlandırmağa himmet eyleyeler. Devletten düşmüşleri gözedeler. Ve olur olmaz yere ulak emri verilmeyüb ancak gayet mühim olub umûr-i saltanata zarar ihtimâli olan yerlerde ve bir dahi mevâcib içün emvâl-i mirî isticalinde ve bir dahi serhad-i mansûre kılâı istihbârine ketm olunmayıb verilmelüdür. Ve bu'd-ı mesafe olan mahallerden olur olmaz dava ve niza' bahanesiyle kİmesneyi ihzar içün ferman verilmekte teenni ve teharrî olunup ziyâde muktezî olmadıkça verilmeye. Ve serhad ağalıkları ve dizdarlıkları ve alay beğlikleri mustahikkîna verilüb ya fevt veyahut azil icâb eden hali olmadıkça azleylemiyeler.

F. 1

Ek-1 (devam) Sadrazamın ahlak ve davranışları.

DEVLET ADAMLARINA ÖĞÜTLER

bu kimseler vazifeden uzaklaştırılmamalıdır. Taşraya gönderilen buyrukların yerine getirilmesinde dikkat gösterilmeli, açık memuriyet olmadıkça hazineden karşılığı verilmek üzere adam görevlendirilmeyip boş memurluklar öylece alıkonmalıdır.

Vilâyet ileri gelenleriyle muamelecilerin halk üzerindeki tasallutlarının kaldırılmasına çalışılmalıdır. Güvenilen bir Kadı ve Vali sunuşu olmadıkça dilekçe ile vazifeler verilmesi, uygun ve beğenilir bir iş değildir. Haksızlık ihtimali çoktur.

Defter dışı tımar ve malikâne verilmek de akla yatkın değildir. Defter dışı diye iddia edenler herhalde ya bir tımar ve has veya evkaf reâyâsıdır. Yeni bir memleket zapl olunmuş değildir ki yeni halk gelip yurt tutmuş olsun. Nişancı kalemiyle düzeltme medhedilecek bir şey değildir. Meğer ki zeamet ve tımardan Has'lara düzeltilsin. Hele arada sırada olursa yine yoluyla ola.

Sınır ve toprak anlaşmazlığı İçin defterhâneye hüccet kayd ve saklanagelmiştir. Ama bu da düzensizliklere sebep olacak bir konudur. Hüccetin doğruluğuna çok dikkat edilip, pek gerekmedikçe saklanmamalı ve bir işle telaşlı ve aceleci olmamalıdır. Zira tahammül azlığı, İyi düşünmeden iş görmek, ülke ve millet işlerini küçültür ve din ve devlet ahvalini bozar. Bütün işlerde sabır ve sebatı bilinç, ölçü ve karan prensip edinip Tanrı'dan iyi sonuç meydana gelmesini ummak, ferahlık ve esenliğe ulaşmayı beklemek gerektir.

Sevgili ve kudretli Tanrı buyurdu ki : "Tanrı sabırlıların karşılığını hesapsız verir" ve sadrâzamlar beş vakit namazı cemaatle evinde kılıp, kapısı açık olup kendisiyle buluşulması kolay olmak gerektir.

Müslümanların işlerinden bîr iş kendisine verilmiş olan kimse kapısını kapar da
mazlumlar ve muhtaçlar ona ulaşamazsa o kimsenin de çok ihtiyacı olduğu bir yerde rahmet kapısı kapanıp Tanrı'nın umuma olan rahmetinden ve eksiksiz kereminden mahrum kalır; demişler.

Bu geçici dünyada devlet ve saltanattan beklenen, lezzet ve şehvetleri yerine getirmek değildir. Belki ahret azığı toplamak, hayırlı işlerle temiz adını sürdürmek ve iyi anılmayı ebedîleştirmektir.

NESÂYİH ÜL-VÜZERÂ V'EL-ÜMERÂ

Ve taşraya gönderilen evâmirin tenfizinde ihtimam ve mahlûl düşmedikçe hazineden takas olunmak üzre vazife verilmeyüb mahlulâtı zaptoluna. Âyân-i vilâyetin ve muamelecilerin reaya üzerlerinden taslîtleri fer'ine sa'y oluna. Ve mutemedün aleyh kaadî ve vali arzı olmadıkça arzuhal ile cihât tevcihi memdûh ve münasıb değildir. Gadr ihtimâli galiptir. Ve hâriç ez defter tîmâr ve malikâne verilmek dahî makul değildir. Hariç ez defter deyû iddia idenler beherhâl bir tımar ve hâs ve evkaf reâyâsıdır. Feth-i cedid değildir kî yeni reaya gelib tavattun eylemiş ola. Nişancı kalemiyle tashih memdûh değildir. Meğer zeamet ve tîmârden has'a ta'sih ola. Hele gâhî olursa yine yolu ile ola.

Ve hudud ve toprak nizâ'ı içün defterbâneye hüccet kayd u hıfz olunagelmiştir. Lakin ol dahî İhtilâle bâis olacak bir maddedir. Ziyâde sıhhatine tekayyûd olunub ve gaayet muktazi olmadıkça hıfzolunmaya ve bir işde ta'cîl ve müsâraat eylemiyeler. Zira killet-i tahammül ve mübâderet-i umûr-i mülk ü millete zelel ve ahvâl-i dîn ü devlete halel virir. Bilcümle umurda sabr ü sebatı şiar ve teenni ve kararı düstûr-ı kâr idinüb hak celle ve âlâ hazretlerinden hüsn-i âkibet husûline müterakkib ve ferah ve afiyet vusûline muntazır olmak gerekdir. Kaale Allahu teâlâ azze ve cel : "Innema yüveffa es-sâbirûne ecrehüm biğayri hisâb" Ve vezir-i âzamlar Salâvat-ı hamseyi cemâat ile hanesinde eda idüp ve kapusu açık olup buluşulması asan olmak gerekdir. Her kimesne ki umûr-i müsliminden bir emir ana müfevvaz ola ve ol kapusunu sed idüp mazlumlar ve muhtaçlar ana vasıl olamıya. Ol âdeme gayet ihtiyâcı mahallinde rahmet kapusu sed olub hak eclle ve âlâ hazretlerinin rabmet-i âm ve kerem-i tamından mahrum olur dimişler. Ve bu dünyâ-yı bibekâda devlet ve saltanattan maksûd istifâ-yı lezzât ve tahsil-i şehevât değildir. Belki tahsil-i zahr-ı âhiret olup a'mâl-İ hasenat ile bekaa-yı nâm-ı nik ve hulud-ı zikr-i cemîldir.

Ek-1 (devam) Sadrazamın ahlak ve davranışları.

DEVLET ADAMLARINA ÖĞÜTLER

Dünyâ mansıbı aldığında o yer için bahta güvenerek sakın ola böbürlenme ve makamda olmadığın için de elem ve keder çekme.

Bilginler dünya mansıbının, başı "men" ve sonu ' sab" dır demişlerdir. Yani, yüzünü herkese gösterip yüz sularım yerlere dökmektir. Bilginlerin büyükleri padişahların mansıplarını hamama benzetmişlerdir. Giren çıkmak, çıkan girmek ister. Osmanlı imparatorluğu hizmetinde olan kimse zahmet ve meşakkate sabır ve tahammül edüp ve iş verilmesini kendî istidadından bilmeyüp ve başa kakılma kaydında olmayup daima Tanrı'ya şükredip İşlerini hakka ısmarlayarak ve her halde başarıya ulaştırılmasını Allah'tan dilemekten uzak olmamak gerektir.

Hizmet edenlerin gah lütuf gah azar görmeleri kaçınılmaz bir haldir. Öyle olduğu halde lütuf gördükte teşekkür idüp azar görürlerse sabır ve tahammül edüp sızlanma ile aciz göstermemek gerektir.

Devlet hizmetlerinden ne gibi işe tayin olunursa belli olan gelirleriyle yetine ve mal toplama sevdasiyle halka kötülük yapıp, çevir ve eziyet etmekten kaçmalar.

Dâima gönüller yapmakla uğraşup ev bark dağıtmaktan ve gönül yıkmaklıktan çok çekinmek gerektir.

Olduğun işte gerçek değerine göre davranup, giyside hizmet adamlarında ve gösterişte ifrata gitmeyeler.

Halkın söz edeceği şeyden çekinmek gerektir. Kişi zevk ve şehvetine düşkün olmamak da lâzımdır.

Her kim hevâsına uyup Tanrı Kanununu hafife alarak kötülerse elbette kanun sahibi de onu yokeder demişler.

Ve bir de kişi doğmadan evvel ne idi, öldükten sonra ne olacaktır, bunu düşünmek gerektir. Ve daima ölümü düşünüp geçmişlerden ibret almak lâzımdır.

Her zaman işini bilüp ve hâlini anlayıp yolculuk gereçlerini daima hazır etmek lâzımdır. Zira ne vakit yola çıkacaksın bilemezsin. Ve o günü düşünüp yadetmek gerektir ki çağırsalar, ne söylemeye ve ne işlemeye ve ne istemeye ve ne davranmaya kudretin olur. Varacağın yer düşünmelidir ki orada kul ve özgür, dilenci ve zengin eşittir. Onu hatıra getirip büyüklük taslamamak gerektir.

NESÂYİH ÜL-VÜZERÂ V'ELÜMERÂ

ve dünyâ mansıbı olduğunda ol mansıb içün bahta itimâd ile zinhar garralanma. Ve olmadığın içün dahi gussa ve gam çekme. Hükemâ' dimişlerdir "Mansıb-ı dünyânın evveli men ve alım sab". Yâni bezl-i veclı idüb yüz suların yerlere dökmektir. Ekâbir-i hükemâ mansıb-ı mülûki hammâma teşbîh eylemişlerdir. Dâhil olan hâriç ve hâriç olan dâhil olmak isler. Ve devlet-i aliyye hidmetinde olan kişi zahmet ve meşakkate sabr ü teharnmül İdüp ve İstihdamını kendû isti'dâdından bilmeyiib ve imtinân kaydında olmayub dâima Hazret-i Bari Tealâ'ye şükr idüb umurunu hakka tefviz ve her halde tevfikin refik eylemek ricasından hâli oolmamak gerekdir.

Ve hidmetkâr olanlar gah lütuf ve gâhi itâb görmeleri mukarrerdir. Öyle olduğu halde lütuf gördükde teşekkür idüb itâb görülür ise sabır ve tahammül idüb teşekkî ile aciz suretin göstermemek gerekdir. Ve hidemât-ı aliyyeden ne güne hidmete tâyin olunur isen muayyen olan hâsılı ile kanâat ve celb-i mâl sevdâsiyle halka îsâl-ı şerr idüb cevr ü eziyete tesaddîden ihtiraz eyliye. Ve dâima tâmir-i kulûb ile tekayyud İdüb hane ve hanümân harabından ve gönül yıkmaklığından begaayet hazer üzre olmak gerekdir. Ve olduğun işdc haddine göre hareket idüb libas ü hadem ü haşemde ifrat eylmiyeler. Halkın dahi edeceği şeyden içtinâb gerektir. Kişi hevâ ü hevese mail olmamak dahi lâzımdır. Her kim kendû hevâsına tâbi' ve nâmus-i ilâhiyi tahfif ve ihanet eylese elbetde sâhib-i namus ânı helak eder dimişler.

Ye bir dahi kişi hayatdan evvel ne idi ve mevtden sonra ne olacaktır. Fikreylemek gerekdir. Ve hemişe mevti fikr idüb geçmişlerden ibret almak lâzımdır. Ve her bâr kârını bilüb ve hâlini anlayub ve lâzime-i seferiyyesin dâima müheyya itmek lâzımdır. Zirâ ne vakit nhlct ideceksin bilmezsin. Ve ol günü fikr ü yâd itmek gerekdir kî çağırsalar ne söylemeğe ve ne işlemeğe ve ne istemeğe ve ne harekete kudretin olur. Ve varacağın yir fikr olunmaludur ki anda bende ü âzâd ve gedâ ü dilşâd yeksandır. Anı hâtıra getürüp tekcbbürlük itmemek gerekdir. Ve saâdet-İ

Ek-2 Makam sahiplerinin halleri ve rüşvetin zararları.

İKİNCİ BÖLÜM

MAKAM SAHİPLERİNİN HALLERİNİ VE RÜŞVETİN ZARARINI ANLATIR

Makam sahiplerinin hal ve hareketleri ve tavırları ve beldeler ehaliysile dirlikleri nasıl olmalıdır, bilüp ve rüşvetçiliğin kötülükleri dahi ne aşamalardadır bilinüp ona göre hareket eylemek bütün devlet vekillerine gerekli önemli işlerdendir.

Evvelâ taşrada olan makam sahiplerinin hallerinin niteliği araştırılıp hareketleri bilinmek lâzımdır. Bir iki şikâyetçi yüzünden bir memleket valisinin azli gereknez. Ancak Vezirâzam hazretleri tarafından kendisine öğüt veren mektup gönderilip uyarılmalıdır. Bununla uslanmayıp yine şikâyetçileri tekrar gelüp yolsuzlukları meydana çıkarsa azlolunmak gerektir.

Makamları belli mevki sahibi kimselere vereler. Şeriatden ve dünyada olup bitenlerden haberdar olmayıp başaramayacak olanlara vermeyeler.

Kayırma, rica veyahut rüşvet ile vermeyeler.

Geçmiş bütün devletlerde vatana ve millete ziyanlıkların, batmanın, karışıklık ve bozuklukların, "Emânetleri ehline veriniz" sözü ile iş görmekte ihmal yüzünden meydana geldiği herkesçe kabul edilmiştir.

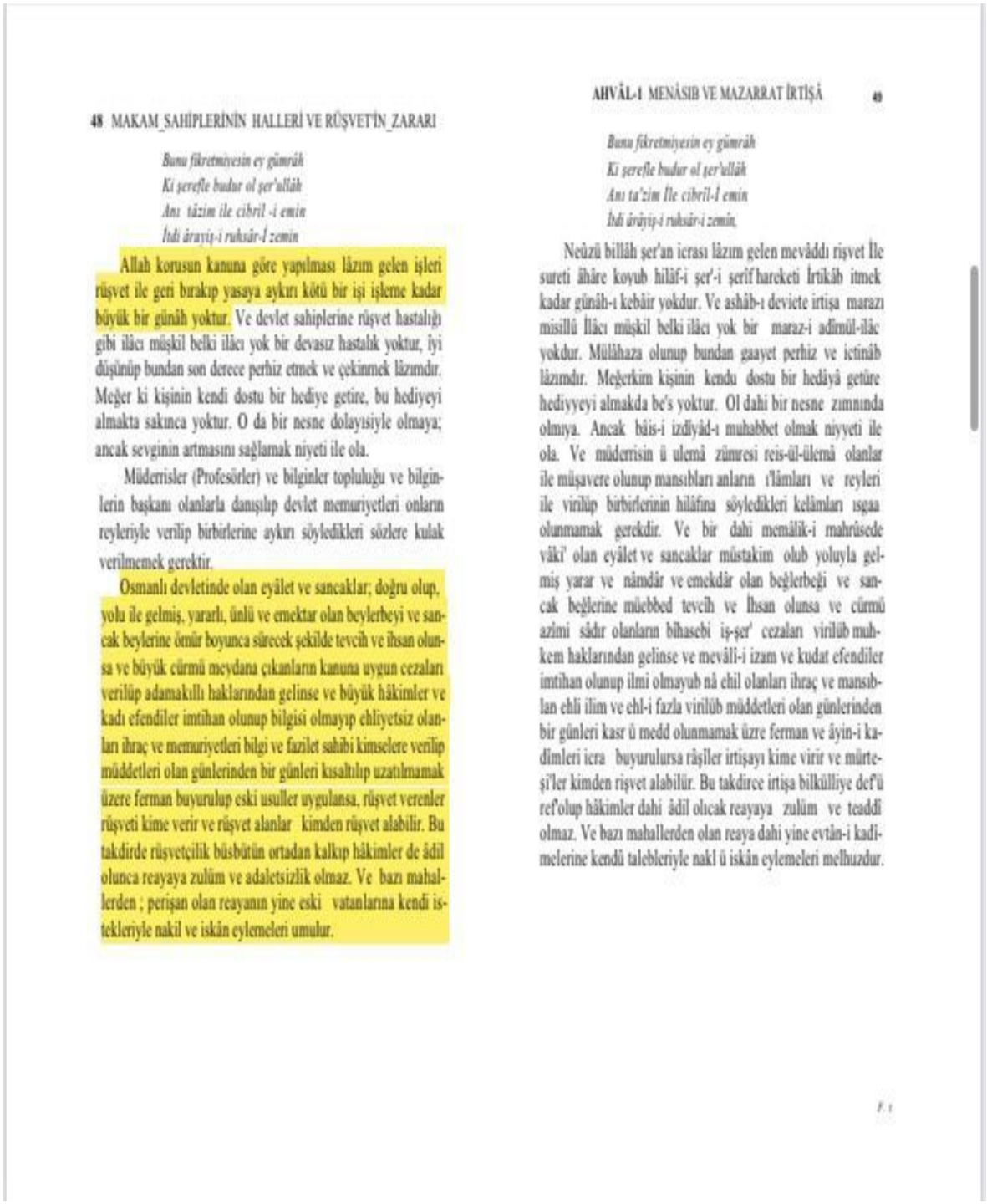
İş erleri ve işbilir mutedil kimseler beyzade değildir deye bir köşeye atılarak unutulmayup o gibilere uygun olan devlet makamlarının verilmesinde faide çoktur. Rüşvetle ehliyetsizi' ve zâlimlere devlet hizmeti vermekten çok çekinmek lâzımdır. Zîrâ o gibi adamlara rüşvetle devlet hizmeti verilmek reaya mallarını yağmaya izin verilmeyi kapsar. Zira verdiği rüşvete karşılık lâzım. Rüşvet için verdiği şeyden başka kapusu halkı ve kendisi bir menfaat elde etmelidir. Bu konuda çok düşünmek lâzımdır. Bütün kötü âdetlerin ve zulümlerin başı ve başlangıcı ve türlü kötülük ve karışıklıkların kökü ve kaynağı; "felâket-

BÂB-I SÂNİ

DER BEYÂN-I AHVÂL-İ MENÂSIB VE MAZARRAT-I İRTİŞA'

Ehl-i menâsıbın dahi evzâ'ü etvârı ve ahâli-i bilâd ile zindegânîleri ne veçhile olmaludır bilüb ve irtişa mazarratı dahi ne mertebelerdedir bilinüb ana göre hareket eylemek cümle vükelâ-yı devlete lâzım umûr-i mühimmedendir. Evvelâ taşrada olan ehâli-i mensıbın keyfiyyet-i ahvâlleri tecessüs olunub harekâtları bilinmek lâzımdır. Bir iki şikâyetçi sebebi ile bir vâli-i memleket azlolunmak iktizâ eylemez. Ancak vezîr-i âzam hazretleri tarafından kenduye nesâyihi müş'ir mektub gönderilüb tenbih ve te'kid oluna. Anınla mütenassih olmayub yine şakileri tekrar gelüb taaddisi zahir olursa azlolunmak gerekdir. Ve menâsıbı ricaline vireler. Şer'-i şerîfden ve ahvâl-i âlemden haberdâr olmayub uhdesinden gelmeğe kaadir olmıyanlara virmiyeler. Ve şefaat ve rica veyahud rişvet ile virmiyeler. Cemî' düvel-İ sâlifede mülk ü millete rahne ve zeval ve fitne ve ihlâl "En tüeddûl-emânâti ilâ ehlihâ" mazmunu ile amelde ihmâl sebebi ile vâki' olduğu müttc-fekun aleyhdir. İş erleri ve kârdan ve mutedil kimesneler hemeç dir deyû matruh-i küşe-i nisyân olunmayub o makuleulere münâsib olan menâsıb-ı sultanî tevcîh olunmakda fâide çokdur. Rişvet ile nâehle ve zalemeye mansıb vermekden gaayet ihtiraz lâzımdır. Zirâ o makuule âdemlere rişvet ile mansıb verilmek emvâl-i reâyâ-yı yağmaya izin verilmek sureti görünür. Zirâ virdiğî rişvet'e mukabil lâzım. Rişvet için virdiği şeyden gayri kapusu halkı ve kendûsi celbi-menfaat itmelüdür. Bu bâbda gaayet mülâhaza lâzımdır. Cümle bida' ü mezalimin mebde'ü masdarı ve envâ'-ı şerr ü sûrun menşe' ve menbaı a'zamülmesâib

Ek-2 (devam) Makam sahiplerinin halleri ve rüşvetin zararları.

48 MAKAM_SAHİPLERİNİN HALLERİ VE RÜŞVETİN_ZARARI

Bunu fikretmiyesin ey gümrâh
Ki şerefle budur ol şer'ullâh
Anı tâzim ile cibril -i emin
İtdi ârâyiş-i ruhsâr-İ zemin

Allah korusun kanuna göre yapılması lâzım gelen işleri rüşvet ile geri bırakıp yasaya aykırı kötü bir işi işleme kadar büyük bir günâh yoktur. Ve devlet sahiplerine rüşvet hastalığı gibi ilâcı müşkil belki ilâcı yok bir devasız hastalık yoktur, iyi düşünüp bundan son derece perhiz etmek ve çekinmek lâzımdır. Meğer ki kişinin kendi dostu bir hediye getire, bu hediyeyi almakta sakınca yoktur. O da bir nesne dolayısiyle olmaya; ancak sevginin artmasını sağlamak niyeti ile ola.

Müderrisler (Profesörler) ve bilginler topluluğu ve bilginlerin başkanı olanlarla danışılıp devlet memuriyetleri onların reyleriyle verilip birbirlerine aykırı söyledikleri sözlere kulak verilmemek gerektir.

Osmanlı devletinde olan eyâlet ve sancaklar; doğru olup, yolu ile gelmiş, yararlı, ünlü ve emektar olan beylerbeyi ve sancak beylerine ömür boyunca sürecek şekilde tevcih ve ihsan olunsa ve büyük cürmü meydana çıkanların kanuna uygun cezaları verilüp adamakıllı haklarından gelinse ve büyük hâkimler ve kadı efendiler imtihan olunup bilgisi olmayıp ehliyetsiz olanları ihraç ve memuriyetleri bilgi ve fazilet sahibi kimselere verilip müddetleri olan günlerinden bir günleri kısaltılıp uzatılmamak üzere ferman buyurulup eski usuller uygulansa, rüşvet verenler rüşveti kime verir ve rüşvet alanlar kimden rüşvet alabilir. Bu takdirde rüşvetçilik büsbütün ortadan kalkıp hâkimler de âdil olunca reayaya zulüm ve adaletsizlik olmaz. Ve bazı mahallerden ; perişan olan reayanın yine eski vatanlarına kendi istekleriyle nakil ve iskân eylemeleri umulur.

AHVÂL-I MENÂSIB VE MAZARRAT İRTİŞÂ 49

Bunu fikretmiyesin ey gümrâh
Ki şerefle budur ol şer'ullâh
Anı ta'zim İle cibril-İ emin
İtdi ârâyiş-i ruhsâr-i zemin,

Neûzü billâh şer'an icrası lâzım gelen mevâddı rişvet İle sureti âhâre koyub hilâf-i şer'-i şerîf hareketi İrtikâb itmek kadar günâh-ı kebâir yokdur. Ve ashâb-ı deviete irtişa marazı misillü İlâcı müşkil belki ilâcı yok bir maraz-i adîmül-İlâc yokdur. Mülâhaza olunup bundan gaayet perhiz ve ictinâb lâzımdır. Meğerkim kişinin kendu dostu bir hedâyâ getüre hediyyeyi almakda be's yoktur. Ol dahi bir nesne zımnında olmıya. Ancak bâis-i izdiyâd-ı muhabbet olmak niyyeti ile ola. Ve müderrisin ü ulemâ zümresi reis-ül-ülemâ olanlar ile müşavere olunup mansıbları anların t'lâmları ve reyleri ile virilüp birbirlerinin hilâfına söyledikleri kelâmları ısgaa olunmamak gerekdir. Ve bir dahi memâlik-i mahrûsede vâki' olan eyâlet ve sancaklar müstakim olub yoluyla gelmiş yarar ve nâmdâr ve emekdâr olan beğlerbeği ve sancak beğlerine mücebbed tevcîh ve İhsan olunsa ve cürmü azîmi sâdır olanların bihasebi iş-şer' cezaları virilüb muhkem haklarından gelinse ve mevâli-i izam ve kudat efendiler imtihan olunup ilmi olmayub nâ ehil olanları ihraç ve mansıblan ehli ilim ve ehl-i fazla virilüb müddetleri olan günlerinden bir günleri kasr ü medd olunmamak üzre ferman ve âyin-i kadimleri icra buyurulursa râşiler irtişayı kime virir ve mürteşi'ler kimden rişvet alabilür. Bu takdirce irtişa bilkülliye def'ü ref'olup hâkimler dahi âdil olıcak reayaya zulüm ve teaddi olmaz. Ve bazı mahallerden olan reaya dahi yine evtân-i kadimelerine kendü talebleriyle nakl ü iskân eylemeleri melhuzdur.

Ek-2 (devam) Makam sahiplerinin halleri ve rüşvetin zararları.

gizlice inceleyip araştırılmadıkça ve eksiksiz bilgi toplamadıkça azlinde acele etmiyeler. Zira defterdarların azlinde hazineye çok zarar ve bazı düzgün işlerde bozukluk olması kaçınılmaz olur. Gerçi görünürde o zarar ne veçhile gelir bilinmez. Lâkin yine hazine durumunu bilenlerin ve anlayanların malûmudur. Kısaca defterdar olanlara istiklâl verilmek son derece gereklidir.

Defterdar olan kimse azlolundukta tahkir olunmayıp Osmanlı devletine itibâr için kendisine "Has" tâyin etmek veyahut mertebesinden aşağı düşmemek için uygun olan memuriyetle kayırılmak gerektir.

Özellikle selef ve halefine göre hazineye çalışması ve üstün doğruluğu belli olursa her yönden ikramı yakışık alır.

Defterdarlar, yanlarında çalıştırdığı memuriyet sahiplerinden birisinin yanında çalıştırılırsa onun yerine gelecek adama da itibar edilmeyüp "sonradan alacağın memuriyet bellidir" diye halk ağzına geleni söyler.

Defterdarlığı zamanında istediği üzere iş yürütemiyenler intikam almak tasasına düşp her biri uzaktan uzağa bir fitne çıkararak büyüklerin gözünden düşürüp "eylediği hizmet ve doğruluk neye yaradı" diye başa kakıp suçlandırılmasına sebep olur ve hükümdarın iltifatından uzak ve ayrı tutarlar. O da yaptığı doğruluğa pişman olur. Amma çi faide yerine gelen defterdar da "Bizim de yarın azlimizde olacağımız bellidir" diye adamcağız azil ve peşimanlık korkusundan ne yolda hareket edeceğini bilmez.

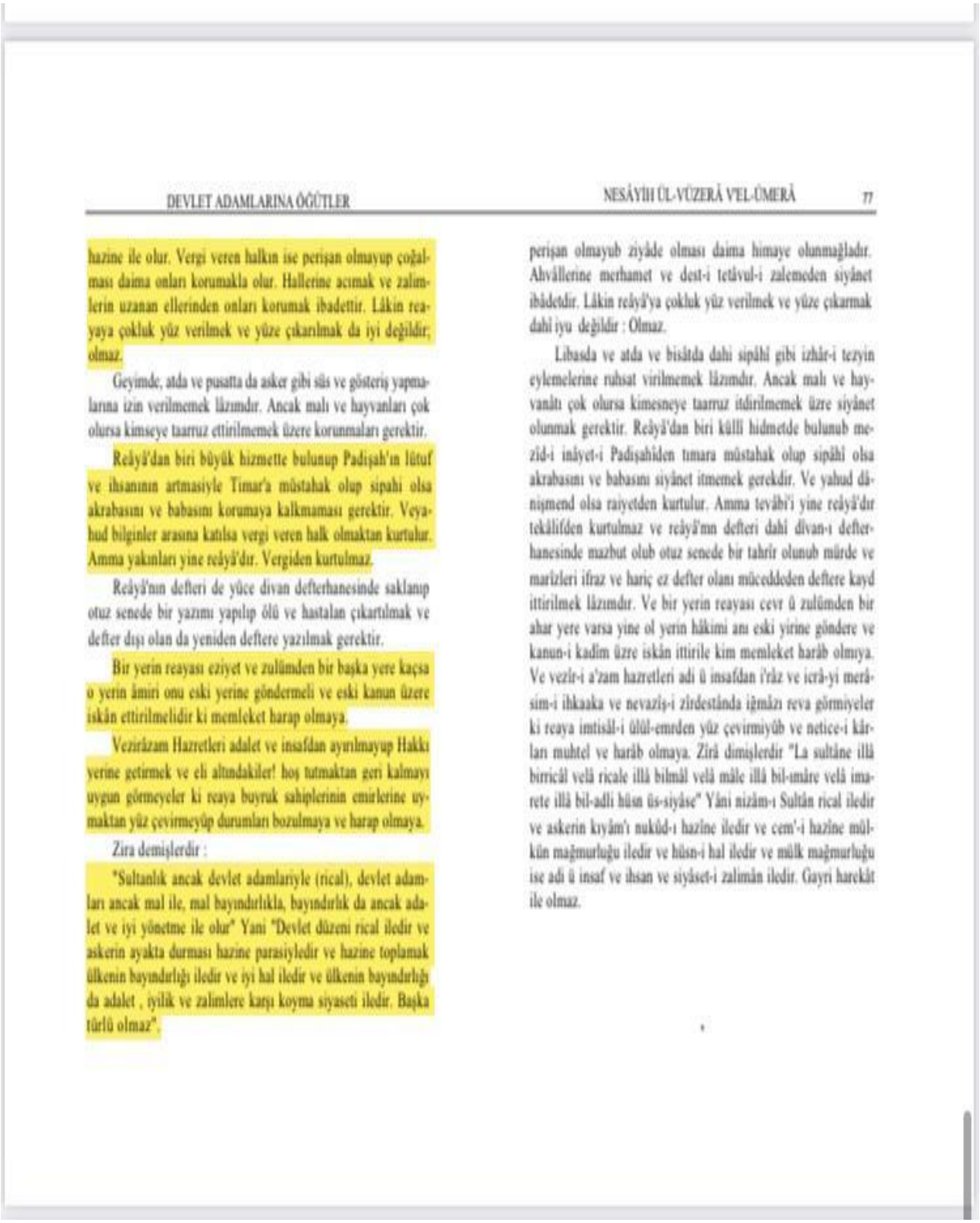
Bu hususa dahi ilgi ve insaf gerekir.

Defterdar olanlar da; kötülüklerden çok kaçınıp açgözlülük ve garezden uzak, doğru ve din duygusuna sahip olup yüce devlet tarafından kendisine verilen kalemiye ve diğer geliriyle yetinip kimseden rüşvet ve mal ve menfaat sağlamak sevdasında ve hevâ ve hevesinde olmayıp güvenlik ve doğruluk yolunu tutmuş, din ve akıl kurallarına uymuş olup defterdarlığı ilgilendiren kamu hizmetlerinde güzel işler yapmağa dikkat ve hazine gelirlerinin artmasına ve giderlerinin azalmasına önem vermek gerektir. Ancak giderlerin azaltılması da yalnız defterdarların çalışıp ilgilenmesi ile olmaz. Bizzat padişah hazretlerinin himmetleri ve sadrâzam hazretlerinin güzel tedbirlerinin buna eklenmesine muhtaçtır.

tecessüs ve kemâl-i mertebe vukuf-i tam tahsîl olunmadıkça azline acele itmiyeler. Zirâ defterdarlar azlinde hazineye zarar-ı külli ve bazı umûr-İ muntazamaya halel müstevli olması mukarrerdir. Gerçi sureta ol zarar ne veçhile gelür bilinmez. Lakin yine ahvâl-i hazineye muttali' ve vâkıf olanların ma'lûmıtıdur. Hâsılı defterdar olanlara istiklâl virilmek vücûlı ile elzemdir. Ve defterdar olan kimesne azlolundukda tahkiir olunmayup devlet-i aliyyeye i'tibâr içün kendüye has tâyin veyahut mertebesinden tenezzül bulmamak içün münâsib olan mansıb ile kayrılmak gerekdir. Alelhusûs selef ve halefine göre sa'y-i hazînesi ve kemâl-i istikameti zahir ola. Vücuh ile ikram şâyeste olur. Defterdarların İstihdam, eylediği erbâb-ı menâsıbdan birisi İle istihdam olunsa halefine dahi itibar sakıt olup badehu olacağın mansıb belludur deyü halk düşnâm iderler.

Ve defterdarlığı halinde muradı üzre iş süremiyenler ahz-i intikam kaydına düşüp her biri bir fitne-i dürâdür tahriki ile nazar-ı evliyâ-yİ niâmden dür ve eylediği hizmet ü istikaamet niye müfid oldu deyü serzeniş idüb bâis-i tecrîm ve iltifât-İ şehriyârîden bald ve mehcûr iderler. Ve oldahi itdiği istikaamete nadim olur. Amma çi faide. Yerine gelen defterdar dahi bizim dahi yarın azlimizde olacağımız malûm deyü fakır azli ve nedameti havfından ne larîk üzre hareket ideceğini bilmez. Bu hususa dahi takayyüd ve insaf lâzımdır. Ve defterdar olanlar dahİ gayet perhizkâr olub tama' ve garazdan ârî ve müstakim ve sâhib-i diyanet olup taraf-ı devlet-i aliyyeden kendüye muayyen olan kaleniiye ve avâyidi ile kaani' olub kimesneden rişvet ve celb-i mâl ü menfaat sevdasında ve hevâ ve hevesinde olmayub sâlik-i mesâlik-i emânet ü istikaamet ve nâhic-i menâhic-i kiyaset ü diyanet olub defterdarlığa müteallik olan umûr-i cumhurda mesâl-yİ cemile zuhuruna dikkat ve îrâd-ı hazîne izdiyâdına ve mesârifin taklİline ihtimam eylemek gerekdir. Ancak mesârifin taklİline ihtimam yalnız defterdarlarına sa'y ü tekayyüdiyle olmaz. Bizzat Padişah-i âlempenâh hazretlerinin himmet-i mülûkâneleri ve sadrâzam hazretlerinin hüsn-i tedbîri inzimamına muhtâcdır.

Ek-2 (devam) Makam sahiplerinin halleri ve rüşvetin zararları.

DEVLET ADAMLARINA ÖĞÜTLER

hazine ile olur. Vergi veren halkın ise perişan olmayup çoğalması daima onları korumakla olur. Hallerine acımak ve zalimlerin uzanan ellerinden onları korumak ibadettir. Lâkin reayaya çokluk yüz verilmek ve yüze çıkarılmak da iyi değildir; olmaz.

Geyimde, atda ve pusatta da asker gibi süs ve gösteriş yapmalarına izin verilmemek lâzımdır. Ancak malı ve hayvanları çok olursa kimseye taarruz ettirilmemek üzere korunmaları gerektir.

Reâyâ'dan biri büyük hizmette bulunup Padişah'ın lütuf ve ihsanının artmasiyle Timar'a müstahak olup sipahi olsa akrabasını ve babasını korumaya kalkmaması gerektir. Veyahud bilginler arasına katılsa vergi veren halk olmaktan kurtulur. Amma yakınları yine reâyâ'dır. Vergiden kurtulmaz.

Reâyâ'nın defteri de yüce divan defterhanesinde saklanıp otuz senede bir yazımı yapılıp ölü ve hastalan çıkartılmak ve defter dışı olan da yeniden deftere yazılmak gerektir.

Bir yerin reayası eziyet ve zulümden bir başka yere kaçsa o yerin âmiri onu eski yerine göndermeli ve eski kanun üzere iskân ettirilmelidir ki memleket harap olmaya.

Vezirâzam Hazretleri adalet ve insafdan ayrılmayup Hakkı yerine getirmek ve eli altındakiler! hoş tutmaktan geri kalmayı uygun görmeyeler ki reaya buyruk sahiplerinin emirlerine uymaktan yüz çevirmeyüp durumları bozulmaya ve harap olmaya.

Zira demişlerdir :

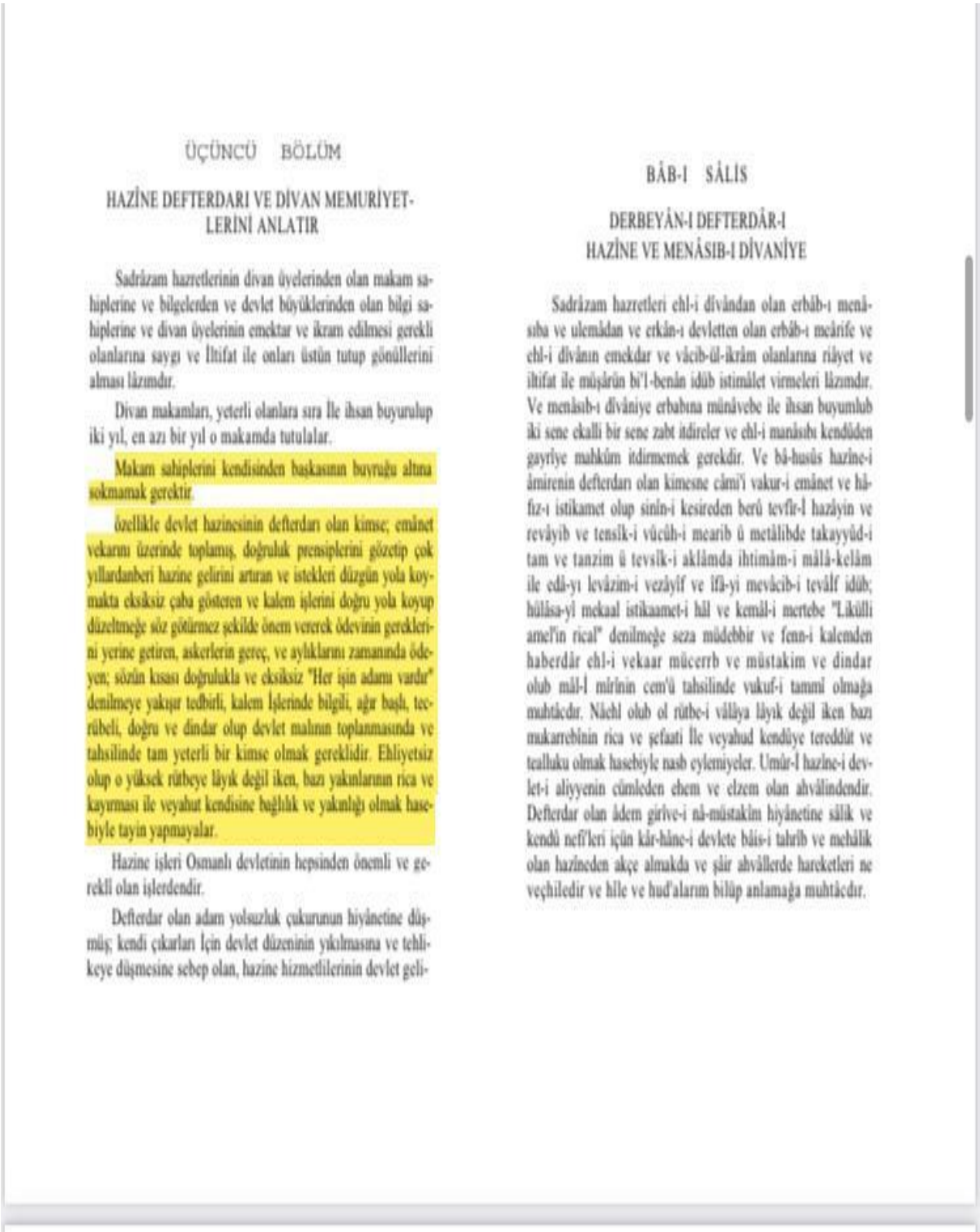
"Sultanlık ancak devlet adamlariyle (rical), devlet adamları ancak mal ile, mal bayındırlıkla, bayındırlık da ancak adalet ve iyi yönetme ile olur" Yani "Devlet düzeni rical iledir ve askerin ayakta durması hazine parasiyledir ve hazine toplamak ülkenin bayındırlığı iledir ve iyi hal iledir ve ülkenin bayındırlığı da adalet , iyilik ve zalimlere karşı koyma siyaseti iledir. Başka türlü olmaz".

NESÂYİH ÜL-VÜZERÂ VEL-ÜMERÂ 77

perişan olmayub ziyâde olması daima himaye olunmağladır. Ahvâllerine merhamet ve dest-i tetâvul-i zalemeden siyânet ibâdetdir. Lâkin reâyâ'ya çokluk yüz verilmek ve yüze çıkarmak dahi iyu değildir : Olmaz.

Libasda ve atda ve bisâtda dahi sipâhî gibi izhâr-i tezyin eylemelerine ruhsat virilmemek lâzımdır. Ancak malı ve hayvanâtı çok olursa kimesneye taarruz itdirilmemek üzre siyânet olunmak gerektir. Reâyâ'dan biri küllî hidmetde bulunub mezîd-i inâyet-i Padişahîden timara müstahak olup sipâhî olsa akrabasını ve babasını siyânet itmemek gerekdir. Ve yahud dânişmend olsa raiyetden kurtulur. Amma tevâbi'i yine reâyâ'dır tekâlifden kurtulmaz ve reâyâ'nın defteri dahi dîvan-ı defterhanesinde mazbut olub otuz senede bir tahrîr olunub mürde ve marîzleri ifraz ve hariç ez defter olanı mücedededen deftere kayd ittirilmek lâzımdır. Ve bir yerin reayası cevr ü zulûmden bir ahar yere varsa yine ol yerin hâkimi anı eski yirine göndere ve kanun-i kadîm üzre iskân ittirile kim memleket harâb olmıya. Ve vezîr-i a'zam hazretleri adi ü insafdan i'râz ve icrâ-yi merâsim-i ihkaaka ve nevazîş-i zîrdestânda iğmâzı reva görmiyeler ki reaya imtisâl-i ûlûl-emrden yüz çevirmiyüb ve netice-i kârları muhtel ve harâb olmaya. Zîrâ dimişlerdir "La sultâne illâ birricâl velâ ricale illâ bilmâl velâ mâle illâ bil-imâre velâ imarete illâ bil-adli hüsn üs-siyâse" Yâni nizâm-ı Sultân rical iledir ve askerin kıyâm'ı nukûd-ı hazîne iledir ve cem'-i hazîne mülkün mağmurluğu iledir ve hüsn-i hal iledir ve mülk mağmurluğu ise adi ü insaf ve ihsan ve siyâset-i zalimân iledir. Gayri harekât ile olmaz.

Ek-3 Hazine defterdarlığı ve divan Memuriyetliği.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAZİNE DEFTERDARI VE DİVAN MEMURİYETLERİNİ ANLATIR

Sadrâzam hazretlerinin divan üyelerinden olan makam sahiplerine ve bilgelerden ve devlet büyüklerinden olan bilgi sahiplerine ve divan üyelerinin emektar ve ikram edilmesi gerekli olanlarına saygı ve İltifat ile onları üstün tutup gönüllerini alması lâzımdır.

Divan makamları, yeterli olanlara sıra İle ihsan buyurulup iki yıl, en azı bir yıl o makamda tutulalar.

Makam sahiplerini kendisinden başkasının buyruğu altına sokmamak gerektir.

özellikle devlet hazinesinin defterdarı olan kimse; emânet vekarını üzerinde toplamış, doğruluk prensiplerini gözetip çok yıllardanberi hazine gelirini arturan ve istekleri düzgün yola koymakta eksiksiz çaba gösteren ve kalem işlerini doğru yola koyup düzeltmeğe söz götürmez şekilde önem vererek ödevinin gereklerini yerine getiren, askerlerin gereç, ve aylıklarını zamanında ödeyen; sözün kısası doğrulukla ve eksiksiz "Her işin adamı vardır" denilmeye yakışır tedbirli, kalem İşlerinde bilgili, ağır başlı, tecrübeli, doğru ve dindar olup devlet malının toplanmasında ve tahsilinde tam yeterli bir kimse olmak gereklidir. Ehliyetsiz olup o yüksek rütbeye lâyık değil iken, bazı yakınlarının rica ve kayırması ile veyahut kendisine bağlılık ve yakınlığı olmak hasebiyle tayin yapmayalar.

Hazine işleri Osmanlı devletinin hepsinden önemli ve gerekli olan işlerdendir.

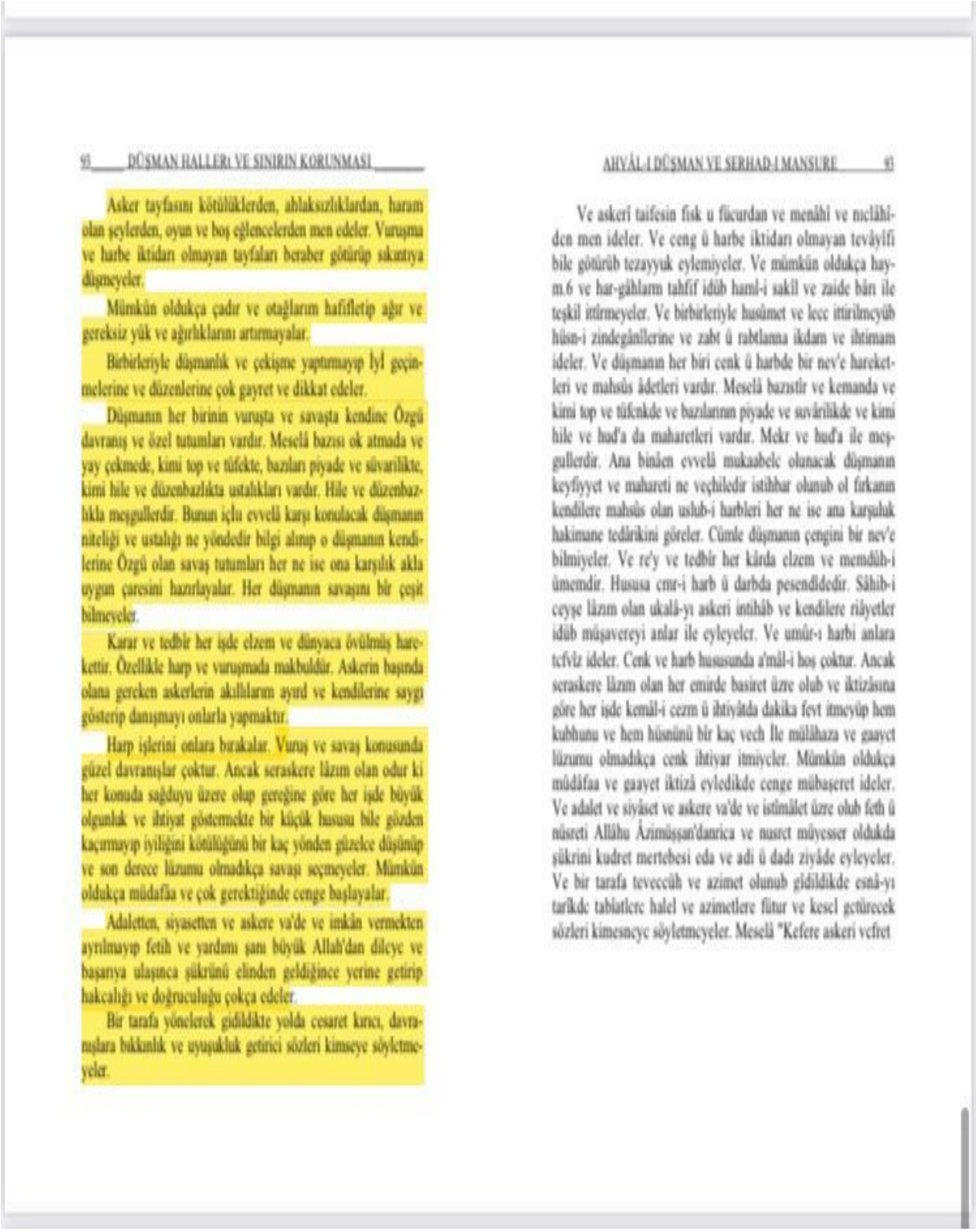
Defterdar olan adam yolsuzluk çukurunun hiyânetine düşmüş; kendi çıkarları İçin devlet düzeninin yıkılmasına ve tehlikeye düşmesine sebep olan, hazine hizmetlilerinin devlet geli-

BÂB-I SÂLİS

DERBEYÂN-I DEFTERDÂR-I HAZİNE VE MENÂSIB-I DİVANİYE

Sadrâzam hazretleri ehl-i dîvândan olan erbâb-ı menâsıba ve ulemâdan ve erkân-ı devletten olan erbâb-ı meârife ve ehl-i dîvânın emekdar ve vâcib-ül-ikrâm olanlarına riâyet ve iltifat ile müşârün bi'l-benân idüb istimâlet virmeleri lâzımdır. Ve menâsıb-ı dîvâniye erbabına münâvebe ile ihsan buyumlub iki sene ekalli bir sene zabt itdirceler ve ehl-i manâsıbı kendüden gayriye mahkûm itdirmemek gerekdir. Ve bâ-husûs hazîne-i âmirenin defterdarı olan kimesne câmi'i vakur-i emânet ve hâfız-ı istikamet olup sinîn-i kesireden berû tevfîr-İ hazâyin ve revâyib ve tensîk-i vücûh-i mearib ü metâlibde takayyûd-i tam ve tanzim ü tevsîk-i aklâmda ihtimâm-i mâlâ-kelâm ile edâ-yı levâzim-i vezâyif ve îfâ-yi mevâcib-i tevâlf idüb; hülâsa-yİ mekaal istikaamet-i hâl ve kemâl-i mertebe "Lâküllı amel'in rical" denilmeğe seza müdebbir ve fenn-i kalemden haberdâr ehl-i vekaar mücerrb ve müstakim ve dindar olub mâl-İ mîrînin cem'ü tahsilinde vukuf-i tammi olmağa muhtâcdır. Nâehl olub ol rütbe-i vâlâya lâyık değil iken bazı mukarrebînin rica ve şefaati İle veyahud kendüye tereddüt ve tealluku olmak hasebiyle nasb eylemiyeler. Umûr-İ hazîne-i devlet-i aliyyenin cümleden ehem ve elzem olan ahvâlindendir. Defterdar olan âdem girîve-i nâ-müstakîm hiyânetine sâlik ve kendû nefi'leri içün kâr-hâne-i devlete bâis-i tahrîb ve mehâlik olan hazîneden akçe almakda ve şâir ahvâllerde hareketleri ne veçhiledir ve hîle ve hud'aların bilüp anlamağa muhtâcdır.

Ek-3 (devam) Hazine defterdarlığı ve divan Memuriyetliği.

95 DÜŞMAN HALLERİ VE SINIRIN KORUNMASI

Asker tayfasını kötülüklerden, ahlaksızlıklardan, haram olan şeylerden, oyun ve boş eğlencelerden men edeler. Vuruşma ve harbe iktidarı olmayan tayfaları beraber götürüp sıkıntıya düşmeyeler.

Mümkün oldukça çadır ve otağların hafifletip ağır ve gereksiz yük ve ağırlıklarını artırmayalar.

Birbirleriyle düşmanlık ve çekişme yaptırmayıp İyİ geçinmelerine ve düzenlerine çok gayret ve dikkat edeler.

Düşmanın her birinin vuruşta ve savaşta kendine Özgü davranış ve özel tutumları vardır. Meselâ bazısı ok atmada ve yay çekmede, kimi top ve tüfekte, bazıları piyade ve süvarilikte, kimi hile ve düzenbazlıkta ustalıkları vardır. Hile ve düzenbazlıkla meşgullerdir. Bunun içİn evvelâ karşı konulacak düşmanın niteliği ve ustalığı ne yöndedir bilgi alınıp o düşmanın kendilerine Özgü olan savaş tutumları her ne ise ona karşılık akla uygun çaresini hazırlayalar. Her düşmanın savaşını bir çeşit bilmeyeler.

Karar ve tedbir her işde elzem ve dünyaca övülmüş harekettir. Özellikle harp ve vuruşmada makbuldür. Askerin başında olana gereken askerlerin akıllılarını ayırd ve kendilerine saygı gösterip danışmayı onlarla yapmaktır.

Harp işlerini onlara bırakalar. Vuruş ve savaş konusunda güzel davranışlar çoktur. Ancak seraskere lâzım olan odur ki her konuda sağduyu üzere olup gereğine göre her işde büyük olgunluk ve ihtiyat göstermekte bir küçük hususu bile gözden kaçırmayıp iyiliğini kötülüğünü bir kaç yönden güzelce düşünüp ve son derece lüzumu olmadıkça savaşı seçmeyeler. Mümkün oldukça müdafaa ve çok gerektiğinde cenge başlayalar.

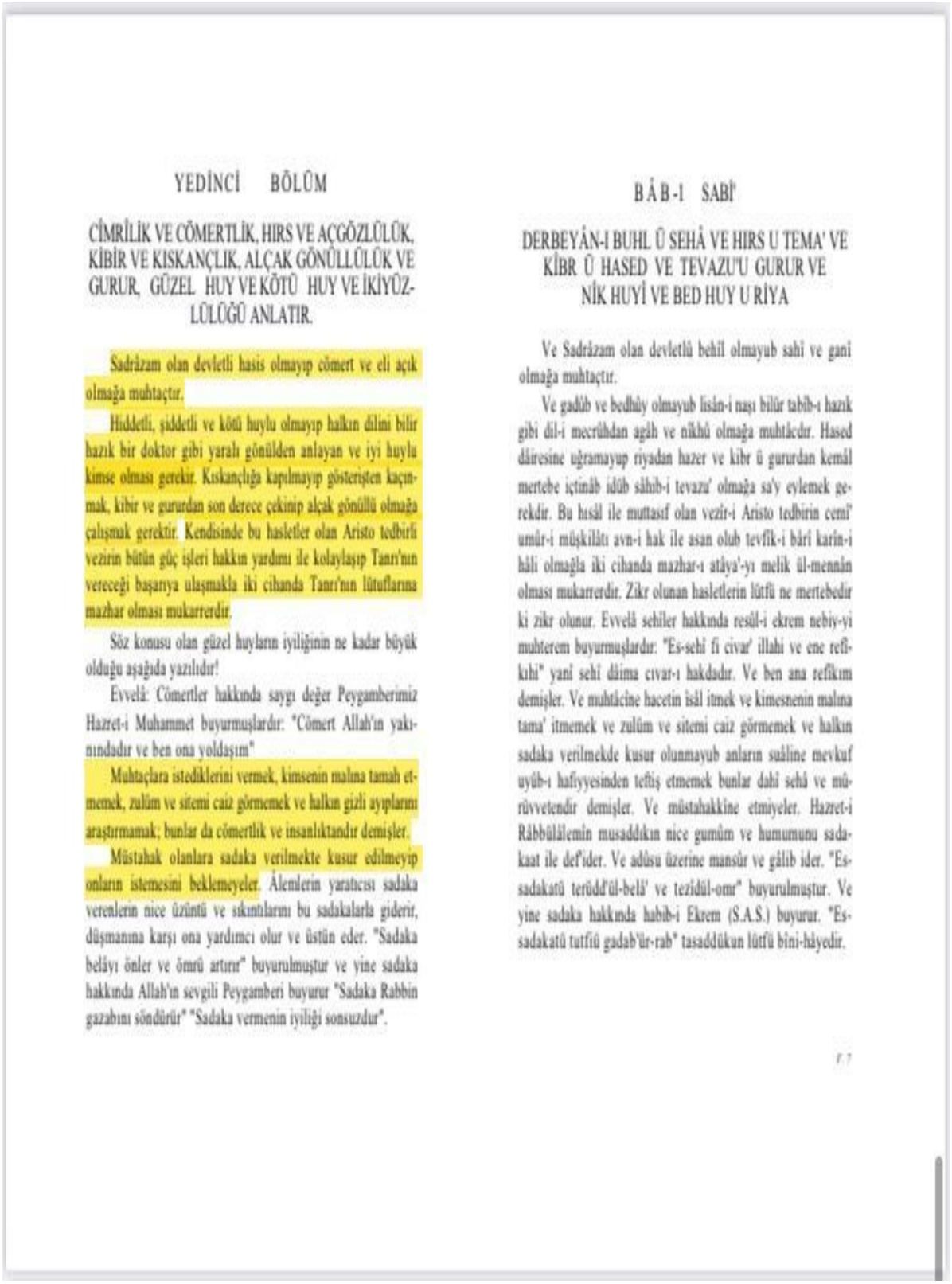
Adaletten, siyasetten ve askere va'de ve imkân vermekten ayrılmayıp fetih ve yardımı şanı büyük Allah'dan dileye ve başarıya ulaşınca şükrünü elinden geldiğince yerine getirip hakcalığı ve doğruculuğu çokça edeler.

Bir tarafa yönelerek gidildikte yolda cesaret kırıcı, davranışlara bakkınlık ve uyuşukluk getirici sözleri kimseye söyletmeyeler.

AHVÂL-İ DÜŞMAN VE SERHAD-I MANSURE 95

Ve askerî taifesin fisk u fücurdan ve menâhi ve mehâlîden men ideler. Ve ceng ü harbe iktidarı olmayan tevâyifi bile götürüb tezayyuk eylemiyeler. Ve mümkün oldukça hayvânâta ve har-gâhların tahfîf idüb haml-i sakîl ve zaide bârı ile teşkîl ittirmeyeler. Ve birbirleriyle husûmet ve lecc ittirilmeyüb hüsn-i zindegânîlerine ve zabt ü rabtlarına ikdam ve ihtimam ideler. Ve düşmanın her biri cenk ü harbde bir nev'e hareketleri ve mahsûs âdetleri vardır. Meselâ bazısı tîr ve kemanda ve kimi top ve tüfenkde ve bazılarının piyade ve süvârîlikde ve kimi hile ve hud'a da maharetleri vardır. Mekr ve hud'a ile meşgullerdir. Ana binâen evvelâ mukaabele olunacak düşmanın keyfiyyet ve mahareti ne veçhiledir istihbar olunub ol fırkanın kendilere mahsûs olan uslub-i harbleri her ne ise ana karşuluk hakimane tedârikini göreler. Cümle düşmanın çengini bir nev'e bilmiyeler. Ve re'y ve tedbîr her kârda elzem ve memdûh-i ümemdir. Hususa cnr-i harb ü darbda pesendidedir. Sâhib-i ceyşe lâzım olan ukalâ-yı askeri intihâb ve kendilere riâyetler idüb müşavereyi anlar ile eyleyeler. Ve umûr-ı harbi anlara tefvîz ideler. Cenk ve harb hususunda a'mâl-i hoş çoktur. Ancak seraskere lâzım olan her emirde basîret üzre olub ve iktizâsına göre her işde kemâl-i cezm ü ihtiyâtda dakika fevt itmeyüp hem kubhunu ve hem hüsnünü bir kaç vech İle mülâhaza ve gaayet lüzumu olmadıkça cenk ihtiyar itmiyeler. Mümkün oldukça müdâfaa ve gaayet iktizâ eyledikde cenge mübaşeret ideler. Ve adalet ve siyâset ve askere va'de ve istimâlet üzre olub feth ü nüsreti Allâhu Azimüşşan'danrica ve nusret müyesser oldukda şükrini kudret mertebesi eda ve adi ü dadı ziyâde eyleyeler. Ve bir tarafa teveccüh ve azimet olunub gidildikde esnâ-yı tarîkde tabiatlere halel ve azimetlere fütur ve kesel getürecek sözleri kimesneye söyletmeyeler. Meselâ "Kefere askeri vefret

Ek-4 Bazı ahlaki değerler.

YEDİNCİ BÖLÜM

CİMRİLİK VE CÖMERTLİK, HIRS VE AÇGÖZLÜLÜK, KİBİR VE KISKANÇLIK, ALÇAK GÖNÜLLÜLÜK VE GURUR, GÜZEL HUY VE KÖTÜ HUY VE İKİYÜZLÜLÜĞÜ ANLATIR.

Sadrâzam olan devletli hasis olmayıp cömert ve eli açık olmağa muhtaçtır.

Hiddetli, şiddetli ve kötü huylu olmayıp halkın dilini bilir hazık bir doktor gibi yaralı gönülden anlayan ve iyi huylu kimse olması gerekir. Kıskançlığa kapılmayıp gösterişten kaçınmak, kibir ve gururdan son derece çekinip alçak gönüllü olmağa çalışmak gerektir. Kendisinde bu hasletler olan Aristo tedbirli vezirin bütün güç işleri hakkın yardımı ile kolaylaşıp Tanrı'nın vereceği başarıya ulaşmakla iki cihanda Tanrı'nın lütuflarına mazhar olması mukarrerdir.

Söz konusu olan güzel huyların iyiliğinin ne kadar büyük olduğu aşağıda yazılıdır!

Evvelâ: Cömertler hakkında saygı değer Peygamberimiz Hazret-i Muhammet buyurmuşlardır: "Cömert Allah'ın yakınındadır ve ben ona yoldaşım"

Muhtaçlara istediklerini vermek, kimsenin malına tamah etmemek, zulüm ve sitemi caiz görmemek ve halkın gizli ayıplarını araştırmamak; bunlar da cömertlik ve insanlıktandır demişler.

Müstahak olanlara sadaka verilmekte kusur edilmeyip onların istemesini beklemeyeler. Âlemlerin yaratıcısı sadaka verenlerin nice üzüntü ve sıkıntılarını bu sadakalarla giderir, düşmanına karşı ona yardımcı olur ve üstün eder. "Sadaka belâyı önler ve ömrü artırır" buyurulmuştur ve yine sadaka hakkında Allah'ın sevgili Peygamberi buyurur "Sadaka Rabbin gazabını söndürür" "Sadaka vermenin iyiliği sonsuzdur".

BÂB-I SABİ'

DERBEYÂN-I BUHL Û SEHÂ VE HIRS U TEMA' VE KİBR Û HASED VE TEVAZU'U GURUR VE NİK HUYİ VE BED HUY U RİYA

Ve Sadrâzam olan devletlü behîl olmayub sahî ve gani olmağa muhtaçtır.

Ve gadûb ve bedhûy olmayub lisân-i naşı bilür tabîb-ı hazık gibi dil-i mecrûhdan agâh ve nikhû olmağa muhtâcdır. Hased dâiresine uğramayup riyadan hazer ve kibr ü gururdan kemâl mertebe içtinâb idûb sâhib-i tevazu' olmağa sa'y eylemek gerekdir. Bu hısâl ile muttasıf olan vezîr-i Aristo tedbirin cemî' umûr-i müşkilâtı avn-i hak ile asan olub tevfîk-i bârî karîn-i hâli olmağla iki cihanda mazhar-ı atâya'-yı melik ül-mennân olması mukarrerdir. Zikr olunan hasletlerin lütfü ne mertebedir ki zikr olunur. Evvelâ sehîler hakkında resûl-i ekrem nebiy-yi muhterem buyurmuşlardır: "Es-sehî fi civar' illahi ve ene refîkıhî" yanî sehî dâima cıvar-ı hakdadır. Ve ben ana refîkım demişler. Ve muhtâcîne hacetin îsâl itmek ve kimesnenin malına tama' itmemek ve zulüm ve sitemi caiz görmemek ve halkın sadaka verilmekde kusur olunmayub anların suâline mevkuf uyûb-ı hafiyyesinden teftiş etmemek bunlar dahî sehâ ve mürüvvetendir demişler. Ve müstahakkîne etmiyeler. Hazret-i Rabbülâlemîn musaddıkın nice gumûm ve humumunu sadakaat ile def'ider. Ve adûsu üzerine mansûr ve gâlib ider. "Es-sadakatû terüdd'ül-belâ' ve tezîdül-omr" buyurulmuştur. Ve yine sadaka hakkında habîb-i Ekrem (S.A.S.) buyurur. "Es-sadakatû tutfiû gadab'ür-rab" tasaddükun lütfü bîni-hâyedir.

Ek-5 Sadık dost, çekiştirme ve arabozuculuğun zararları.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

SADIK DOST, ÇEKİŞTİRME VE ARABOZUCULUGUN ZARARINI ANLATIR

Doğru sözlü olup yalan söylemekden iğrenmek lâzımdır. Şeytana özgü sıfattır. Çok yalan söyleyen emânete hıyanet eden ve verdiği sözü tutmayandır. Yalancının rızkı dahi eksik olur. Peygamberimiz buyurmalardır: "Yalan kişinin rızkını eksik eder" ve yine buyurulmuştur : "Yalancı olan kimse mel'undan farksızdır".

KITA:

Çünkü kizb öldü mucib-i
Her ki âdet edinse mağbundur
Âdemîde her olki kâzib ola
Dedi Peygamber ânı mel'undur.

Daima kişi içten bağlılık üzere olup doğrulukdan ayrılmamak gerektir. Zirâ içten bağlılık sevgi derecelerinin en üstünüdür.

Gerçi bu zamanda sâdık dost gayet azdır. Heman belki yok gibidir. Ancak rahatlık zamanında lezzet almak için yaklaşırlar. Sıkıntılı durumda dayanmak ve yardım için kişi dosta muhtaçtır. Öyle olduğu halde yeteri kadar olup fazlası olmamak gerektir. Bir yemek içine yeterince konulagelen tuz çok konsa yemeği bozar. Hiç konulmazsa da olmaz. Uygun dost vücudundan vaz geçilmeyen dosttur. Amma yeğ olan odur ki bütün işlerini Allah'a bıraka kadere razı olup dostun bağlılığına güvenmeye. Hiç kimseyi kendine gerçek dost ve şefkatli arkadaştır diye inanmaya. Kişi dostluk eylediği kimselerle dostluğu sağlam yapıp ve hakiki dostluk edenin değerini bilip ve kendi dostlarının yârı ve gam

BÂB-I ASMİN

DER ZİKR-İ MUHİB-İ SÂDIK VE MAZARRAT-I GIYBET VE NEMMÂM.

Sâdık ül-ahd olup kizbden tenefffür eylemek lazımdır. Sıfat-ı şeytandır. Kezûb hâin'ül-emâne ve hulf-i va'd edendir ve kâzibin rızkı dahi nakıs olur. Kaal'en-nebiyyü aleyh'is-selâm: "El-kizbü yenkus'ür-rızk" Kizib kişinin rızkını noksan eder. Ve dahi buyurulmuşdur: "Men kezibe Kezbeten vehuve mel'ün".

KITA:

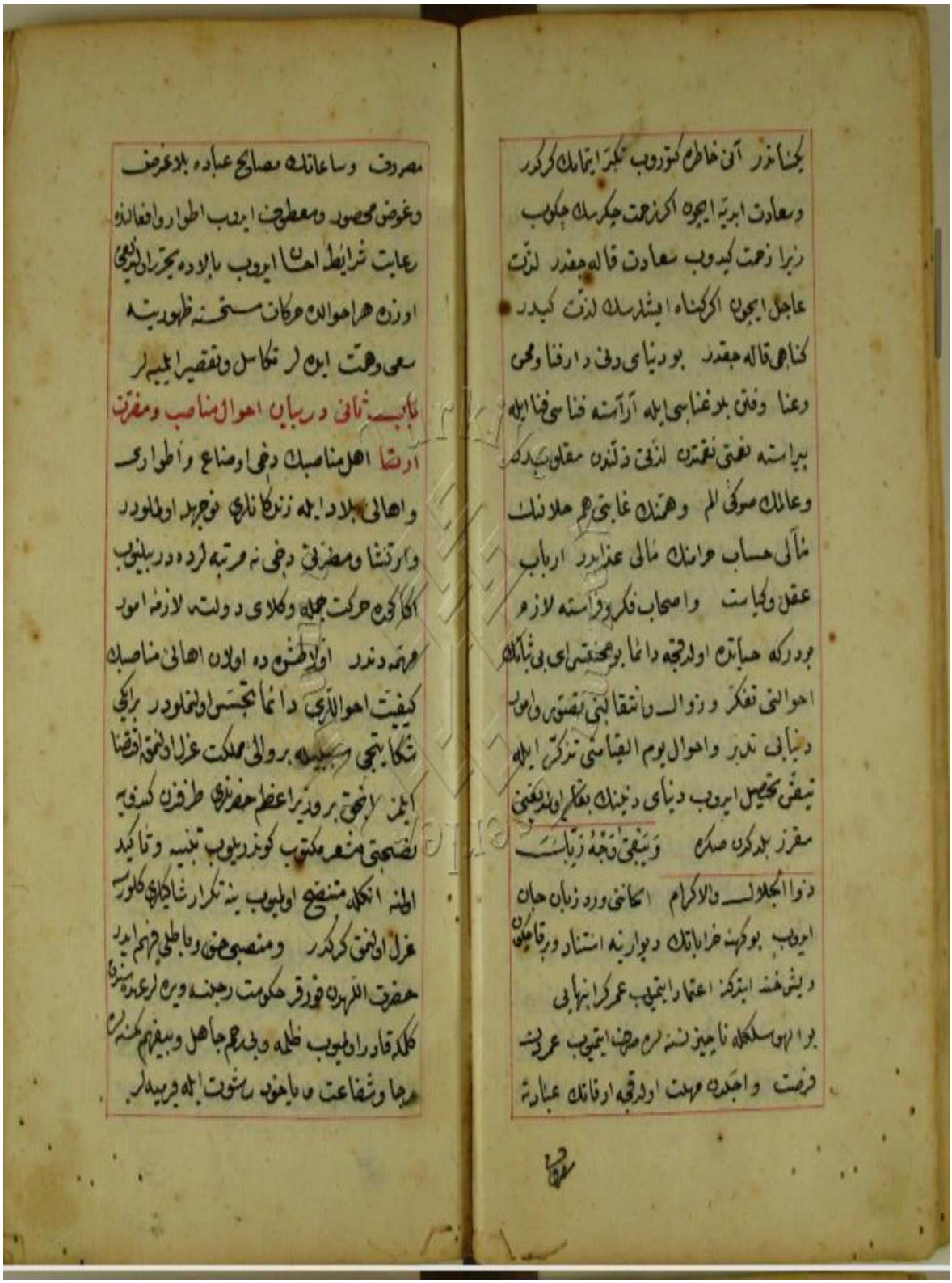
Çünkü kizboldi mucib-i zillet
Her ki âdet edinse mağbundur.
Âdemîde her olki kâzib ola
Dedi Peygamber ânı mel'undur.

Dâima kişi sadâkat üzre olup doğruluktan ayrılmamak gerekdir. Zirâ sadâkat merâtib-i muhabbetin a'lâsıdır. Gerçi fizamanınâ sadık dost gayet azdır. Hemen belki ma'dûm misillûdur. Ancak zemân-i refahiyette istilzâz-ı muvâneset ve hâl-i şiddetde
istizhâr-ı muavenet içün kişi dosta muhtaçdır. Öyle olduğu halde zaruret mikdârı olub artuk olmamak gerekdir. Bir taam içine adetâ konulagelen milh ziyâde konsa taamı ifsâd eder. Hiç konulmasa dahi olmaz. Muvafık dost mümteni' ül-vücûddur. Pes evlâ olan oldur ki cemî' umurunu tevekkül-i hakka bina idüb sadâkat-i saddka i'timâd eylemiye. Ve hiç kimesneyi kendüye saduk-ı sadîk ve Refîk-i şefîk dir deyû i'tikaad getirmiye. Kişi dostluk eylediği kimesneler ile dostluğu kavı idüb ve sadıkaane dostluk idenin kadr ü kymetini bilüb ve kendlü dostlarının yar ü gamgüsân olub

Ek-6 Birinci bölüm. Sadrazamların ahlak ve davranışları. **(**Eserin orijinal metni).

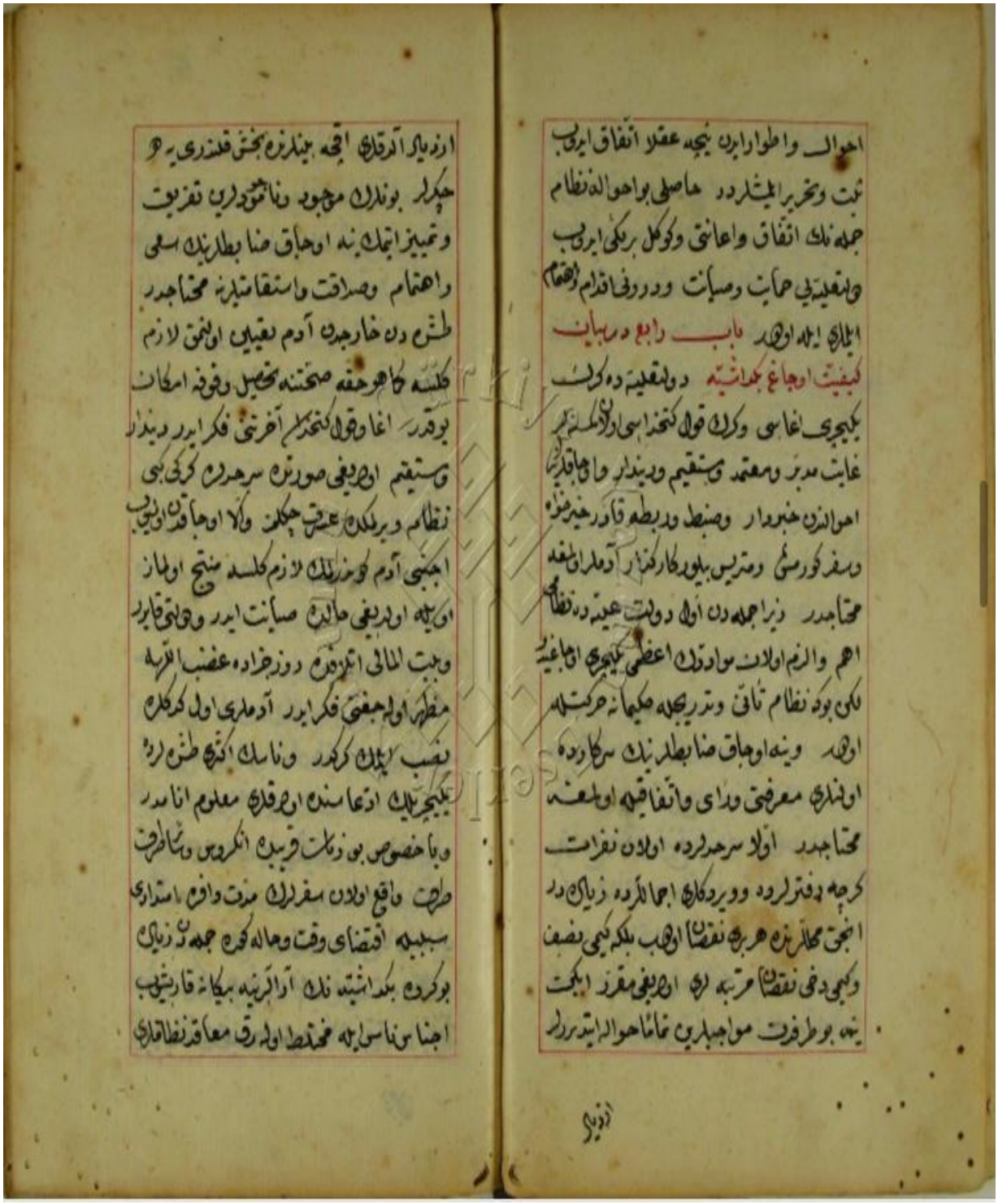
Ek-7 İkinci bölüm. Makam sahiplerinin halleri ve rüşvetin zararları.

Ek-8 Üçüncü bölüm. Hazine defterdarlığı ve divan Memuriyetliği.

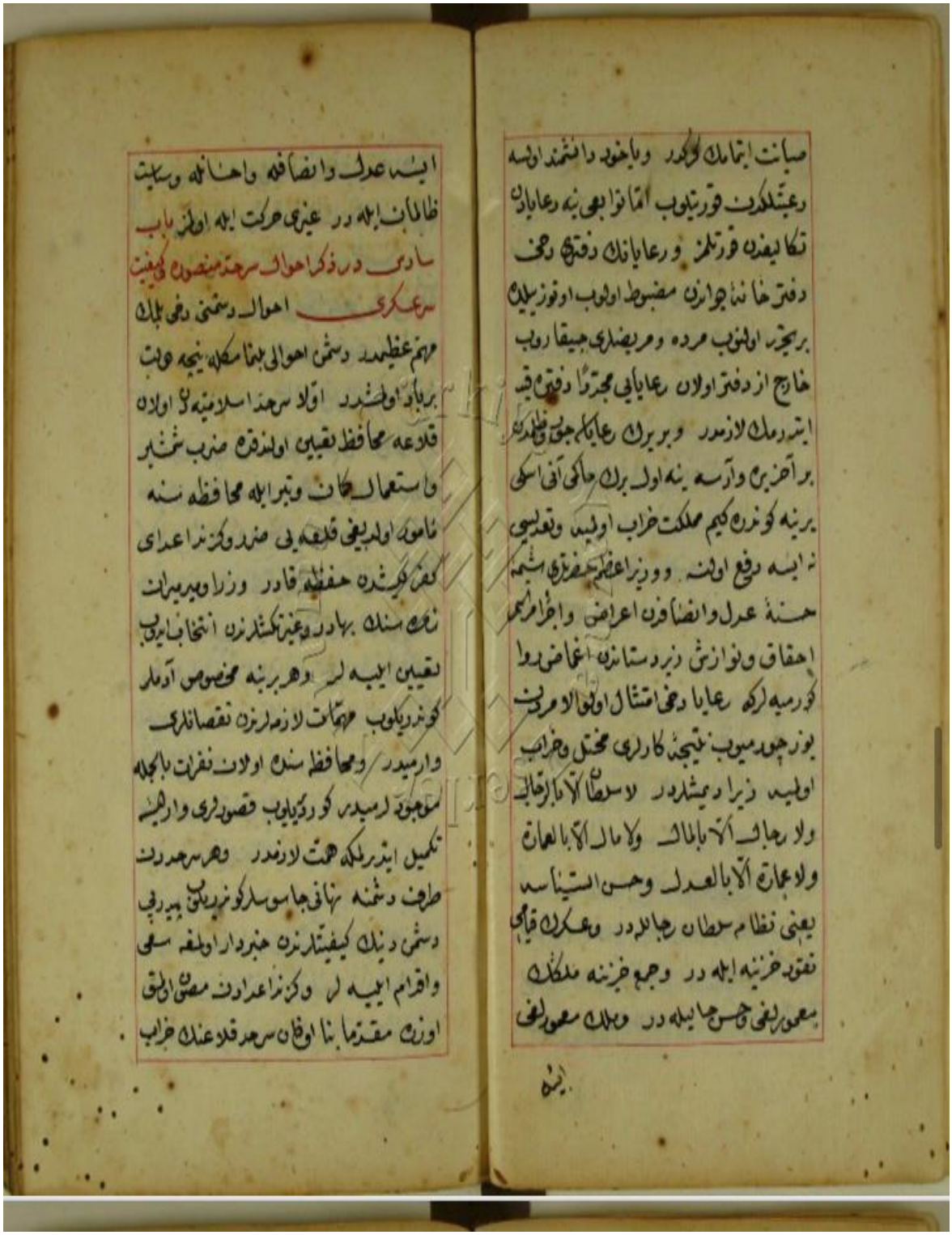
Ek-9 Dördüncü bölüm. Bektaşî ocağının nitelikleri.

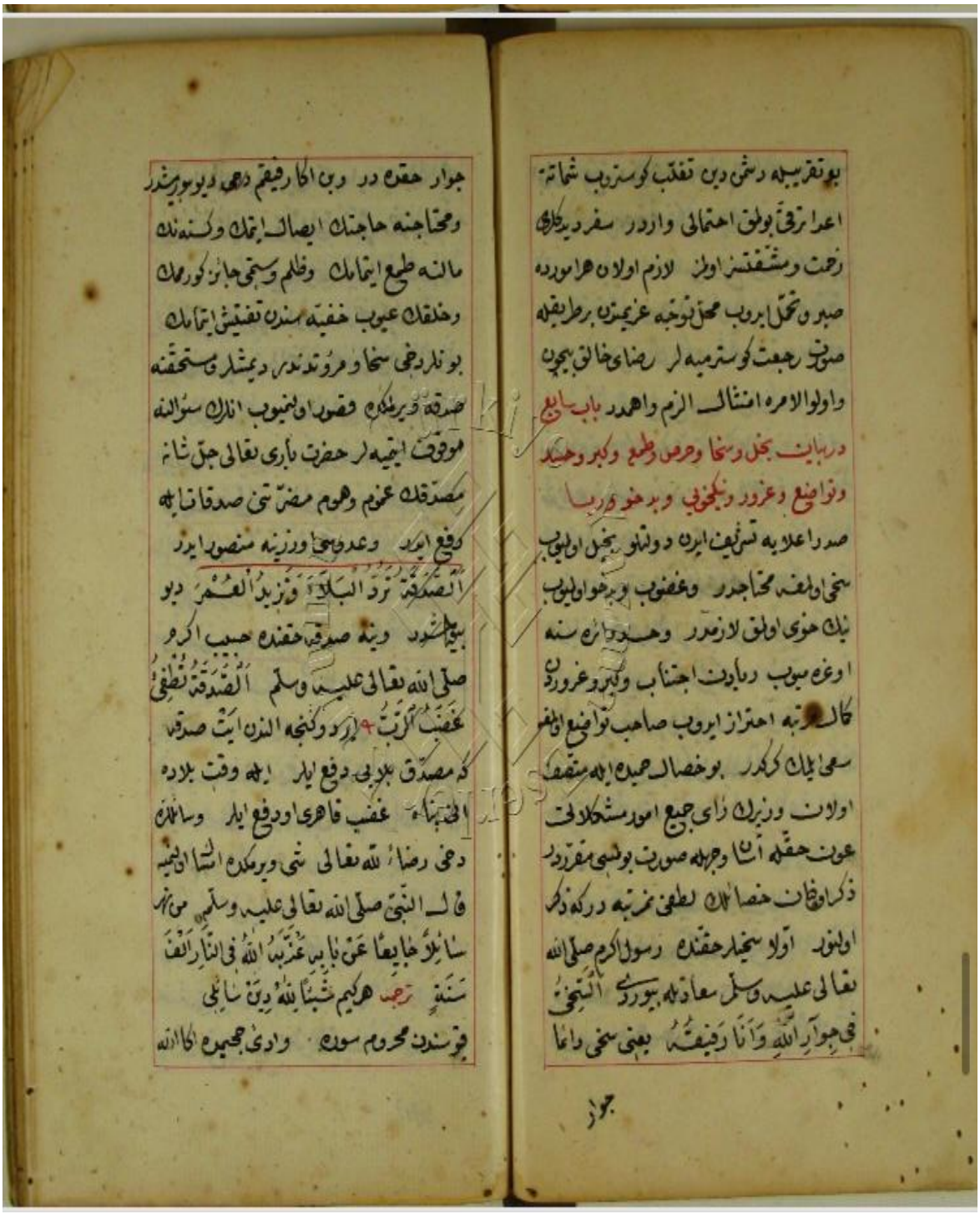
Ek-10 Beşinci bölüm. Reâyâ'nın halleri, zulmün ve gariplerin siteminin zararları.

Ek-11 Altıncı bölüm. Düşman ve sınır halleri ile seraskerlik niteliği.

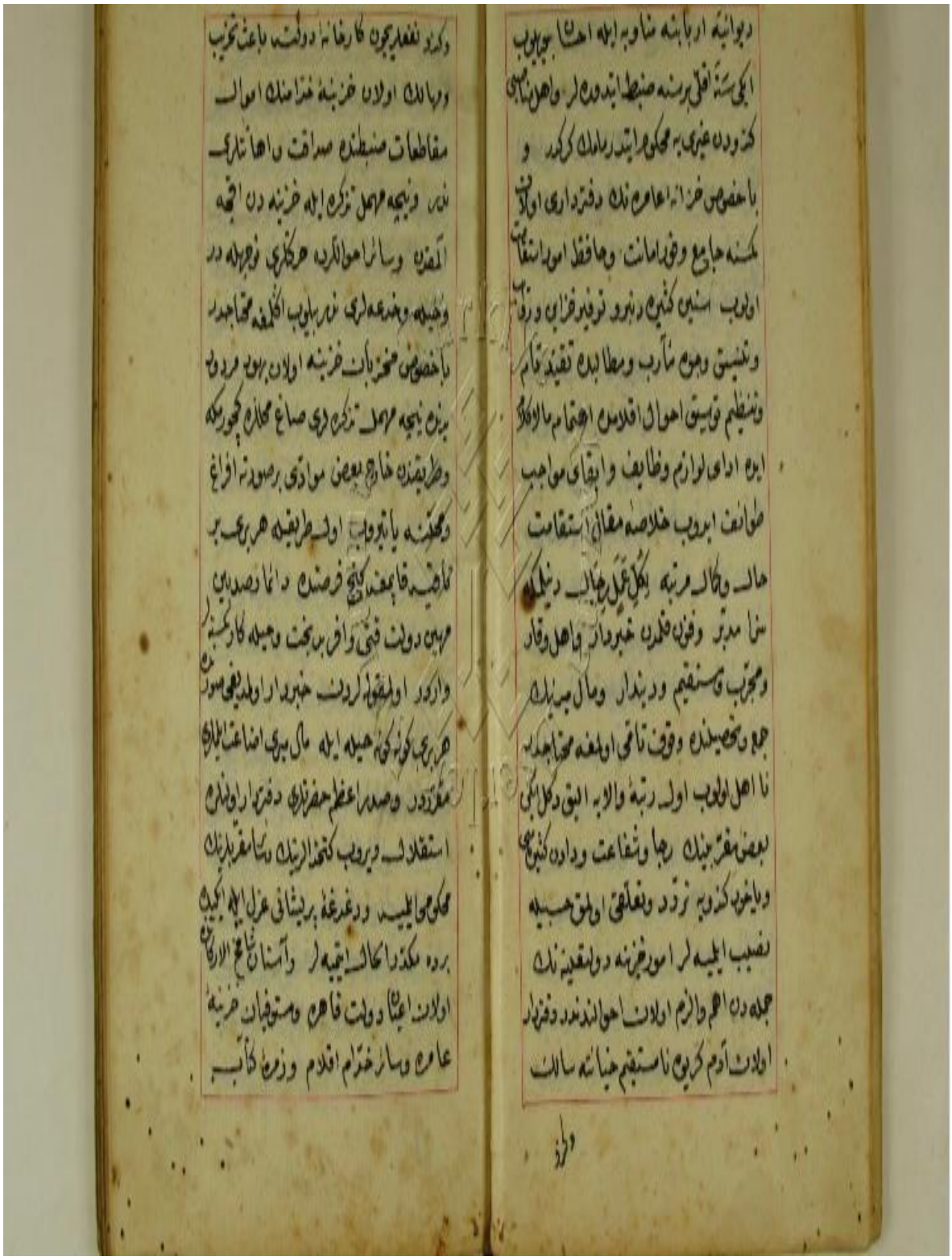
Ek-12 Yedinci bölüm. Bazı ahlaki değerler.

Ek-13 Sekizinci bölüm. Sadık dost, çekiştirme ve arabozuculuğun zararları.

Ek-14 Dokuzuncu bölüm. Zeamet ve timar halleri.

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ